

A KISFALUDY-TÁRSASÁG É V L A P J A I.

ÚJ FOLYAM.

HUSZONHARMADIK KÖTET.

1888—89.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1890.

300858

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

1888/89.

I.

GYULAI PÁL ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG XLII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN 1889. FEBRUÁR 24-DIKÉN.

Tisztelt Gyülekezet!

A múlt év őszén színészek, írók és egy nagy vidék közönsége ünnepelték KELEMEN LÁSZLÓnak, az első magyar színigazgatónak, emlékét. Társaságunk is részt vett ez ünnepélyben, mint oly irodalmi társaság, a mely egy korszakos drámai költő emlékére alakult s nem egy kiadványával igyekezett hatni a magyar dramaturgia fejlődésére. Egy év múlva épen száz esztendeje lesz, hogy KELEMEN LÁSZLÓ szervezte az első magyar színtársulatot. Alig telt el néhány évtized s mind nagyobb arányokban kezdett fejlődni színészetünk és drámai költészetünk egyaránt. E lendülethez csak a magyar képzőművészet fejlődése hasonlítható, a mely szemünk láttára harmincz-negyven év alatt oly szép virágzásnak indult. Bizonyára nem érdektelen s nincs minden tanulság nélkül, ha egy futó pillantást vetünk drámánk és színészetünk múltjára s jelen fejlődéséről elmélkedünk.

A magyar drámát és színészetet az a nemzeti visszahatás szülte, a mely a múlt század végén az állami és társadalmi németesítés ellen oly zajosan nyilatkozott. A drámaírókat nem annyira művészeti ösztön, mint inkább hazafias czél vezette. A nyelv művelését s a hazafias érzések ébresztését vallották legfőbb elvökül. S mi volt erre alkalmasabb, mint a nemzeti történelem földolgozása a színpad számára, mint az ősi dicsőség feltüntetése szemben a süllyedő jelennel, mint a hazafiúi nagy tettek rajza, mintegy például a fajuló utódoknak? DUGONICS és SZENTJÓBI emelkednek ki leginkább e drámaírók közül, a kik gyakran nem is írtak eredeti művet, hanem egy-egy német lovagdrámát dolgoztak át s öltöztettek magyar történelmi mezbe. A jelen század két első tizedében is folyást ez irányban fejtett a magyar történelmi dráma, sőt eleinte KATONA és KISFALUDY KÁROLY is ez úton haladtak, csakhogy több eredetiséggel

és nagyobb sikerrel. Azonban KATONA utolsó művében a történelmi tragédiáig emelkedik, de zordon fonságében hatás és követők nélkül marad. KISFALUDY KÁROLY is utolsó töredék művében már költőibb és művészbibb lendületet vesz, elevenebb korrajzra s mélyebb jellemzésre törekedve, de megtéveszti a német romantika elmélete, a mely a történelmi drámát az epopœa ikertestvérének hirdeti. VÖRÖSMARTY szintén ez iránynak hódol, lyrai gazdagsággal és nyelvi búbájjal fedezve a drámai élet hiányát. Valóban a történelmi drámának sokáig epikai jelleme volt. A francia romantika hatása alatt SZIGLIGETI kezdett drámaiságot lehelni bele. Hosszú és rendkívül termékeny pályáján folyvást előszeretettel fordult hazája történelméhez. Fölélesztette az Árpádok, vegyes házak királyai s az erdélyi fejedelmek korának drámai és tragikai bonyodalmaait. S habár műveiben több volt a leleményesség, mint a tragikai fonség, de drámaisága soha sem lankadott s a magyar történelmi dráma technikáját mindenestre fensőbb fokra emelte. Hatása jelentékeny volt s ezt elősegítette a közönség fogékonyasága is, melyet folyvást ébren tartott a magyar történelmi regény gyors fejlődése és fényes sikere.

Most, mintha költészetünk el akarna fordulni a múlttól. Ma már senki sem ír többé történelmi beszélyt vagy regényt s a történelmi dráma is kezd ritkábban feltűnni színpadunkon. Mintha azon költőket is, a kik újabban meg-megkísérlék a történelmi drámát, inkább külső, mint belső ok ösztönözné, mintha nem annyira az elmúlt századok sugalmi- és bonyodalmaiból merítnének, mint inkább saját gondolataikat és leleményöket erőltetnék a múltra. De bár hogyan ítéljük meg újabb történelmi drámánkat, bár egy s más szempontból méltányoljuk is, annyi bizonyosnak látszik, hogy a történelmi érzék gyöngül, történelmi drámánk nem fejlődik, sőt kezd kimenni a divatból. Ez mindenestre nem örvendetes jelenség, mert egyszersmind a tragédia hanyatlását is jelenti. Igaz ugyan, hogy a jelen életből is írhatni tragédiát, de főforrása mégis a monda és történelem marad. A múlt félhomályában inkább nagyíthatni a körvonalakat s a régi egyszerűbb állami és társadalmi élet szélesebb tért nyújt a nagy szenvedélyek és catastrophák rajzainak. De nálunk az æsthetikai szemponton kívül nemzeti szempontból is sajnálatos a történelmi dráma hanyatlása. Nemzeti öntudatunk a múltban gyökerезik s onnan szívja táplálékát s a múltnak nemcsak dicsőséges, hanem gyászeseményei is emelik a nemzeti érzést, mert a küzdő s elesett erő és nagyság emlékei. S mily sok ily emlékünk van, több mint más nemzeteknek. Lételünkért küzdöttünk századokig, most kelet, majd nyugat ellen s régibb állami és társadalmi életünkön gyászfonálként fűződik át a tragikum. A kezdetleges magyar dráma kedvelte a dicsőség képeit, hogy fölébressze az alvó nemzeti öntudatot. Nem a dráma szempontjá-

ból indult ki, hanem a hazafiságéból s ha a drámai művészetet nem fejleszthette is, meg volt bizonyos jótékony hatása a közérzületre. Később fölemelkedtünk a drámaig, sőt a tragédiáig. S most miért ne folytatnók e fejlődést? Vajon a jelent, midőn nemzetünk önállóbb és cselekvőbb életet él, mint ezelőtt régebben, nem sokkal inkább illeti-e meg a történelmi tragédia? Legyen szabad egykori elnökünk b. KEMÉNY ZSIGMOND szavait idéznem, a ki egy ünnepélyes alkalommal fennen hirdette, hogy a küzdő és cselekvő kornak legjogosultabb műfaja a tragédia. «A tragédia — úgy mond KEMÉNY — mely a nemes természetűeket az erkölcsi rendből kilépésökért a nemesis hatalmába ejti s a tévedésektől a megtorláshoz vezet, bár a bukott iránt szánalmat érez, szívünket kibékíti a végzettel: a költészetnek e kegyetlen s mégis igazságos neme legjobban talál azon korhoz, mely küzdő, cselekvő, melynek a tevékenység mértéke szerint kell ébren tartania a felelősség érzetét, élesítenie a lelkiismeretet és meggyőzni arról azokat, a kik mernek és kockáztatnak, hogy mint DANTE írja, a pokol jó szándékkal van tömve, s a tévedés és bűn a kiváló egyéniségeket is oly válságokba sodorhatja, melyek áradatként ragadják magokkal az örvénybe, s midőn már az ellenállási erő megtört... a tengerpartra veti halottjait.»

Sokkal vigasztalóbb képet nyújt drámairodalmunknak az a fajta, mely a jelen élet rajzával foglalkozik, bár szerényebben indult meg, mint történelmi drámánk. Valóban a múlt század végén alig írt valaki nálunk eredeti vígjátékot s középfajú drámát; kénytelenségből a fordítás, magyarosítás és átdolgozás volt divatjában. De maga a magyarosítás és átdolgozás nem volt egyéb, mint a magyar társadalmi élet rajzára való törekvés. Idegen művek cselekvénye hazai viszonyokhoz alkalmazkodott s fel-feltűnt néhány magyar genre-alak. KELEMEN a magyar népelet rajzát is megkísérelte egy vígjátékban, de csekély sikerrel. Legtöbb hatást tett BESSENVEY *Philosophusa*, a melyet a magyar színészet megalakulása előtt, 1777-ben írt, még akkor, a midőn, mint maga mondja, «ha nálunk komédiát vagy tragédiát ír valaki, némelyek kinevetik, mert hiábavalóságnak tartják». E vígjáték egy művelt magyar társaságot akart a közönség elé varázsolni, s hirdetni, hogy a műveltség nemesíti szívünket, szépíti életünket, emeli boldogságunkat s az ellentéteket is csak azért rajzolja, hogy ez alapeszmét inkább feltűntesse. A műnek nem leleménye hatott, mert alig van benne cselekvény, hanem Pontyi alakja, a parlagi magyar nemes ember rajza, melyhez később vissza-visszatér a magyar vígjáték. GOROVE a kereskedő polgár fontosságát emelte ki egyik színművében, de az csak nyomtatásban jelent meg s nem egyszermind a színpadon. KATONA is fölléptetett egy pár komikai alakot, de a magyar vígjáték csak nem akart megszületni. Ekkor lépett föl KISFALUDY KÁROLY

s mintegy megalapította a magyar vígjátékot. Nem csak gazdag leleményével, vidám szellemével s jellemző párbeszédeivel hatott korára, hanem azzal is, hogy a vígjátékot a magyar társadalom rajzává igyekezett emelni. E nyomon fejlődött a magyar vígjáték egész napjainkig. VÖRÖSMARTY a fensőbb vígjátékot kísérlette meg, de csak a pathosz és humor, az érzelmesség és játszi kedv édes bájú rythmusára adott példát. Egyenesen a KISFALUDY KÁROLY nyomán indultak FÁY, CSATÓ, KOVÁCS PÁL, GAAL és NAGY IGNÁCZ. GAAL *Peleskei nótárius*ával és NAGY IGNÁCZ *Tisztújítás*ával rendkívüli hatást idéztek elő, mert szerencsés leleményöket a magyar társadalom rajzával párosították.

E sikerek a magyar társadalmi élet rajzához ragadták SZIGLIGETIT is, a ki addig csak történelmi vígjátékot írt. A negyvenes évek elején néhány népszínművel lépett fel, melyeket később számos vígjáték követett. A népszínmű SZIGLIGETI legeredetibb alkotása, mintegy összhangzott költői tehetsége sajátosságával, mely inkább érzékeny volt, mint pathetikus s inkább volt eleme az alsó, mint a felső komikum. A régi tragikomédiát elevenítette föl s a dalműből is olvasztott bele valamit. Vegyítette a tragikai és komikai elemeket, hol ezt, hol amazt juttatva uralomra, néha el is választotta egymástól e két elemet s hol a népdramáig emelkedett, hol pedig a bohózatig szállott alá. Szélesebb körben ölelte fel a magyar társadalmat, mint elődei s a különböző osztályok számos típusát rajzolta. Mint vígjátékíró már szűkebb körben mozgott, legörömostebb a közép-osztályt festette a családi élet komikai bonyodalmai között, de míg KISFALUDY főleg a magyar vidéki életből vette tárgyait, SZIGLIGETI inkább választotta színterül a már magyarosodó fővárost. Tehetséges drámaírók versenyeztek, mind a népszínmű, mind a vígjáték terén, de egyik sem múlta felül. SZIGLIGETI évtizedeken át uralkodott a magyar színpadon s folyvást diadalmasan megállta helyét. De végre kezdett kimerülni. A népszínmű hanyatlását még feltartóztatta két korán elhalt tehetség, de azután annál mélyebbre sülyedett. A vígjáték terén egy újabb irány tűnt fel, a mely szakított a magyar társadalmi élet rajzával s az ó-kor mondái- s a spanyol romantika hagyományaiban kereste tárgyait, de csak ötletekben volt gazdag s föllengzésében legkevesebbet gondolt a cselekvény természetességével s a jellemrajz szabatoságával. Ezelőtt tizennégy évvel egy újabb költő állott elő, a ki szintén ez ösvényen indult, de csakhamar megfordúlva, a hagyományos útra tért, vígjátékaiban és drámaiban az újabb magyar társadalmat kezdette rajzolni s egy pár művével oly diadalt aratott, mint KISFALUDY KÁROLY és SZIGLIGETI.

Azóta ismét a magyar társadalom rajzával foglalkoznak legörömostebb drámaíróink. Mindenesetre öröndetes fordulat, de vajon a

legtöbbször hű és költői képet nyújtják-e társadalmunknak? Erre bajos volna határozott igennel felelni. Minden költő, a ki a jelen életből veszi tárgyait, ki van téve azon örvénynek, hogy az idő szerinti vehet rajta erőt az általános emberi rovására. Ez okból avulhatnak el gyorsabban a vígjátékok és polgári drámák, mint a tragédiák, mert a társadalmi erkölcsök, szokások, divatok változnak s velök együtt a költői érdek is, ha nem támogatja eléggé az általános emberi. Falstaff nem a XIX-ik század szülötte, de humora a mi korunkhoz is szól, Alceste a XVII-ik század szalonáiban él, de erkölcsi szigora és szívélgyúsága most is visszhangzik szívünkben. Az időszerintibe általános érdeket lehelni, az általános emberit a kor ruhájába öltöztetni, oly tanács, melynek az veheti legtöbb hasznát, a ki drámáit és vígjátékait a jelen életből írja. Mi talán igen is kapunk a ruhán, s annál inkább, mennél kirívóbb. A színpad kedveli az erős és éles vonásokat, de szükséges-e torzítani azt is, mi magában is elég torz? A jámbor és erényes emberek dolgaiból bajos komikai és drámai bonyodalmakat szőni, de költői-e előszeretettel fordulni a hitvány emberekhez és aljas bűnökhöz? Miért rosszabbnak festeni a magyar társadalmat, mint a minő? Miért a kivételt szabálylyá emelni s egész a hihetetlenségig túlozni a viszonyokat? Az őszinte pessimismusnak bizonyos határok között meg van a maga költői jogosultsága, de a hatást vadászó pessimismus csak szenvedély, melyből nem igen fakadhat költészet.

E jellemzés bizonyára nem illik a sikerültebb művekre, de illik sokra s még a legjobbak sem mentek bizonyos kesernyességtől. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az újabb vígjáték sokkal inkább hajlik a satirához, mintsem kellene s nem igen kedveli a tisztább komikai légkört. Inkább gúnyolódni akar, mint nevetetni, inkább a hahotát vadászsza, mint a mosolyt s alig törekszik a fensőbb komikum felé. Mellőzi a nemesebb természetek, a míveltebb körök komikai bonyodalmaait s oly körben legotthonosabb, melyben kevesebb a műveltség s durvább alakban nyilatkoznak az ember komikai tévedései. Ez aztán egyik oka annak is, hogy a vígjáték, különösen a társalgási nyelv, nem vett nagyobb fejlődést KISFALUDY és SZIGLIGETI óta. Hallunk sikerült és jellemző párbeszédeket, hol a komikai erő vaskosabban nyilatkozik, de a finomabb árnyalatokban vígjátékunk nyelve még mindig többé-kevésbé mesterkelt vagy köznapi. A napi sajtó nem egyszer vitatta azt a kérdést: vajjon a vers vagy a próza természetesebb nyelve-e a jelen életből vett drámának? Főlöslages vita: mindenik természetes lehet, ha a költő tud hozzá. A földolog a könnyedség üresség nélkül, folyékonyság laposság nélkül, a komikai fordulatok éle erőltetés nélkül, a jellemző vonások összpontosítása túlzás nélkül, szellemesség az élez hajhászata nélkül, az

ész és szív olynemű összehatása, mely a hallgatóban is hasonló hangulatot ébreszt. A francia vígjáték egyik ereje a társalgási nyelv finom drámaiságában rejlik. A francia színpad több-kevesebb szerencsével féltékenyen őrzi napjainkban is e becses hagyományt. Igaz, hogy a tág körű francia szalonélet jelentékenyen hatott a fejlődésre, de az irodalom, különösen a vígjáték, szintén visszahatott reá. Tulajdonkép együtt teremtették meg a francia társalgási nyelv finomságát, könnyedségét és változatosságát. A mi társalgó termeink kevésbé hatottak az irodalomra, sőt inkább az irodalom hatott reájok. De nemzetibb fejlődésnek indult fővárosunk előmozdíthatja költőink törekvéseit. Együtt kell fejleszteniök nálunk is a jó ízlés társalgási nyelvét. S miért ne remélhetnők ezt? A magyar társadalmi élet rajza, melylyel a színpad oly öröndetes előszeretettel foglalkozik, lassanként tágabb körűvé válik, újabb tárgyakat keres, melyek az emelkedés újabb csiráit hordhatják magokban.

Színészetünk egyszerre fejlődött drámai irodalmunkkal, tulajdonkép egymást táplálták. A magyar színészet is német nyomokon indult, mint drámai irodalmunk; a II. József idejében Magyarországon is terjedő német színészetet, különösen a fővárosit, vette mintául. Ha a drámaírók német színműveket magyarosítottak, a szegény színészek sem tehettek egyebet, mint a német szavalati és játékmódot fordították magyarra. A patheticus szavalatban több-kevesebb a német szóhangsúlyt alkalmazták a magyar nyelvre, föl-fölkapva hol a közép-, hol a végszótagokat. Az idegen nyelv sajátja mintegy a pathosz művészi kifejezésének vétetett s így támadt az a sem eléggé természetes, sem eléggé magyaros szavalati módor, mely kisebb-nagyobb mértékben majdnem a harminczas évekig uralkodott színpadunkon, de a jól-rosszúl megalkotott művészi styl korlátai nem nyomhatták el a valódi tehetséget. Már az első évtizedekben mind a tragikai, mind a komikai szakban oly tehetségek fejlődtek, mint Kocsi, Jancsó, Kántorné és Déryné, a kik épen úgy elragadták a közönséget, mint új-új tehetségeket lelkesítettek és vonzottak a rögs pályára. Valóban színészetünk csakhamar újabb lendületet vett, épen mint drámai irodalmunk: egymásra hatva emelték egymást, sőt a színészet nem egy tekintetben felülmúlta drámai irodalmunkat. E század második és harmadik évtizedében a kitűnő tehetségek egész raja tűnt fel színpadunkon. Megyeri, Bartha, Egressy, Lendvay, Szentpéteri, Szerdahelyi, Fánegy, László, Lendvayné és Laborfalvy Róza egy tehetséges új nemzedék élén a fejlődés magas fokára küzdötték fel színészetünket. A fővárosban nem találva otthont, a vidéken bolyongtak; a nyomor növelte őket, de a hazafiság és dicsőség vágya kitartásra és erőfeszítésre buzdította. Kassán és Kolozsvártn, a vidék e legmíveltebb központjaiban megerősödvé, a harminczas évek elején elébb Budára, majd Pestre tele-

pedtek s kivívták a nemzet részvétét s a pesti színháznak országossá emelését. Ez volt tulajdonképp a magyar színészet végleges megalapítása s első virágzási korszaka.

E korszakot leginkább oly tehetségek csoportosulása jellemzi, a kik rendkívül meg voltak áldva a természettől. Művészetök inkább az egyéniség szabad versenye volt, mint valamely szorosabb műiskola meggyökereztetése, de mégis bizonyos irányt követtek, bizonyos visszahatás képviselői voltak szemben elődeikkel. A fejlődő irodalom hatása alatt érvényt szereztek a magyar hangsúlyozás jogainak, tájkiejtéstől ment színpadi nyelvet hoztak divatba, elvetve a kölcsönzött chablonokat, természetesebb játékra törekedtek s a szenvedélyek általánosságából kibontakozva, az elevenebb és jellemzőbb egyénítést tűzték ki célul. SHAKSPERE színművei gyakrabban kezdtek megfordulni színpadunkon s nem egy szerep vált a művészi vetélkedés forrásává. A bágyadt német színműveket a francia romantika hatásos termékei váltották fel, a melyek új tért nyitottak az élénkebb ábrázolásnak. De kiváló előszeretettel fordultak színészeink a magyar jellemek alakításához is. KISFALUDY KÁROLY színművei ekkor nyertek valódi életet; *Bánk bán* ekkor került a könyvtárusi raktárak porából a színpadra, hogy a magyar költői és színészi tragikai művészet legfensőbb kifejezését mutassa fel; SZIGLIGETI műveit szintén nagy kedvvel és hatással játszták színészeink, annyival inkább, mert a szerepek némiképp egyéniségükhöz voltak alkalmazva. Azonban ez új lendületnek és iránynak árnyoldalai is kezdetek mutatkozni, kivált a forradalom után, a midőn a régibb nemzedék kidőlt, vagy hanyatlott s egy egész új nemzedék állott elő. Az egyénítés mindinkább hajlott a genreképi felfogás felé s az eszményibb élet drámájában is lassanként tért foglalt az a styl, a mely inkább csak a köznapi élet drámáját illeti meg. Mindezt elősegítette a műsor is, melynek jó részét a népszínmű s a középfajú francia drámák foglalták el.

Ha mai színészetünket összehasonlítjuk a régivel, egyszerre feltűnnek a különbségek. A régiben több volt az egyéni ihlet, a maiban több az összjáték művészete; a régi kiválóbb tehetséget nem támogatta iskolázottabb környezet, míg mostani jeleseinket egyenletesebb személyzet veszi körül; a régi színészet több műfajban jeleskedett, a mainak ereje leginkább a középfajú dráma és vígjáték; a régibb színészet általában nagyobb sikerrel olvasztotta össze az idealismust és realismust, míg a mai némiképp hajlik a naturalismus felé s mintegy hinni látszik, hogy a természet megfigyelése és hű visszatükrözése már magában is művészet. A természetlenség bizonyára nem művészet, de a pusztá természetesség sem az. Vizsgálni és tanulni kell a természetet, de az ábrázolandó

személy, a kifejezendő eszme szerint egyszersmind összpontosítani kell a jellemző vonásokat, mellőzve az esetlegest, háttérbe szorítva a mellékest. Az ábrázolás természetes eszközeit kell használni, de művészi célra. Ha a természet hű visszatükrözése volna minden, akkor a szerelmes ifjú legjobban játszhatná Romeót, a féltékeny férj Othellót, a korhely Falstaffot, az elégedetlen hazafi Peturt s az éhező paraszt Tiborczt: de mindezekben valamivel több van a szerelmesnél, féltékenynél, korhelynél, elégedetlennél, éhezőnél s azt a színésznek szerepéből s önmagából kell merítenie. Mi természetesebb, mint a beszéd? Hisz beszélni mindenki tud, mégis mily különbség van a közönséges és a művészi beszéd között, a mely szabatosan hangsúlyoz, kellő nyugpontokat tart, a hangemelkedés és esés változatosságára törekszik, jellemzőn színez és érezteti a vers rythmusának s a próza numerusának rejtett bájait. A naturalismus bármely neme a színművészetben sokkal kevésbé alkalmazható, mint más művészetben. A költő és képíró szabadon választja tárgyát, a színész kevésbé s habár a maga módja szerint teremt is, mégis korlátolja a költő, a kinek alakjait kell megtestesítenie és felfogását szolgálja. Nem jöhet ellenkezésbe a költővel, mert különben meghamisítja; az eszményibb jellemrajzot nem húzhatja le a köznapi élet realismusába s a köznapi élet rajzaiba nem vegyítheti az eszményibb szárnyalás felindulásait. Minden műfajnak, sőt minden jelentékenyebb műnek és szerepnek meg van a maga hangulata, sajáttsága s az egyiké nem vihető át a másikba. Ez a színművészet legnagyobb nehézsége, de ha legyőzzük, legnagyobb diadala is.

E mellett a színművészetnek megvan a maga nemzeti jelleme is, mely a nyelvből, vérmérsekletből s a történelmi hagyományokból foly s leginkább a nemzeti típusok ábrázolásában nyilatkozik. Minden nemzet színésze legjobban játszsza a saját nemzete múltjából és jelenéből vett jellemzetes egyéneket, sőt az idegen nemzetek jellemrajzát is némikép a magáéhoz alkalmazza. E tekintetben régebb színészeink éppen oly dicséretes, mint sikeres törekvést tanusítottak. A törekvés most sem hiányzik, színészeink most is sok gondot fordítanak az eredeti színművek előadására, de mintha szerencsésebbek volnának az egyszerű és kirívóbb, mint a bonyolult és finomabb jellemrajz megelevenítésében. A műsor sem igen támogatja törekvésöket, mely az élő drámaírónak kedvez, de a holtakról meg-megfeledeznek. Nekünk nincsenek, mint a nagyobb és régebb fejlődésű nemzeteknek, oly remek drámáink, melyek a műsorok díszai s a színész-nemzedékeknek minden időben versenyszerepei lehetnének, de egy félszázad óta majd minden évtizedből van egy pár oly színművünk, a melyek nemcsak korukat fejezték ki, hanem a mai korhoz is szólanak. Miért ezeket mellőzni, midőn oly színművek is előadat-

nak, melyek nem érdemlik az előadást, oly színművek is fentartatnak, melyek már bizvást nyugalomba mehetnének? Egy-egy régibb drámaíró születése vagy halála napján láttunk ugyan egy pár régibb színművet is, de ez obligát kegyeletet kelletlen és készületesen róják le színészeink s hasonló hangulatot keltenek a közönségben is: holott némely régibb jeles színművek többször játszva, nemcsak drámairodalmunk hű képét nyújtának, nemcsak a hagyományt tartanák fenn, hanem több tért nyitnának színészeinknek is a nemzetibb jellemű alakításokra, a mi bizonyára fölkeltené a közönség érdeklődését is.

De bármely szempontból tekintsük drámairodalmunk és színművészetünk múltját és jelenét, szigorúbban vagy enyhébben ítéljük, annyi bizonyos, hogy örömmel és önérzettel tekinthetünk vissza az egész század küzdelmére, vívmányaira s hálával és tisztelettel kell viseltetnünk mindazok iránt, a kik drámairodalmunkat és színészetünket megalapították, fejlesztették és fejlesztik. Nekünk az irodalom és művészet több, mint más szerencsésebb nemzeteknek, nemcsak a műveltség és szellemi élvezet kérdése, hanem a nemzetisége, a nemzeti lété is egyszersmind. Volt idő, midőn lenézett írók és kóbor színészek ébresztgették nemzetünket lethargiájából; volt idő, midőn óriás küzdelmünk és büszke álmaink romjain csak az irodalom és művészet vala nyelvünk és nemzetiségünk palladiuma. Vajha ne érzünk többé ily éveket! Adja Isten, hogy a késő kor fia még nagyobb örömmel és önérzettel tekintsen vissza egy újabb század emlékeire.

S e forró óhajtaással egyszersmind megnyitom a Kisfaludy-Társaság negyvenkettedik közülését.

II.

BEÖTHY ZSOLT TITKARI JELENTÉSE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG XLII. ÜNNEPÉLVES KÖZÜLÉSÉN, 1889. ÉVI FEBRUÁR HÓ 24-DIKÉN.

Egy esztendőnek csöndes munkásságáról kell számot adnom s aggódva kérдем: vajjon számolhatok-e csak némi figyelemre is? A közélet mezejéről heves küzdelmek zaja hangzik be e csarnokba is, melyet egykor szintén egy nagy nemzeti fölhevülés, de az egész nemzetnek egyet akaró szent fölhevülése emelt. Emelte a nemzet hálája és reménye, mely hittel, áhítattal és áldozatkészséggel hallgatott vezéreire, s a keresztye körül föltetsző glóriában, a nemzeti erények és nemzeti művelődésnek terjedő és erősödő fényében, kereste és látta megváltatása jelképét, jövője zálogát. Nemzeti művelődésünk egyik műhelyül emelkedett e palota, hogy a magyar tudományos kutatás és tudományos irodalom központja legyen, egy szárnyat engedve irodalmunk amaz ágának is, mely nemzeti törekvéseinknek századok óta annyiszor adott szárnyat: a magyar költészetnek. A nemzeti szellem erősítésének és gazdagításának zajtalan, de nagy fontosságú munkája az, mely e falak között folyik, s a melyben a Kisfaludy-Társaság is mindenha becsülettel igyekezett betölteni feladatát. A nemzet jól tudja s hiszszük, hogy legzajosabb politikai tusái közt sem feledi el, hogy minden igazság, melylyel szelleme gyarapszik, erejének gyarapodása; minden szó, mely hódítóan szép alakban fejezi ki lelkének valamely kincsét: egy győzelmet jelent a népek versenyében.

De miféle nagy igazságok, miféle költői remekek azok, a miket ti ma bemutathattok? hangzik talán felém a kérdés. Nem tudok mással felelni rá, mint a művelődéstörténetnek egy tanulságával. Nagy igazságok felismerésének ép úgy megvan hosszas és csöndes előkészítő munkája, kis igazságoknak feljebb és feljebb haladó, tágasabb és tágasabb körre terjedő kutatásában, mint a hogy megvan a költői remekeknek a közízlés irányzásában, fejlesztésében. A bő termés áldása az égből jön, de csak szorgalommal és kitartással megmunkált talajban foganhatik meg. Ez a megmunkálás, ez az előkészítés teszi lehetővé, hogy valamely, a gond-

viselés által ajándékozott mag ki ne száradjon, hanem mindnyájunk áldásává és dicsekedésévé fejlődhessék; ez adja meg, áldatlanabb napokban is, azt a «szellemi kenyeret», melylyel a másikon kívül élnünk kell; ez eszközli általános műveltségünk gyarapodását és terjedését. Imez társaságaink s közelebbről Társaságunknak is állandó szerepe és fontossága nemzeti életünkre. E régi igazságok: a mi kötelességünk a lankadatlan munkálkodásra s a mi jogcímünk; önök szíves figyelmét kérni utolsó évi működésünk néhány adatának meghallgatása a.

Az adományok, melyekkel Társaságunk tőkéje gyarapodott, mind amaz időkre emlékeztetnek vissza bennünket, melyekben a magyar tudománynak és irodalomnak szeretete a nemzeti lelkesedésnek inkább élő, ható és nemesítő eleme volt, mint bármikor. Bezerédj Istvánné, a «jószágos özvegy», DEÁK FERENCZ és ARANY JÁNOS barátnéja, végrendeletében 1000 frtot hagyott Társaságunknak. B. Jósika Samu nemcsak elkészítette Társaságunk arcképtára számára egykori elnökünknek: JÓSIKA MIKLÓSNak arcképét, ki nem kisebb dísze a mi családunknak, a KISFALUDY KÁROLYÉnak, mint az övének, a JÓSIKÁÉnak, — hanem ezenkívül 200 frtnyi alapítványt is tett. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár is, mint évenként rendszeren, újra meghozta 200 frtnyi alapítvánnyal áldozatát az ő alapítója s a mi első igazgatónk: FAY ANDRÁS szellemének, mely a nemzet anyagi, erkölcsi és szellemi erejének kapcsolatos fejlesztésében kereste boldogulásunk módját. Köszönettel és hálával vagyunk irántok s amaz ideálisabb kor iránt, melynek sugallatát követték.

A régi lelkesek iránt érzett kegyelet vezetett bennünket, midőn képviselőnk által elküldöttük koszorúnkat a magyar játékszín egyik úttörőjének: KELEMEN LÁSZLÓnak, Csanád-Palotán ünnepiesen felavatott új síremlékére. E koszorú már a második volt, melyet az újabb magyar színészet atyjának sírjára Társaságunk helyezett: az elsőt BAYER JÓZSEF társunk fonta a magyar játékszín pályanyertes történetében. Résztvettünk az aszódi gimnázium fennállásának száz éves ünnepén; küldötteinket az a sugár vezette oda, melyet e derék intézetre PETŐFI pályájának ragyogó emléke vet. Mind a kettő a magyarság ünnepe volt; a magyar színművészeté s a magyar közoktatásé, melyek nemzeti művelődésünknek oly nevezetes, az irodalommal testvéri kezét fogó tényezői. Nemzeti feladatát Társaságunk tágabb értelemben fogta föl, midőn két kiváló buzgóságú kutatónkat, HERRMANN ANTALT és MAILAND OSZKÁRT, anyagi támogatásban részesítette, hogy hazánk keleti, oláh nyelvű vidékein néprajzi és népköltési tánulmányok és gyűjtések czéljából utazásokat tehesenek. Ezen és hasonló kutatásoktól nemcsak általában tudományos, de hazafiúi tekintetből is üdvös eredményt várunk. Adatok által támogatott s majdan világos tételekben is formulázható bizonyosságát, hogy hazánk

különböző nyelvű nemzetiségei egymásra való hatásuknál, a történelem és intézmények közösségénél fogva, a politikai kapcsón kívül bensőbb természeti és szellemi kötelékek által is egygyé vannak fűzve. Öröndetes alkalmunk volt kiterjeszthetni figyelmünket más, nemzetünket illető rokoni kötelékekre is. Két, velünk nyelvében rokon nép költői termékeinek átültetését támogattuk, midőn VIKÁR BÉLÁT, a finn *Kalevala* kitünő sikerrel kezdett fordításának folytatására buzdítottuk, KUNOS IGNÁCZOT pedig nemsokára megjelenendő török népmeséinek kiadásában segítettük.

Társaságunk maga a múlt év folytán hét kötetet bocsátott közre. Évlapjainkból kettőt, a huszonegyediket és huszonkettediket, legrégibb és legállandóbb vállalatunk folytatását, melynek a régi folyamattal együtt immár huszonkilencz köteteszépirodalmunknak utóbbi félszázadára nézve a leggazdagabb adattára lett. Alapítóink számára kiadtuk SALAMON FERENCZ *Irodalmi tanulmányainak* két kötetét. E kitünő dolgozatokat nemcsak általában tartottuk méltóknak összegyűjtésre és új kiadásra, hanem jelen irodalmi viszonyaink között különösen tanulságosaknak. A komoly meggyőződés és elvi felfogás, az éleslátás és elfogulatlanság, egész szellemök és irányuk csak jótékony befolyást gyakorolhat mai kritikánkra, mely nem kis részben elv nélkül való csevegéssé sekélyesedett. E szappan-buborékokkal szemben jól esik SALAMON tanulmányaiban ama régibb kritikuskaink egyik legjelesebbikével találkozunk, kik az irodalom ügyét férfias érettséggel, férfias készültséggel és férfias komoly szeretettel képviselik. Költészetünk gazdagodását jelenti egy másik kiadványunk: TENNYSON *Király-idylljeinek* teljes fordítása SZÁSZ KÁROLYTÓL. A modern angol irodalomnak egyik első büszkesége e kötet, mely a költői képzeletnek naiv leleményességével s a költői kifejezés mesteri egyszerűségével egyesíti a királyit, a fenségest, az idyllvel, a gyermeketeggel. SZÁSZ KÁROLY fordításában bizonyosságát adta, hogy egyike volt e mondák legmeghatottabb olvasóinak. mert csak így lehetett oly hű és szerencsés tolmácsuk. Regényül a modern realizmusnak egyik legnemesebb és legművészibb termékét adtuk ki KIELLAND SÁNDOR *Worse kapitányát*, melyet a norvég eredetiből SZINNYEI OTMÁR fordított. Az alapítói illetményen kívül is bocsátottunk közre egy kötetet, REVICZKY GYULÁNAK *Magány* című versgyűjteményét, mely egy mívelt, őszinte és érzékeny léleknek borús világát költői gondolatokban és hangulatokban tárja föl.

Kiadványainkon kívül felolvasó üléseinken mutattuk be dolgozatainkat. A társaságunk tagjai által tartott előadások sora így következik. ÁBRÁNYI EMIL: *Kivégzés* és *A föld*, költemények; BARTALUS ISTVÁN: *Igazság és hazugság*, novella; BARTÓK LAJOS: *Kárpáti emlékek* és *Thurán Annának* egy felvonása; BAYER JÓZSEF székfoglalóul két ízben: *Shaksperei*

nyomok a magyar irodalomban és a régi magyar színeszet műsorán ; BEÖTHY ZSOLT : *Bevezetés Greguss Széptanához és A történeti költészetről* ; DALMADY GYÖZÖ : *Honvédsírok az isaszegi erdőben*, költemény ; ENDRÓDI SÁNDOR : öt kisebb vers ; HEINRICH GUSZTÁV : *Dugonics Toldi-drámájáról* ; HORVÁTH BOLDIZSÁR : két költemény ; IMRE SÁNDOR : *A néphumor a magyar irodalomban* ; LÉVAY JÓZSEF : BURNS *Két ebének fordítása* ; PULSZKY FERENCZ : *Visszaemlékezések* ; SALAMON FERENCZ : *Daudet Halhatatlanjáról* ; STURM ALBERT : *Ring Mihály emlékezete* ; SZÁSZ BÉLA : LONGFELLOW *Judás Makkabaeusának fordítása* ; SZÁSZ KÁROLY : két ízben tizenhét költemény ; TOI NAI LAJOS : *A bálbizottsági elnök*, novella ; VÉRTESI ARNOLD : *A rút leány*, novella ; ZICHY ANTAL : *Az antiszemita és Vénülünk*, szatírák. Tagtársaink közül e szerint tizenkilenczen mutatnak be tizenkét prózai és harminczhárom verses dolgozatot. Vendégeink száma ez idén kevesebb volt, összesen kilencz, kik a következő, hat kötetlen és három kötött nyelvű előadással vettek részt ülésein. BEÖTHY ZSIGMOND : *Legyen meg a te akaratod*, költemény ; DENGI JÁNOS : *Kisfaludy Sándor Pozsonyban* ; FIÓK KÁROLY : a Mahabharata Szavitri-epizódjának fordítása ; HERRMANN ANTAL : *Szilágyi és Hajmási rokonai* ; KECSKEMÉTI LIPÓT : *A paradicsom a középkori zsidó-költészetben* ; MÉRY KÁROLY : kisebb műfordítások ; RADÓ ANTAL : *Ginevra* epizódjának fordítása az Örjögő Rolandból ; TEMÉRDEK : *Bölcsességfog*, költemény ; VIKÁR BÉLA : műfordítás a Kalevalából. Bemutattunk így összesen ötvennégy dolgozatot, még pedig tizenötöt folyó, harminczkilenczet kötött beszédben.

Üléseink sorát tagválasztó közülésünk zárta be február 6-dikán. Határozatai közül csak azt az egyet legyen szabad megemlítenem, mely új társat adott nekünk. Rendes taggá választottuk VÁRADI ANTAL tanárt, kinek drámaírói, műfordítói és lírai költői munkásságát nemcsak külső sikerek tüntetik ki, hanem tisztult ízlés, szép készültség és nemes idealizmus fénye teszi vonzóvá.

A helyet, melyre választottuk, legnagyobb érdemű veteránaink egyike hagyta üresen : HENSZLMANN IMRE. Társaságunknak negyvenöt éven át nemcsak dísze, hanem egyik legmunkásabb tagja. Mint esztetikus, mint művészettörténetíró nemcsak nyomot hagyott, hanem alapot vetett. Elméletben első hirdetője volt nálunk ama szellem művészi elsőségének, melylyel utóbb PETŐFI és ARANY meghódították a nemzet lelkét. Költészetünkben nemzetibb jövőt készített elő, nemzeti múltunk ismeretét váratlanul gazdagította. Felfedezte, leírta a magyar művészi szellem fejlődését és emlékeit. Az ő könyveiből tudjuk, hogy e földet borító romok nemcsak a magyar kar, de a magyar szellem diadalainak emlékei. Saxa te loquuntur ! Mivel fejezzük ki fájdalomunkat elvesztése fölött job-

ban, mint az elismeréssel, hogy HENSZLMANN ama kevesek egyike volt, kiktől valóban tanult a nemzet, még pedig olyat tanult, a mi nemcsak műveltségét, hanem hazafiúi önérzetét öregbítette. HENSZLMANNON kívül ez évben még egy halottunk volt: RING MIHÁLY levelező tag, kit egykor német Vörösmarty-fordításáért tüntetett ki Társaságunk. Tulajdonképi szaka a klasszikai nyelvészet volt, melynek irodalmát becses dolgozatokkal gazdagította. Érdemeinél sírjába még talán több reményt vitt s ezek mindig a leggyászosabb koszorúk.

Gyászról beszélvén, talán szabad egy futó sóhajt szentelnem, mint elnökünk is tette közülésünkön, egy más veszteségünknek, mely Társaságunkon túl egész irodalmunké, irodalmunkon túl édes mindnyájunké. Az a hazánkon átnyilalló szó, mely a csapást hirdette, némította el Társaságunkat maig s halasztatta el ez ünnepünket szokott napjáról. A lélek előtt játszó emlékek és remények kivel ne éreztetnék minden gyászat kétszeresnek, tízszeresnek; hadd érezzük mi is ilyennek a magunkét. Nemcsak a királyfit, hanem a magyar íróit is gyászoljuk. A korona, mely reá várt, nem érinthette fejét; de azért nem ékesség nélkül való halántékokkal ment át az örökkévalóságba: koszorúsan ment át, a szellemi munkának, a természet vizsgálatának, az emberi haladásért való lelkesülésnek, a szép és igaz kultuszának koszorújával. E csarnok látta először, ezelőtt hét évvel, hogy a magyar irodalom gyászában megható szavakkal vett részt a király. ARANY JÁNOS feküdt akkor itt ravatalán. Ki hitte volna, hogy e csarnok népe, az irodalom, hálájának ily korai és zordon alkalmat nyújt a végzet gyászos viszonzásra, részt kérnie a király gyászából. Megrendült lélekkel teszszük ezt s a tragikai felindulás kettős forrásának zajlása közt kettős búcsúzóul a boldogult királyfi búcsúja rezg szívünkben: Isten vedled! és Isten védelmezze a hazát!

III.

PÁLYÁZATI JELENTÉSEK.

1. A mértékes magyar verselés története.

(Lukács Krisztina-jutalom.)

A Lukács Krisztina-féle jutalomnak 1888-ra szóló tételére, mely így szól: «Kíváncsatik a mértékes magyar verselés (a klasszikai és nyugot európai formák) története», egy pályamű érkezett. Címe: *A magyar kölcsönversek története*. Jeligióje: «Forma dat esse rei».

Szerzője, saját szavai szerint, «olyan filologiai munkát akart a magyar széptudomány asztalára nyújtani, minővel (természetesen a maga nemében) még nem rendelkeznek az irodalmak, s mely különösen rendszer, módszer és adatok teljessége dolgában egész új fajta mű lenne, forrásszerű értékkel». A mértékes magyar verselés történetét nem kis, hanem «nagy tárgynak» fogta fel s olyan széles alapot vetett neki, hogy a pályázat határnapjáig csak harmadrészével volt képes elkészülni. A munka javarésze tehát egészen hiányzik. Minthogy ilyenformán a pályázatnak meg nem felelhet, szerzője a kidolgozott rész elején tervrajzot is nyújt, hogy azt «a nyílt pályázatok sorában» részesítsük. «Tisztelettel felajánlja tollát, hogy a kérdést a közölt tervezet szerint megoldja s kéri a Kisfaludy-Társaságot, hogy neki erre nézve megbízást adni méltóztassék.»

A tervezet, mely szerint a teljes mű 23 fejezetre szakadna, a melyből az előttünk levő kéziratban az első hét fejezet van kidolgozva, egészben véve helyes, és semmikép sem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy a szerző e tervezet valósításában ernyedetlen szorgalommal fog eljárni és igen becses anyaggyűjteményt szolgáltatni.

A mi a stilusát és terjedelmét illeti, az iránt is meg vagyunk nyugtatva. Szerző a 15. lapon maga ígéri, hogy «vigyázni fog, hogy a munka terjedelme ne legyen aránytalanúl nagy. Ha az egész elkészül, könnyebben meg lehet az egyes részek terjedelmét szabni, akkor majd az ide mellékelt mutatványt is aránylagosan rövidíti, az ismétléseket megtakarítja, a tárgyhoz kevésbé tartozókat mellőzi. Gondja lesz a

lehető tömörségre és magvasságra. Gondja lesz továbbá, hogy a munka alapossága mellett lecture gyanánt is szolgálhasson».

Egy van, a mit a pályázati feladattal szemben semmikép sem helyeselhetünk s az a szerzőnek saját helytelen terminus technicusá szerint: «határozottan modern ritmikai» álláspontja.

Míg azelőtt nálunk a száraz metrika járta, mely a rhythmikáról semmit sem tudott, szerzőnk az ellenkező hibába esett: olyan rhythmikusnak állott, a ki a metrikát majdnem egészen elejti. A 30. lapon így szól: «Ha a mértékes magyar verselés történetét úgy képzeljük, hogy az majd a rövid és hosszú szótagokról fog beszélni, rideg szabályokat állít fel, melyeket száz verstanból ismerünk úgy is, és azokhoz méri Baróti-tól Garay Jánosig a költőket, ki mennyiben felel meg nekik, beszél szótagmérésekről és idegen nevű verslábakról vég nélkül és szürkén, úgy hogy az olvasó feje belefájdul s mindebből végre semmi tanulságot nem fog kihozni: abból bizonyára igen csekély gyakorlati vagy tudományos haszon származnék. Ez a verstani tollfosztás méltó lenne a föntebbi-féle kritikára». . . . «Tehát nem prozódia kell, hanem versforma.»

Hogy történeti kérdésnél a történeti álláspontra kell helyezkedni; hogy a régi versmértékeket a régi elmélet szerint kell fejtegetni; hogy azok, a kik a mértékes verselést nálunk meghonosították, nem voltak rhythmikusok, hanem metrikusok; hogy minden nyelvnek megvannak prosodiai sajátságai, melyek a verselésben fontos szerepet játszanak s azért tüzetesen megvizsgálandók; hogy az egyes költők technikája, a verselés tökéletesbedése vagy hanyatlása, a különféle eljárás lehetősége mind e prosodiai tulajdonságok számbavételén alapszik: mindezt szerző a fönt idézett szavainak leírásakor elfelejtette; pedig hát saját *Tervezete*, nevezetesen a 9. fejezet (*A prozódia megalapítása*), a 22. fejezet (hol mértékes és hangsúlyos prozódiát emleget) maga követeli, hogy azzal, a mit fiatal hevében kicsinylőleg mellőzendőnek mondott, tüzetesen foglalkodjék.

Ezt föltételül is szabván szerző elé, a ki mindenesetre pontosan meg fog neki felelni, a Kisfaludy-Társaság a pályakérdés tervezett kidolgozását reá bízhatja.*

Budapesten, 1889 jan. 14.

PONORI THEWREWK EMIL.

HEINRICH GUSZTÁV.

BEÖTHY ZSOLT.

* E jelentés alapján a pályadíj kiadása határoztatván, a febr. 24-ki ünnepélyes közülésen felbontott jeligés levélből dr. NÉGYESY LÁSZLÓ, főgymn. tanár Szolnokon, tünt ki a nyertes mű szerzőjeül.

2. Humoros vagy szatirikus regény.

(Lukács Krisztina-jutalom.)

Fájdalom, e pályázat eredményéről nagyon röviden lehet beszámolnunk. Három pályamű érkezett be: 1. *Salaváry Demeter*. 2. *A kakuk*. 3. *Egy bölcsész emlékiratai*. Ezek közül a két első minden kritikán alul áll. A harmadik legalább irodalmi nyelven van írva, abban a modorban, mely e század második negyedében divatozott. Meséje igénytelen, jellemzése kezdetleges, bonyodalma gyenge. Legtöbbet ér egyszerű, jóízű elbeszélő stílje. Hőse egy együgyű ember, ki a legotrombább s kis gyermek által is felismerhető cseleknek esik áldozatul. Egészben jó alakja a szép és kevély özvegy, ki ruhakelmékből állítja össze élettörténete naplóját s élő szóval adja elő hozzájuk a kommentárt. Ez a rész, mintegy két-három lap, elmésen és kedvesen van írva s élvezhető része a munkának. De az egész sokkal gyengébb, hogysem a jutalomra komolyan számba volna vehető. A bizottság tehát a jutalom ki nem adását javasolja.*

Budapest, 1889 január 30.

SZÁSZ KÁROLY.

CSIKY GERGELY.

PÁLFFY ALBERT.

3. Novella.

(Széher Árpád-jutalom.)

A Kisfaludy-Társaság novella-pályázatára 25 munka érkezett be, melyek közül van ugyan egy vagy más tekintetben figyelemre méltó, de nincs olyan egy sem, melyet a bírálók többsége a kitűzött jutalomra érdemesnek tartana. Az egyik bíráló a többi fölött különösen az *Apák és fiuk* (25. sz.) című novellát emeli ki. «Sötét színezetben van tartva,» melyen a humor csillama fut át. Tagadhatatlanul van benne novellistikus hangulat; a bírálók többsége azonban úgy találja, hogy a jó kezdetet lerontja a nagyon sentimentalis vég. Különösen az egyik fiú öngyilkosságát nem tudta szerző költőileg elfogadhatóvá tenni. E ponton az érzékeny humor helyébe kenetes érzelgősség lép, a mi azután az egész novella hatását megbénítja.

A 17-ik számút, az *Ilva folyó partján* címűt, ajánlja az érzelem némi gyöngédsége, az előadás keresetlen melegsége, de hiányzik belőle a kellő művészi érzék: sok helyt áradozó, tetszelegve terjengős, bőbeszédű.

* E jelentés alapján a pályadíj ki nem adása határozatott.

A *Protekczió* című novella (9. sz.) is a jobbak közé tartozik; gyakorlott kéz műve. Az alakok azonban elcsépeltek s az egészen átvonuló alaphangulat áldatlan prósa... Egy fokon áll vele a *Kihal a család* című (23. sz.), melynek írója elevenen jelenetez, ügyesen beszél el, azonban az indokolásban és jellemrajzban lényeges hibákat követ el.

Említést érdemelnek még az *Alkonyfényben* (22. sz.), *Unalomból* (4. sz.) s a *Zátonyiak* című novellák; de itt is vagy a jellemzés, vagy a tárgy felfogása, vagy az előadás hangja oly hibákban leledzik, melyek miatt a jutalmat kiadni nem lehetett.*

Budapesten, 1889 jan. 31.

ÁBRÁNYI EMIL.

PÉTERFY JENŐ.

ZICHY ANTAL.

4. Petőfi életrajza.

(Széher Árpád-jutalom.)

E jutalomtételre, mely Petőfi Sándor életrajzát kívánta, «fő tekintettel nem annyira a feladatnak æsthetikai oldalára, mint inkább a biografiai anyagnak teljes, pontos, részletes és kritikai összeállítására»: egyetlen pályázó érkezett, dr. Ferenczi Zoltán, kolozsvári polgári iskolai igazgató és egyet. magántanár. A pályázat feltételei szerint részletesen bemutatván forrásainak jegyzékét, fejtegetvén irányelveit és módszerét, mellékelvén, *Csapó Etelka és a Cipruslombok* címmel, munkájának egy kész fejezetét: megbízást kér a munka folytatására és befejezésére.

A közlött dolgozatokból és adatokból mindenekelőtt örömmel győződött meg az alúlírt bizottság, hogy Ferenczi úrban sem a kellő előtanulmányok, sem a tárgy lelkes szeretete, sem a szorgalom nem hiányzanak arra, hogy feladatát sikerrel oldhassa meg. Hosszabb idő óta foglalkozik Petőfi életére és munkásságára vonatkozó adatok kutatásával, gyűjtésével és tisztázásával; s e téren az általa szerkesztett *Petőfi-Muzeum* hasábjain és ezen kívül elismerésre méltó szolgálatot tett a tudománynak. Készültségéhez való bizodalomunkban megerősített forrásainak benyújtott jegyzéke, mely lehető teljességében, pontosságában és ügyes berendezésében jó áttekintést nyújt a magyar és külföldi Petőfi-irodalom nevezetesebb, figyelemre méltóbb jelenségein és adalékain. Tervezett munkájának besorozását rendkívül vázlatosan közölte ugyan, de ez alakjában sem ez ellen, sem irányelveiről és módszeréről nyújtott fejtegetései ellen nem kívánunk megjegyzést tenni. E közben legfeljebb arra hívjuk fel figyelmét, hogy Petőfi politikájának ismertetése a politikai fogalmaknak szabatosabb és világosabb ismeretét és használatát tenné kívánatossá.

* E jelentés alapján a pályadíj ki nem adása határoztatott.

Véleményünk s ennek alapján indítványunk megállapítására nézve fő fontosságúnak természetesen a munkából beküldött mutatványt kellett tekintenünk. Ebben kerestük bizonyosságát, hogy megvan-e Ferenczi úrban az a kritikai készség és felfogás, mely az összehalmozódott s jelentékeny részében kétes értékű anyag megrostálására és rendezésére, de különösen történeti és lélektani megvilágítására hivatott. Magát a választott részletet, a Cipruslombokat és történetét, nem tarthattuk alkalmasnak arra, hogy a mondott irányban belőle alaposabb meggyőződést meríthessünk. E részlet Petőfi életének és költészetének egy épen nem jelentékeny, s külső és belső következmények nélkül maradt epizódja. A rá vonatkozó források csekély számúak s az eltérő nézetek között a megoldás, akár egy akár más irányban kerestessék, nem igényel élesebb kritikai felfogást. E nézetek közül a pályamű szerzője, legbővebb s legközvetlenebbnek látszó forrása nyomán, Vachott Sándornéhoz csatlakozik. A forrás-kritikáról vele szemben, melyre az Emlékiratok szinte kihínak mindenkit, a ki tudományos czélból kívánja használni őket, úgy látszik, teljesen megfeledezett. Talán e megfeledezéséből folyik lélektani kritikájának fogyatékosága, Petőfinek Csapó Etelkához való viszonya megítélésében, melyre nézve, mindhármunk közös meggyőződése szerint, tévesztett úton jár. A följegyzett s kellőleg megrostált adatok legalább, s a Cipruslombok elfogulatlan kritikája is, ellene szólnak. Azon adataiba, melyekkel e költeményfüzet keletkezésének idejét pontosan kívánja megállapítani, ellenmondás vagy legalább homály csúszott.

Minthogy a Társaság kiváló súlyt helyezett a biografiai anyag kritikai feldolgozására s ezt a pályakérdés fogalmazásában ki is fejezte: a beküldött mutatvány alapján még nem hozhatjuk javaslatba, hogy dr. Ferenczi Zoltán bizassék meg a munka megírásával. Tekintetbe véve azonban beható tanulmányait, gyűjtött anyagának gazdagságát, kiváló tárgyszeretetét és szorgalmát, tisztelettel indítványozzuk, szólíttassék fel hivatalosan a pályázó, hogy Petőfi életrajzának és költői működésének valamely organikusabb és jelentékenyebb szakaszát dolgozza föl s a jelen év folytán küldje be; a Társaság azután ez újabb mutatvány alapján hozzon érdemleges határozatot.

Budapest, 1889 febr. 4.

BEÜTHY ZSOLT.

GYULAI PÁL.

VADNAI KÁROLY.

IV.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI

1889-RE.

I. LUKÁCS KRISZTINA-JUTALOM (1889-re): Kívántatik a világirodalom valamely, általánosabban klasszikusnak elismert, verses alakú drámájának vagy drámai költeményének műfordítása.

(Kitűzetett 1889 február 6-án.)

Jutalma a Lukács Móricz által nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 500 frt.

Benyújtásának határideje: 1889 október 31-dike.

II. BULYOVSZKY GYULÁNÉ színművésznő jutalma: Kívántatik egy, színpadi kellékek nélkül is előadható magánjelenet (monolog).

Jutalma 200 frt.

Benyújtásának határideje: 1889 október 31-dike.

V.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

NEGYVENKETTEDIK KÖZÜLÉSÉNEK TÁRGYAI,

1889 FEBRUÁR 24-DIKÉN.

1. *Gyulai Pál* elnök megnyitó beszéde.
  2. *Beöthy Zsolt* titkári jelentése a Társaság lefolyt évéről.
  3. *Rafael*, tanulmány gróf *Szécsen Antal* rendes tagtól.
  4. *Svájcz* út, költemény *Szász Károly* rendes tagtól.
  5. Emlékezés *Sárosi Gyulára*, *Vadnai Károly* rendes tagtól.
  6. A hajnal ellen, költemény *Abrányi Emil* rendes tagtól.
  7. *Csiky Gergely* másod titkár jelentése az 1888-ik évi pályázatok eredményéről s a nyertes munka jeligés levélkéjének felbontása.
  8. Az új pályakerdés kihirdetése.
  9. Elnöki zárszó.
-

VI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1888/89. ÉVI JEGYZŐKÖNYVEIBŐL KIVONATOK.

2. Beöthy Zsolt titkár jelentést tesz a beérkezett ügyiratokról.

b) 47. szám alatt bemutatja a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület levelét, melylyel tudatja, hogy 200 forintot adott a Kisfaludy-Társaság céljaira.

Az elnökség útján köszönő levél fog küldetni.

5. A felolvasó ülés után zárt ülés volt.

Tárgya : A M. T. Akadémia elnökségének átíratra az irodalom terjesztése érdekében a kaszinók és olvasókörök bevonása által. Az Akadémia ugyanis egy állandó bizottságot tervez a

Magyar Tudományos Akadémia,
Kisfaludy-Társaság,
Természettudományi Társulat,
Történelmi Társulat és
Petőfi-Társaság

elnökeiből és titkáraiból. E bizottság feladatát képezné «a kaszinókat és olvasó-köröket könyvtáraik létesítésében és kiegészítésében támogatni és irányozni».

Arra nézve, hogy a Kisfaludy-Társaság ezen bizottságban képviseltesse-e magát, háromféle vélemény merült föl :

a) Ne képviseltesse magát, mivel az elnöki átírat úgy szól, hogy a mennyiben e javaslatot «magukévá tenni hajlandók», küldjenek két tagot.

b) Képviseltesse magát minden előleges kötelezettség nélkül.

c) Fogadja el föltétlenül e meghívást.

Határozatba megy, hogy ezen ügyben márczius 7-én a tagok rendkívüli ülésre fognak egybehívatni.

(1888 február 29-én tartott ülésből.)

7. Az elnök elmondja a február 29-iki zárt ülésen fölmerült eszmecserét a M. T. Akadémia elnökségének átirata alkalmából.

Kérdés: részt vegyen-e a Kisfaludy-Társaság ama bizottsági tárgyalásokban?

A jelen volt tagok közül négyen a mellett vannak, hogy feltételesen részt kellene venni, a többség ellene lévén, az elnök kimondja,

hogy a Kisfaludy-Társaság nem küld képviselőket ezen bizottságba. A M. T. Akadémia erről értesíttetni fog.

(1888 márczius 7-én tartott ülésből.)

9. Az elnök megnyitván az ülést, jelenti, hogy Herrmann Antal az *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* szerkesztő-kiadója folyóiratából 20 példányt enged át a Társaság levelező tagjai számára.

Az ajándékozóhoz köszönő levél megy; a folyóirat példányai Franklin-Társulat útján fognak elküldetni a lev. tagoknak, s a postai költséget a Társaság fedezi.

11. Az elnök ezután zárt ülést hirdetvén, bemutatja Mailand Oszkár kérvényét, Téglás Gábor, dévai reáliskolai igazgató ajánló levelével, Hunyadmegye hegyvidékén teendő ethnológiai és oláh népköltési buvárlatainak segélyezése iránt.

A Társaság Mailand Oszkár, dévai reáliskolai tanárnak a mondott czélra 150 frtot szavaz meg, elvárván a kutatás eredményéről szóló jelentését. Az összeg a költségvetésbe 14. számú rovat alatt felvett 300 frtból utalványozandó.

(1888 márczius 28-án tartott ülésből.)

14. Az elnök jelenti, hogy a nm. m. kir. közoktatásügyi miniszterium hivatalában megerősíti a Társaság választott elnökségét.

Tudomásul vétetik.

17. Az amerikai philosophiai társaság egy, tudományos és kereskedelmi czélból alkotandó világnyelv érdekében Párisban vagy Londonban congressust javasol s a Társaság hozzájárulását kéri.

Tudomásul vétetik, s a kik a Társaság tagjai közül részt akarnak venni, a jövő havi ülésig jelentkezzenek.

(1888 április 25-én tartott ülésből.)

30. Herrmann Antal néptani tanulmányokra a délvidéki nemzeti ségek és hétfalusi csángók közt 100 frt segélyt kér.

Megadatik azon kötelezéssel, hogy tanulmányai eredményéről jelentést nyújtson be és a már segélyezett cigány népköltési gyűjteményt is beadja a hozzávaló értekezéssel.

(1888 május 30-án tartott ülésből.)

35. Az aszódi ág. h. ev. algymnasium százéves fennállásának ün-

nepélyét rendező bizottság levele felolvastatván, mely a folyó hó 27-én tartandó ünnepélyre a Társaságot meghívja,

a Társaság képviselésére Gyulai Pál elnök és Pálffy Albert r. t. kéretnek fel, miről a rendező-bizottság levélben értesítettik.

(1888 június 20-án tartott ülésből.)

42. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Heinrich Gusztáv és Tóth Lőrincz r. tagokat kérvén föl, megnyitja az ülést és bemutatja b. Jósika Miklós arczképét, melyet b. Jósika Sámuel festetett és a Társaságnak ajándékozott. Indítványozza, hogy mivel a festési költség jóval felülmúlja az alapító tagsági díjat, b. Jósika Sámuel az alapító tagok közé vétessék, s ajándékaért levélben is köszönet mondassék.

Az elnök indítványa elfogadtatván, b. Jósika Sámuel az alapító tagok közé vétetik s ajándéka levélben is meg fog köszöntetni.

43. Az elnök jelentést tesz az aszódi evang. gymnasium száz éves ünnepélyéről, melyen a Társaságot képviselte.

Tudomásul vétetik.

44. A titkár felolvassa Bayer József r. t. jelentését a csanádpalotai Kelemen-ünnepélyről, melyen a Társaságot képviselte.

Tudomásul szolgál.

50. Titkár felolvassa Gyulai Pál és Szilády Áron r. tagok jelentését Kunos Ignác török mesegyűjteményéről, melynek alapján

határoztatik, hogy a Társaság erkölcsi támogatásul átengedi e kiadványnak saját czégét, anyagi támogatásul pedig utasíttatik a pénzügyi bizottság, hogy a jövő évi költségvetésbe vegyen föl e célra 100 forintot.

(1888 szeptember 26-án tartott ülésből.)

68. Titkár jelenti az idei pályázatok végleges eredményét, mely szerint a humoros regényre 3, a mértékes magyar verselés történetére 1, a Petőfi-életrajzra 1 ajánlat, a novellára 25 pályamű érkezett. Jelenti egyszersmind, hogy Rákosi Jenő r. t. a novella-pályázat bírálói tisztealól fölmentetni kéri magát.

Rákosi Jenő helyére Zichy Antal r. t. kéretik fel a bírálatra.

A KISFALUDY-TÁRSASÁGHOZ 1888-RA BEÉRKEZETT PÁLYAMŰVEK JEGYZÉKE.

I. *Lukács Krisztina-jutalom.* (Humoros vagy szatirikus regény.)

1. *Salaváry Demeter*, J. i.: Ó Demeter, ó hazám!
2. *A kakuk*, J. i.: 500 ft.
3. *Egy bölcsész emlékiratai*, J. i.: Végén pattan az ostor.

II. *Lukács Krisztina-jutalom.* (Mértékes magyar verselés története.)1. *A magyar kölcsönversek története.* J. i.: Forma dat esse rei.III. *Széher Árpád-jutalom.* (Petőfi életrajza.)

Egy ajánlat.

IV. *Széher Árpád-jutalom.* (Novella.)1. *Sylvester éje Helgolandban 1720-ban.* J. i.: Fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze.2. *Te tetted nagygyá a királyt.* J. i.: Boldog csak úgy lehet férfpálya, Hogyha méltó hölgy a koronája. Garay.3. *Feldült ifjúság, elvétett út.* J. i.: A költő sem egyes elvekkel, sem az emberi gondolatok menetével nem foglalkozik stb. Erdélyi.4. *Unalomból.* J. i.: Az unalom rossz tanácsadó.5. *Divatos házasság.* J. i.: Érzi, hogy betöltte hivatását, ha néhány perczed fűszerezni tudta. Madách.6. *Két nő.* J. i.: Virágot nem teremt az Isten, ha csak asszonyt nem alkotott.7. *A hitehagyott.* J. i.: Id est in morte optimum stb. Plinius.8. *A Zátornyak.* J. i.: Valamint az ibolyát illata, úgy némely író létezését csak műve árulja el.9. *A protekció.* J. i.: Szegény ember dolga csupa komédia.10. *A tudós szerelme.* J. i.: Az idő orvos.11. *Orbán káplár.* J. i.: Ki pálczát tud törni a lelkesedés fölött, az az emberi nem nemes levelét tépte szét.12. *A rabszolga.* J. i.: Rövid, de velős.13. *A sírásó titka.* J. i.: Szerelem, szerelem, édes ölé méreg. Vajda J.14. *Egy eljátszott élet.* J. i.: Önérzés, te vagy a diadalmas bére, nem a díj. Kölcsey.15. *A havasi rózsza.* J. i.: Én Tátra-derű vagyok stb. Emericz.16. *Megölt szívek.* J. i.: Makacs, akaratos szív, ki gázol keresztül érzéseid zürzavarján? Kármán.17. *Az Ilva folyó partján.* J. i.: Sorsodra bízlak.18. *A miniszter.* J. i.: Lassan a testtel.19. *Balassa Menyhért egyik vetke.* J. i.: Erősen kezdék Szitnya várát vinya stb. Tinódi.20. *Ella.* J. i.: Boldogságról beszélsz? stb. Tóth K.21. *Daróc Károly.* J. i.: Nagy ember csak nagyot véthet.22. *Alkonyfényben.* J. i.: Ti gazdagok, ti hatalmasok stb.23. *Kihal a család.* J. i.: Midőn a gyermek jó, tapsol a család. Hugó V.24. *Lucile.* Jelige nélkül.25. *Apák és fiúk.* J. i.: Bizom benned.

70. Titkár bemutatja a stratfordi Shakspeare-színház igazgatójának meghívását a jövő évben tartandó VI. Henrik előadásra.

Köszönettel tudomásul vétetik.

(1888 november 28-án tartott ülésből.)

77. Elnök a következő szavakkal jelenti be a Társaság egyik leg-régibb és legjelesebb tagjának, Henszlmann Imrének, halálát:

Tisztelt Társaság! Fájdalmas szívvel nyitom meg az ülést, mert Társaságunk egyik leg-régibb és legjelesebb tagjának, Henszlmann Imrének halálát kell bejelentenem. Régibb tagjaink sora mindinkább ritkul, legjobb-jainkat veszítjük el, azonban vigasztaljon bennünket az, hogy a mulandó-

ság ez áldozatai nem múló nyomokat hagytak irodalmunkban. Henszlmann pályáját is két nagy irodalmi emlék jelöli: először a magyar archæologia és műtörténelem kezdeményezése és megalapítása; másodsor új irányok kitűzése æsthetikai irodalmunkban.

Már mint gyermekifjú mély benyomást tett reá szülővárosának, Kasának dómja; itthon és külföldön tanulmányozni kezdte a gót építészet sajátosságait, törvényeit s az e téren írt munkái a külföld figyelmét is magokra vonták. E mellett más műemlékeinket is tanulmányozta, évtizedeken át kutatott, ásátott s izgatott műemlékeink fentartása ügyében; számos értekezéseivel fényt derített középkori építészetünkre, melyről főleg általa vett tudomást az európai műtörténelem.

Henszlmann e munkásságát leginkább az Akadémia körében fejtette ki. Mint æsthetikai író majdnem kizáróan a mienk, a Kisfaludy-Társaságé volt.

Párhuzama nevezetes hatással volt æsthetikai kritikánk fejlődésére. A szép ellenébe a jellemzetes és eleven fogalmát állította, az eszményi ellenébe az egyénit és nemzetit. Ez eszmekörben mozog *A hellén tragédia tekintettel a keresztény drámára* című terjedelmes tanulmánya is, mely Társaságunk Évkönyveiben jelent meg. Ő hangoztatta először az újabb magyar kritika jelszavait s annyival nagyobb sikerrel, mert költészetünk már azelőtt is kezdett elfordulni a merev klasszikai eszménytől. Erdélyi János Henszlmann eszméit egész rendszerbe foglalva alkalmazta a magyar irodalomra a *Szépirodalmi Szemlé*-ben, melyet Társaságunk megbízásából szerkesztett s melynek Henszlmann is egyik buzgó dolgozótársa volt. A mint ő hatott Erdélyire, ez viszont hatott reá, felkeltve érdekeltségét a magyar népköltészet iránt. E hatásnak köszönhetjük a *Népese Magyarországon* című értekezést, melyben Henszlmann először kísérlé meg népmeséink összehasonlítását más népekéivel.

Mindez a forradalom előtt történt. Midőn a forradalom után tíz év múlva Társaságunk munkásságát újra megkezdette, Henszlmann is híven részt vett benne s Évkönyveinkben jelent meg utolsó nagyobb tanulmánya is: *A művészetek eredete* című, melyben ifjúkori eszméit még egyszer tisztultabban s történeti módszerrel fejté ki. Ott Társaságunkhoz ifjúságának és első sikereinek emlékei vonzótták, örömet jelent meg köztünk korán megszült fürtével, melyek éles ellentétben voltak sima, piros arczával, épen mint elméledő tudományossága szikrázó elmésségével. Azonban lassanként a piros, sima arc az ősz fürtökhöz halványult és redősödött, vidám elméssége elnémult, egyszer csak kimaradt üléseinkből, nem keresett föl többé bennünket s nekünk kellett fölkeresni őt, hogy eltemessük és koszorút tegyünk koporsójára.

Tisztelt Társaság! Legyen szabad indítványoznom, hogy vesztésünk fájdalmát jegyzőkönyvileg is fejezzük ki s gondoskodjunk a felette tartandó emlékbeszédről; részemről emlékszónokának Keleti Gusztáv r. tagot ajánlom.

A Társaság jegyzőkönyvileg is kifejezi fájdalmát a vesztés fölött s az emlékbeszéd tartására Keleti Gusztáv r. tagot kéri föl.

81. Elnök ezután zárt ülést hirdetvén, felhívja a Társaságot, hogy a megürült tagsági helyek betöltésére nézve határozzon.

A jövő évi közgyűlésen egy rendes és egy levelező tagság betöltése határozatik.

(1888 december 19-én tartott ülésből.)

85. Elnök megnyitván az ülést, titkár bemutatja a következő könyveket, melyek újabban ajándékol küldettek a Társaságnak: A ko-

lozsvári Petőfi-múzeum idei első füzetét és az Erdélyi irodalmi társulat megnyitásán gr. Kuun Géza által mondott elnöki beszédet, ez utóbbit több példányban.

Köszönettel vétetnek. A több példányban küldött munkából egy példány a könyvtárba tételik, a többi az ülés alatt szétesztatik a tagok közt.

87. Elnök ezután zárt ülést hirdetvén, titkár bemutatta a tagajánlásokat. Rendes tagül ajánlották: Pasteiner Gyulát Salamon Ferencz és Keleti Gusztáv r. t. — Várad Antal Vadnai Károly, Csiky Gergely, Zichy Antal, Tóth Lőrincz, Ábrányi Emil, Berczik Árpád r. t. — Petelei Istvánt Ágai Adolf r. t. — Reviczky Gyulát Tolnai Lajos r. t.

A szabályszerűen felszerelt ajánlatok tudomásul vétetnek.

(1889 január 30-án tartott ülésből.)

90. Elnök a következő szavakkal nyitja meg az ülést:

Tisztelt Társaság! Midőn a múlt szerdán eloszlottunk, épen akkor kezdett elterjedni a trónörökös halálának híre, melyet alig tudtunk elhinni. Most újra összegyűlvé, legyen szabad indítványoznom, hogy fájdal munknak, részvétünknek adjunk jegyzőkönyvileg is kifejezést. Rudolf főherczeg Ő fenségében nemcsak a magyar korona örökösét gyászoljuk, hanem a magyar tudományosság pártfogóját és bajnokát is. A mit tett, fölülmulja az, a mire reményt nyújtott: a jennél többet, a jövőt vesztettük benne. Azt hiszem a Társaság gyászáat, kegyeletét fejezem ki, ha azt is indítványozom, hogy ünnepélyes közülésünket halaszszuk el e hó 24-ikére.

A Társaság Rudolf trónörökös Ő fensége halála fölött jegyzőkönyvileg fejezi ki fájdalját és részvétét, s az ünnepélyes közülés f. hó 24-ére halasztja.

97. Titkár felolvassa a pénztári bizottság jelentését, mely szerint az 1888-ik évre bevételül előirányoztatott 10,786 frt, tényleg befolyt 13,592 frt 12 kr. Kiadásul előirányoztatott 10,536 frt, tényleg kiadatott 8682 frt 43 kr.

A titkárnak és a Földhitelintézetnek a felmentvény megadatik; a pénztári bizottság indítványa értelmében 4000 frt magyar papíráradékban tőkésítettik, s az alapítók közül dr. Kemény Hugó és László Antal töröltetnek.

98. Titkár bemutatja az 1889-ik évre szóló költségvetést, mely 10,609 frt 69 kr. bevételt és 10,270 frt kiadást, következőleg 339 frt 69 kr. pénztári maradványt irányoz elő.

Helybenhagyatik.

99. A Kisfaludy-terem számára lefestésül kijelöltetvén Madách Imre és Kovács Pál arczképei, a megtartott titkos szavazás alapján,

Madách Imre arczképe 25 szavazattal, Kovács Pálé 24 szavazattal (25 szavazó közül) lefestésre kijelöltetik.

100. A tagválasztásra kerülén a sor, elnök megállapítja 25 ren-

des tag jelenlétét, kijelentve, hogy Henszlmann Imre halálával egy rendes tagsági hely megüresedvén, erre Pasteiner Gyula, Váradi Antal, Reviczky Gyula és Petelei István ajánlottak. A levelező tagságra nem érkezett ajánlat. Ezután megkezdődvén a rendes tagságra a titkos szavazás, elnök kihirdeti az eredményt, mely szerint

Váradi Antal 12 szavazatot, Pasteiner Gyula 8-at, Reviczky Gyula 3-at, Petelei István egy szavazatot nyert.

101. Az ajánlottak közül egyik sem nyervén el a szükséges abszolút többséget, új szavazás tűzetett ki, még pedig az ügyrend értelmében először a legtöbb szavazatot nyert Váradi Antalra szavazott 25 tag; ezek közül 15 igennel, 10 nemmel.

Váradi Antal 15 szavazattal 10 ellen a Kisfaludy-Társaság rendes tagjává választatott.

(1889 február 6-án tartott ülésből.)

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

BEVÉTELEINEK ÉS KIADÁSAINAK ELŐIRÁNYZATA 1889-RE.

I. Bevételek.

1. Pénztári maradvány	---	---	---	---	---	---	---	4909	frt	69	kr.
2. Értékpapírok szelvényei	---	---	---	---	---	---	---	4400	"	—	"
3. Alapítványok kamatai	---	---	---	---	---	---	---	500	"	—	"
4. Hazai Első Takarékpénztár adománya	---	---	---	---	---	---	---	200	"	—	"
5. Franklintonól a könyvkiadó vállalatra	---	---	---	---	---	---	---	400	"	—	"
6. Évlapok jövedelme	---	---	---	---	---	---	---	100	"	—	"
7. Folyó számla kamatai	---	---	---	---	---	---	---	100	"	—	"
Összesen								10609	frt	69	kr.

II. Kiadások.

1. Értékpapírok vásárlása	---	---	---	---	---	---	---	4000	frt	—	kr.
2. Titkár fizetése	---	---	---	---	---	---	---	800	"	—	"
3. Másodtitkár fizetése	---	---	---	---	---	---	---	300	"	—	"
4. Ügyész költségei	---	---	---	---	---	---	---	100	"	—	"
5. Pénztárnok tiszteletdíja	---	---	---	---	---	---	---	60	"	—	"
6. Szolgák fizetése s jutalmazása	---	---	---	---	---	---	---	140	"	—	"
7. Közülés költségei	---	---	---	---	---	---	---	50	"	—	"
8. Évlapok XXIII. k. egész kiállítása	---	---	---	---	---	---	---	1000	"	—	"
9. Alapítói könyvilletmény tiszteletdíja	---	---	---	---	---	---	---	1200	"	—	"
Átvitel								7650	frt	—	kr.

	Áthozat	7650	frt	—	kr.
10. Szemere Pál munkáinak szerkesztése	---	300	«	—	«
11. Lukács Móricz munkáinak kiadása	---	1310	«	—	«
12. Madách Imre és Kovács Pál arczképeire	---	210	«	—	«
13. Könyvkiadások és segélyek	---	300	«	—	«
14. Oklevelek, kisebb nyomtatványok, másolások	---	120	«	—	«
15. Vegyes költségek	---	180	«	—	«
	Összesen	10270	frt	—	kr.

Összes bevétel 1889-ben 10609 frt 69 kr.

Összes kiadás 1889-ben 10270 « — «

Előirányzott pénztári maradvány 339 frt 69 kr.

III. Vagyonállás 1888 december 31-én:

1. Kinn fekvő alapítványokban	---	12217	frt	50	kr.
2. Értékpapirokban névérték szerint	---	91737	«	—	«
3. Készpénzben	---	4909	«	69	«
	Összesen	108864	frt	19	kr.

VII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁGHOZ BENYÚJTOTT MUNKAKRÓL

BIRÁLÓ JELENTÉSEK.

1. Balázs Sándor beszéleyeiről.

I.

(1888 május 30.)

Egy jókora kötetre való elbeszélés, rajz, adoma s egyéb apróság BALÁZS SÁNDOR tollából nyújtatott be kiadás czéljából a Társaságnak.

Általában meg kell jegyezmem a művek összességéről, hogy köztük oly elbeszélés, mely nagyobb igénynyel lépne föl akár compositio, akár jellemrajz dolgában, alig van nehány. Kevés kivétellel kisebb-nagyobb munkák, melyek legnagyobb értékét a természetes, jóízű előadás adja meg s e tekintetben csakugyan el lehet valamennyiről mondani, hogy olvastatják magukat.

Mint könnyű, szórakoztató olvasmány tehát számba jöhet a kötet, a mi oly írónál, mint BALÁZS SÁNDOR volt, egyébiránt úgyszólván magától értetődik. Vegyük most a műveket, a mint sorra következnek:

1. *Melyik szeretett legjobban?* Egy kis cyclus fantastikus novellette.
2. *A Rózsai dada esete.* Népies beszély.
3. *Mari kisasszony kimaradhat.* Kissé bágyadt és sentimentális történet.

4. *Az apa és a fiú.* Egy gögös nemesnek küzdelme fiával, hogy ne vegye el egy kereskedő leányát. Végre — megismerve a választott nő léleknességét — belenyugodnék a házasságba, de adott becsületszava nem engedi már. Megöli tehát magát, hogy lehetségessé tegye a fiatalok boldogságát. Érdekesen, erővel írt novella, jó jellemfestéssel.

5. *Ludmilla,* egy lány, ki 28 éves koráig nem megy férjhez, míg aztán a véletlen férjhez segíti. Kedélyesen, kellemesen van írva, de minden compositio nélkül, nincs — hogy úgy mondjam — czélja. Nem tudni miért van megírva, mit akar az író azzal elérni, hogy megírta. Ha tisztán mulattatni kívánt, legalább szőjjön érdekesen.

6. *Egy rút leány története,* kedves történet. Ifjú leány, kiről egy fiatal ember azt mondja, hogy rút és nem lehet szeretni; de aztán mikor

álarczos bálban találkozik vele, belé szeret. Kellemesen, igénytelenül van elmondva.

7. *Karácsonest a tengeren.* Ez kihagyható volna. Nem volt érdemes megírni, mert nincs semmi érdekesebb momentum az egészben. Szerző együtt utazik át a La Manche-csatornán Angliába két fiatal hölgygel, az egyik kissé megtetszik neki s évek múlva találkozik vele, mint hat gyermek anyjával. Minden psychologikus vagy elbeszélői pointe nélkül szűkölködő apróság.

8. *Barátság a sírig.* A nőbarátság régi témája, nem mondhatni valami új változatban. Két nevelőintézetbeli barátnő, kikerülván az életbe, elidegenedik egymás iránt egy férfi miatt, de mikor a közös eszmény egy harmadikat vesz el, ismét kibékülnek.

9. *Miss Mary.* Kedélyes humoreszk, mely egy nagytű angol leányról szól, ki e miatt nem megy nőül ahoz, kit szeret, mert az szegény és nem tarthatná el jól, de mikor gazdag férje, ki időközben elvette, meghal, a nagy örökséggel boldoggá teszi a régi udvarlót és neje lesz.

10. Hasonlóan kedélyesen beszéli el az *Anyósban*, hogy egy szegény házaspár páratlan jó anyósukat mindig zálogba szokta tenni, mikor a férjnek szüksége van zálogba lévő fekete kabátjára. De a zálogközvetítő-intézet tulajdonosának megtetszik a javakorbéli özvegy, kire még 12,000 forint örökség néz s elveszi. Így aztán elvesztik a jó anyóst pénzestül. Tanulság: miért tették zálogba.

11. *Lizi vagy az erény diadala.* Egy szobalány valakinek 300 forintot ad kölcsön, hogy trafikot nyisson, mert nőtlennek tartja. De mikor a trafik megnyílik, előkerül a feleség. Ez azonban meghal s a trafikos elveszi a szobaleányt. Bátran kihagyható, mert az elbeszélés kedélyességén kívül semmi érdeme.

12. Mindenesetre ki kellene hagyni a *II. szent Czecciliát*, melyben szerző előre bocsátja az első igazi szent Czeccilia életét, ki pogány férjét megtérítette és szüzességi fogadalom letévésére s megtartására bírta. Ennek ellenkezőjét adja a mai életből s lerajzol egy magyar Czecciliát, ki kath. pappal folytat viszonyt, aztán egy nálánál fiatalabb zsidó fiút térít meg s vele megszökik.

13. *A kísértet*, egy díjnok egyszerű szomorú története keserű humorral elmondva, ki hivatalsszolgásgért folyamodik s azt nem kapva meg, a Dunába ugrik.

14. *Száraz Péter regénye*, kis lélektani rajz, mikép házasodik meg egy megcsontosodott agglegény. Felfogad egy anyjától elhagyott gyereket, később megismerkedik az anyjával s elveszi.

15. *Markalf*, kép az 50-es évek irodalmi életéből. Egy tehetséges regényíró nem tud kiadót kapni s elégeti munkáját.

16. *Milyen jó, ha az ember hegedülni tud.* Adoma a színészetéből.

17. *Hogyan házasodott meg Fábíus úr?* Igénytelen tréfa, mely bátran kimaradhat, nem emelné a kötet becsét.

18. *Rákóczy Ferencz pipája.* Egy szenvedélyes pipagyűjtő elvesz egy vén leányt, csakhogy Rákóczynak, a leány tulajdonát képező egy állítólagos pipájához jusson, melyről végre kisért, hogy nem lehetett a fejedelmé, mert az nem volt pipás.

Pár kis rajz zárja be a kötetet.

Ezek után tehát csak az a kérdés, vajjon ajánlható-e a kötet kiadásra?

Ha a Társaság egy elhunyt tagja iránt bizonyos kegyeletet óhajtva tanúsítani, abból a szempontból indul ki, hogy hébe-korba csak egy kis szórakozásra számított könnyebb olvasmányt is nyújthat olvasói egy részének, akkor e műveket bátran kiadhatja.

Budapesten, 1888 május 25.

BERCZIK ÁRPÁD.

II.

BALÁZS SÁNDOR hozzám küldött beszéleyeit elolvastam s azokat kiadásra ajánlom, a *Melyik szeretett legjobban* cím alatt foglalt kis történetek három elsőbjének kivételével, melyek elhunyt íróársunk írói egyéniségétől teljesen elütő és gyöngé dolgozatok.

VÉRTESI ARNOLD.

2. Reviczky Gyula Magány című újabb költeményeiről.

I.

(1888 május 30.)

A Kisfaludy-Társasághoz kiadás végett benyújtott ezen versgyűjteményt kiadhatónak vélem. Általában elég költői érzéket látok e versekben: eleven, mély érzést; ízlést a nyelv használatában; könnyűséget, folyékony símaságot a verselésben. Hogy a hang és szín, mely az egész gyűjteményen átömlik, oly sötét, oly vigasztalan és reménytelen: az a költő egyéniségének s benső világának rovására esik. Nem mondom, hogy nem jogosult a lyra eme folyvást borongó és örökké fájdalmas hangja: de jóltevőnek, fölemelőnek, a lelket erősítőnek nem tarthatom.

Magány-nak nevezi újabb költeményeit a szerző. Alig tudható, micsoda vonatkozásban akar lenni ez a cím a költeményekkel. Azt

akarja-e sejtetni, hogy a versek *magányban* születtek? vagy azt, hogy magányban kell azokat olvasnunk? Amarra lehet tán következtetnünk a gyűjtemény első, bevezető darabjáról, mely a *Magányt* énekli meg; de a melyben még sincsen szó arról, hogy a következő dalok eme «gyászoló, setét magány» szülőttei. Hanem igen is, előre vetett árnyéka ez, az egész gyűjtemény derűtlenségének, nyomasztó, fájdalmas légkörének, melytől egy perczre sem bír szabadúlni a költő.

A mi szívét sebzí, a miben legalább e dal tanúsítása szerint keserve culminál, talán ez:

Oh gyászos árny! hát sose léssen
Nyugalmas, nyájas otthonom!
Igaz barátom, feleségem,
Olyan, ki lelkemmel rokon!

Baj! lehet, nagy baj! de mégsem olyan nagy, hogy ebből eredjen egy élet boldogtalansága... Egyébiránt nem akarom én kutatni a dalok fájdalmas zengésének okát: elég, ha szépen zengenek.

Hanem a cím választását nem tartom szerencsésnek; valamint nem a beosztás címeit sem. *Emma*: szerelmi költemények. *Perdita*, *Festett ideál*: nem való külön szakasznak, csak külön darabnak. S itt mindjárt megemlítem, hogy ha már Perditát — a bukott leányt — megénekelni valónak tartotta, nem volt ízléses és kiméletes ezzel végezni:

Nem sajnállak, nem siratlak,
Hogy ajkid mást csókolgatnak,
*Halj*on más meg szerelemből,
Te meg is tudsz élni ebből.

Az ízlés, a kimélet nem Perditára, hanem az olvasóra vonatkozik. A *Festett ideál* sem sorakozik a jobb darabokhoz. Elnyújtott, érdektelen. Tudniillik semmi érdeke nincs annak, hogy a színészsnő egy rajongó szegény diákot megvendégel.

Az *Epitáfiumok*, nem epitáfiumok, hanem ódák, emlékezések s mindegyik külön-külön megállja a maga helyét.

A *Goromba versek* bizony nem gorombák s nem is volna szép, ha azok volnának. Ezt a címet azok meg nem köszönik.

A *Virágnyelven* címűek sem kívánják, hogy ezen cím alatt vonassanak egy kalap alá. Nincsen is azokban virágnyelv, azért hogy némelyik talán «hegedűszóban szép mesét jelent».

Aztán a *Változatok* alá jött minden többi. De hát hiszen ezen cím alá igazán az egész gyűjtemény egymás után *változó* minden darabja elférhetne.

Ez a *címkérdés* magában csekélység: de a mennyiben a beosztást

nem előnyösen s a változatosság rovására korlátozza és szükségtelen keresettségre mutat, mégis figyelembe veendő.

Hadd említsek némely apróságokat, melyek olvasás közben szembe ötlöttek. Legelőször is azt említem, hogy REVICZKY keveset törődik a rímekkel. Neki elég, ha a rímelő szavakban ugyanazon önhangzók vannak. Rímekül kívánja vétetni az ilyeneket: *kezed-csepeg, holtat-gyilkosoknak, éljeneznek-rejtegetted*. Az assonance szabadságát ennyire vinni még sem szabad.

A *Magány* című megnyitó költeményben az utolsó előtti versszak:

Erős szívek nehéz erényét
A lemondást gyakorlanád,
Es *Nirvándval* így cserélnéd
Fel a kábító *Szanzarát*.

Mi szükség volt itt és még a 110. és 132. lapon is a hindu hitregéhez folyamodni? Kirívó két szó ez a szövegben.

Dicsőség (15. lap)

«S együgyű *közli-had* belőled él.»

Mi ez a *közli-had*? Gondolom, de nem tudom.

Énekek éneke (16. lap). Keresett cím. Dagály az egész költemény. Néhol értelmetlen is, a mi a dagálylyal könnyen megesisik, például:

«Ha csak ki rúg, rabol, mar a szerencsés . . .»

Szépen fognak eltemetni (42. lap). Százszor elmondott sivár panasz e gyűjteményben.

Talizmán (43. lap). Igen steorotyp, értéktelen. Kihagynám a sorból.

Betegségben (45. lap). A goromba versek közt van. Nem *goromba*, csak *nyers* és *ízetlen*. Nem veszteség, ha elmarad.

A fény (52. lap). Igaz-e az, hogy a hol a fény hiányzik, ott chaosz van?

A számár (58. lap). Gondolom, az igazság, a vélemény vagy meggyőződés bátor kimondását akarja ábrázolni: de nem látok benne költőiséget, csak száraz, csinált mesét, de mely a mese naivságát nélkülözi.

Magamról (62. lap). Hát valóban «*ez az undok, szép világ*» nem volna egyéb «*csak hangulat*»?

Palinódia (68. lap). Miért Palinódia? Mi összefüggése van e névnek a költeménynyel? Nem lehet megérteni e versből, mi tehát az a «nagy bánat, az a szörnyű bánat». Homályos az előadás. «Oh éltem átka, *sűrű rengeteg*» . . . «*gonosz lidércz, ki egykor biztatál*» . . . mit értünk ezek alatt?

Propria laus (77. lap). Nem látok én e versben semmi öndicsére-

tet. S minek a latin czímek: a Palinodia után Propria laus, Tristia, Pro memoria, Semper idem? Ezek tán érdekesebbek?

A *kenyér* (85. lap). Nem szép az ilyen keserű morált, vagy világnézetet, a vigasz legkisebb sugarának minden jelzése nélkül, a maga vadságában, így megénekelni. Kivált midőn a költő maga is elevenítőbb húrokat penget az *Ifjú pesszimistának* írott versében. Vajha e versből a költő szellemébe szállna vissza a szépen eldalolt jó tanács, önbizalom, életkedv! s derültebb és változatosabb játékra hangolná műsáját az egyéni bánat, reménytelenség és halálvágy e folytonosan csüggesztő borongása helyett!

Miskolcz, 1888 ápril 16.

LÉVAY JÓZSEF.

II.

(1888 szeptember 26.)

E versek általában szólva dalok szerelemről, életbölcsesegről, epigrammai tartalmú versecskék, vagy terjedtebb költemények elégiai tartalommal, melyekben bánat, epedés, az életről lemondás, ettől búcsúzás, komorabb vagy derültebb elmélkedés, pesszimista nézetek, kétségbeesett nyilatkozatok, ellenkezőleg tanácsok a pesszimizmus ellen, itt-ott emlékezés jeleseinkre, elbeszélés a köznapi életből vagy divatvilágból.

Némelyiknek tárgya, másiknak kidolgozása, néha egyes szólásai régebbi dolgozatokra emlékeztetnek, de soknak tárgya, gondolatai a költő sajátja, tárgyalása is eléggé önálló tulajdona — a mennyiben ítélnünk. Sokat tanult el, módosított a régiek gondolataiból, de önmagáról is elég sokat érez, gondolkodik s gyakran tulajdon élményei után beszél. Csak az kár, hogy élményeiről tárgyas ismerettel nem bírhatunk s így érzelmei valódiságáról, kivált némely szenvedélyesebb költeményre nézve, biztosan nem ítélnünk.

Csak az a kérdés, vajjon oly magasra emeli-e költőnk művének tárgyait, oly hatalmas és alkotásra erős phantasiával tárgyalja-e eszméit, így színezi és írja-e képeit, oly természetes, magas fokú és megragadó hévvel szól-e, hogy a *költő* nevét egy tekintélyes és magas hivatású teszteltől is megnyerhesse?

Egy dologban jeles. Jó érzéssel, a mai viszonyokhoz képest művelt nyelven és könnyedén és csinosan szól. Stílja általán véve könnyed folyású, verselése mérték és rím tekintetében, kevés kivétellel, csinos, kedves. Sokszor jól esik hallanunk könnyed hangzását, erőltetlen lejtését, melyben sem fennakadás, sem dőcczenés nem érezhető a legtöbb esetben. Van több oly dala vagy dalféle műve, melyek folyása, hanglejtése, ha tárgyak engedné, mintegy szükségelné a dallamot, — bár

nem tudom van-e a mely dalképen alkalmaztatott volna. Mert a subjectiv, vagy a természetes érzés szabad, élénk és szállongó tüzésnek hiánya érezhető rajtok. Inkább reflexio művei, mint naiv érzés és gondolkodás komoly vagy derült játéka.

Nem tartom következetesnek legelső szerelmi verseiben. Azt mondja, hogy a hűtelent is szeretni fogja (8), még akkor is, ha kedvese akárkit mást szeret (u. o.). — A közönyben gyakorolja magát s kezd nem emlékezni (16). Ha meghalna szerelmese, megsiratná egy kicsit, azután más leány szemébe nézne s újra kezdené a régít (u. o.). De meg, mint alább látni fogjuk, tág morálja van e tekintetben, olyan, a melyet a költők *verseikben* nem szoktak hirdetni.

Vannak összefüggetlen gondolatokból szőtt darabok vagy részletek; vannak zavaros tartalmúak, erőlködve, nehézkes kifejezésekkel alkotottak, bár nem gyakran. Így 16. l. Így az 54. l. a *Gyanakvó*. (Egy-két helyen olvashatatlanúl írt részlet is.) Az 59. l. lévőnek tartalma: igazság, de nagyon közönséges; költői felruházása semmi. A 64. l. *Rossz Istenek* címűben mindenikről mond valamit, de egyiket sem teszi élővé, sem szemlélhetővé, tiszteltté vagy féltté vagy ellenkezőleg. Sok gúnyos részlet itt, mint másutt, sok realismussal mint egyéb művében. — *Kenyér* 85. l. sok gondolat, de kevésé összefüggő, sok helyt nekézkes és általában gyötrő. — A 102. l. levő könnyedsége mellett is kissé érthetetlen, néhol ízetlen («rímeket a szerelem keblén lelmi nem papíron»). — A 104. lapon mondja: a 30 éves kora előtti pályára «meddő sóhajtozás» vitte. A műben az alap-gondolat megvolna. Érzi teljes erejében e gondolat súlyát, ösztönző erejét, de kifejtteni nem bírja úgy, hogy mi is érezzünk vele. Ez legtöbbször a baj; ez a legnehezebb lyrai költőnek, kivált ha tárgya elvontabb és reflexióval dolgozik. — 106. l. A hazáért küzdést *szelmalomharc*czsal teszi egy sorba. És nem igen magasztosan szól, még ha daczosan szól is, mikor mondja, hogy ha még egyszer 20 éves lehetne, nem tenne semmit, csak frívol életet folytatna. — 114. l. *A szív*. Legjobb szív nélkül élni. Érdekes gondolat; de nincs eléggé átérezve, átgondolva s úgy tolmácsolva, hogy meghatna. — 114. l. Magasan kezdi, jól szól, de nemsokára alászáll, vaskosságokra súlyed. Majd ismét emelkedik, és nem lesz értéktelenné a műve. De gondolatai nem mindig magasak és méltók. Nyelve, szólásai néhol prózaiak; így ad tanácsokat a pesszimizmus, voltaképp éretlen alantas világgyűlölet ellen, mely amazzal szemben, alacsony és legtöbbször éretlen is, erkölcostelen is, melynek ő maga, magasabb értelemben, a legszenvedélyesebb s kétségbeesettebb szószólója a legutolsó költeményben (l. al.). — 115. Elég prózai és kevésé felemelő. — 117. l. Azt mondja: «pokolt érdemel» és mégis «*méla kedrvel* akarja rejtekből a *világzajt* hallani». — 119. A két nem hivatá-

sát, tulajdonait igen gyarlón s költőiség nélkül fejtegeti. — 128. l. *Az utolsó költő* nagy fát mozgat. Nagyobbat mint AUERSPERG (GRÜN AN.) a hason címűben vagy BYRON a *Sötétségben*, melyre szerzőnk is, és épen itt, hivatkozik. A föld physikai, az ember szellemi és erkölcsi utolsó állapotát s ebben a költő kétségbesését írná. Hogy érzi ez magát akkor, midőn a föld fogyni, örökre elfogyni kezd, az emberiség teljes erkölcsi zavarba jutott s így testi-lelkiképen haldoklik, — mikor a tudomány szavát nincs ki meghallja, nincs többé szerepe az észnek, hitnek, nincs szeretet és szerelem. A költő e végső kétségbesést azzal tolmácsolja, hogy az emberiség egész múltját hiábavalónak írja, a halált, örök halált kívánatosnak. Rendkívül nagy, nehéz, csaknem lehetetlen tárgynak tartom, kivált a mi szerzőnkre nézve. Teljes, megfelelő leírást adni ily állapotról talán csak az tudna, ki egy MILTON vagy GÖTTE tehetségével bírna ily nagyszerűségek, elvont dolgok leírására, gyakorlata volna a tárgyias költés műveiben, — holott a mi költőnk lyrai könnyűségek körül forgolódott. Így aztán nem tett s nem tehetett egyebet, mint egy fenségesen leíró költemény helyett egy leginkább oktató költeménynek mondhatót adott: egy kisebb-nagyobb mértékben tartalmas, általában inkább tanító mint képzelem-alkotta, képzelet-megható elmélkedéseket, tételeket, inkább meleg prózai, mint megragadó lyrai nyelvezettel fűzven össze a mythus és történelem ide vonható alakjait és tényeit, — melyeken a mulandóságot, megsemmisedést szemlélni legboszantóbb, inkább szónoki erélylyel, mint saját költői felfogással felemlgetvén, — néhol tartalmas mondatokban, másutt elmés, csinos beszédben, szónoki és költői figurákkal élénkítve mondván el a mit e tárgyra nézve közepes ismeretek, mérsékelt érzelemforróság, gyenge képzelődés és alig valami feltaláló elme mellett elmondhatni. A hiányos erő szüleménye itt is néhol a rend hiánya, másutt a homályos szólások: «nincs nyers tömeg csak eszkimó» (MADÁCH *Emb. trag.*?) — «ebéd után a föld emészt» — «kegyes Nirvána» (N. dolog, vagy inkább változás!) stb.

A színésznő és Zoltán története pedig, nézetem szerint, legfeljebb könnyűded versbeli elbeszélés a mindennapi életből, költői eszmék híján.

Moral tekintetében, a fentebbi észrevétel után is lehetetlen meg nem említenünk az ilyeneket. A «kikapó» leányt is szereti, legalább *élvezi* 105. «szeretni azt szabad a kit lehet» u. o. boldog a ki csak «nősz»... és boldog a ki csak ösztönét követi mint az állat 116.

Nyelvezetét itt-ott nehézkes kifejezések gyengítik, néhányszor a realismus mohósága teszi durvává. Az effélét: «együgyű közli-had (?)» — «átújongott küzdelmek» 65. — «biz» mint a divatos *persze*, verse-lőknél és prózaíróknál, — «a hős megdöglik a szemeten» 85. — «ifjú Werthernél *wertherebben*» 104. — «a kikapó lány» 105. — «dugja

az orrát valamibe» — náthás — elpocsékol — köpköd stb. 114. — *komisz* ember — a múzsa élheterlen útczahölgy — lebújokba jár stb. 115. — «boldog a ki csak nősz» (l. f.) u. o. «pingált birka» — «a múzsa festett ringyó» 121. Itt érdekesek ezek a sorok: «Csak a bárgyúk és bolondok — S félkegyelmű nyavalyások — Irnak rímbe, jambusokba — S meg nem hallja, meg nem érti — Meg nem látja senki őket» — szomorú dolog, még ha költő túlzott kifakadása mondatja is.

Mindent meggondolva nem mernők azt állítani, hogy R. művei értéktelenek, még ha jeles költőinkhez mérjük is. Sok nagy és szép gondolatot találunk bennök, csinosan elmondva, kellő melegséggel, választékos nyelvezettel, gyönyörködtetően és elmésen. Néhány versét kedves lyrai műnek ismerjük, több művében az emelkedni, mélyen gondolkozni akarásnak és tudásnak találjuk nyomait.

Csinos művecskének tarjuk a *Kabáttól való búcsút*, bár a gondolat benne épen nem új, — a *Csillagokat* 69., *Diákéletet* 70., bár egészben véve alant jár. — *Vannak jó lelkek* igen helyes kis vers 73. — *Pozsonyhoz* jó akaratú szép beszéd, de a *bíz* és a *Pressburg* a hangulatot alább vonja 84. — *Kenyér* l. f. Sok jó gondolat, de némi összefüggetlenséggel 85. — *Éneklő koldus* érdekes és becses 93. Így a következő is. — *Bordal* nagyobbbrészt sikerült és könnyűded, bár nem olyan mély elmű, az az nemzeti vagy emberies tárgyakkal foglalkozó és eszmélkedésre ragadó, mint jelesb költőinkéi 100. — A pesszimizmus ellen tüzetesen írt két darabban, mint szintén a pesszimizmust és kétségbeesést hirdetőkből, kivált a legutól állóban, sok jó ötlet, sok eltalált gondolat és kifejezés s jelei az önállóság kifejlődhetésének.

Ha szerző nem elégednék meg azzal, hogy a mai társalkodás vagy könnyedebb poesis játszi, folyékony és magvatlan stíljával, közönséges nyelvezetével mindennapi gondolatokat, közhelyeket, a társalkodás és ismeretesebb írók ismereteseb eszméit a mai hírlap- és népszerű irodalom olvasóinak tetszőleg adja elő; ha a legjobb költőktől megtanúlná a terméshet, a történelem, a bölselem legmagasabb tárgyaival költőileg foglalkozni: ez adhatna jövőben műveinek nagyobb és valódi költői értéket. És ehhez még lehet remény. Sok példa tanúsítja, hogy az értékesebb költői művek írására nem az ifjú kor legalkalmasabb; sőt a férfikor adja meg azt sokszor a költőnek, a mit a mai idők felsőbb törekvéseikhez képest óhajtanánk. Már csak azért is, mert az ifjúkor a subjectiv, a férfikor az objectiv költésre legalkalmasabb és leghajlandóbb is. Nagybecsű az ifjúkor lángoló heve is, — kivált valódi nagy, vagy lángelménél —; de általában szólva, ma sokkal becsesebb, az érzések állandó heve, a phantasia hatalma mellett, az érettkor tárgyismerete, — és ily ismeretek, higgadt érzések, csapongókból magasztasokká lett képzetek

által segített vagy megalapított idealismusa. Legalább én a mi időnkhez képest, a nagy példából így gondolom, így tanultam.

Mi e költemények kiadását illeti: ha a Kisfaludy-Társaságnak alaptörvényei és szokása engedik, hogy jelesebb költőink műveitől elmaradó, még egy-két mainak munkáinál is gyengébb, de némi értékkel mégis bíró s jövőre jó reményt gerjesztő költeményeket kiadjon: ez esetben ezeket, némi javítás föltétele mellett, kiadhatóknak tartom és nyilatkoztatom.

Kelt H.-M.-Vásárhelyen, 1888 aug. 23.

IMRE SÁNDOR.

3. Szemere Pál összegyűjtött munkáiról.

(1888 június 20.)

Végre, a kíváncsú és lehető teljességben együtt bírjuk SZEMERE PÁLnak, a Kazinczy-kör egyik legtevékenyebb, lelki fiatalságát mindig megőrzött s társai közül — kik közt annyszor elől járt — legutolsóul maradt tagjának összes műveit.

A Kisfaludy-Társaság, midőn ennek végrehajtására SZVORÉNYI JÓZSEFet kérte föl, jobb választást nem is tehetett volna. SZEMERE PÁLnak, ki négy-öt író-nemzedékre terjedő életében, mindig a legmunkásabb kor munkás és tehetséges tagjai barátságát kereste és művelte, annak idején legbensőbb bizalmasai, barátai közé tartozott SZVORÉNYI JÓZSEF is. A lelkes öreg, a jóval fiatalabb társat szeretetével, bizalmával ajándékozta meg; s ez, még haló porában is kegyelettel őrzi öreg barátja emlékezetét. E kegyelettel fogott művei összegyűjtéséhez, kiválogatásához, rendezéséhez. S a hozzá értés és avatottság mellett, melyről a tudós férfiú mindnyájunk előtt ismeretes, e kegyeletes gond is jellemzi a kezünkben levő és három vaskos kötetbe szedett művek nagy gyűjteményét.

SZEMERE PÁLnak LXV tömött lapra terjedő életrajza nyitja meg s vezeti be a gyűjteményt; tömötten, részletekben gazdagon, szeretettel, de minden áradozás nélkül megírva, ez életrajz először mutatja be SZEMERE PÁlt a magyar olvasónak úgy, a mint látnunk kell őt; míg TOLDY szárazon adta az életrajz adatait s a munkásság vázlatát; KAZINCZY GÁBOR, akad. emlékbeszédében, a költészet és szónoklat ragyogványai-
val özönlötte körül a tisztes alakot: SZVORÉNYI az igazi életíró közép útját követi, teljes öntudatossággal, helyes kritikával s nem kisebb szerencsével.

A gyűjtemény I. kötete SZEMERE PÁL — s toldalékul első neje, a szép lelkű SZEMERE KRISZTINA, költői nevén SZÉPLAKI VILMA — költői

műveit foglalta magában. Jelesen SZEMERÉTől a *Dalok*, azoknak a *kik szeretnek* cím alatt általa összegyűjtött, fiatal hévvel s lélekkel teljes költeményeket, az irodalmunkban páratlan szépségű szonettek, majd hazafias verseit, epistoláit s vegyeseket. A tanköltemények osztályában a *Főti dal* költői elemzését s a körüli elmefuttatásait találjuk. KÖRNER *Zrínyije*, az első valódi műfordítás irodalmunkban. Két kis prózai elbeszélés zárja be a sort.

Ezután jó a Vilma egész hagyománya — méltó hogy Palijával elválhatlanul összeforrasztassék irodalmi emléke.

A vastag kötetet a szerkesztő gazdag s mindenben világosító jegyzetei — egészítik ki s végül számadása az elveszett — vagy e gyűjteménybe föl nem vett, föl nem vehetett dolgokról. Ezek közé sorozza a terjedelmes, általa jól ismert, de az I. kötet szerkesztésekor még elvesztettnek vélt, később feltalált *Dalverseny*- és *Tandithyrambot* is; de a melylyel már a II. kötetben találkozunk.

E II. kötet SZEMERE széptani fejtegetéseit, bírálatait s prózai vegyes dolgozatait foglalja magában.

Első része épen a *Dalverseny*, vagyis annak válogatott része, a szerző által írt magyarázatokkal. Csodálatos mű, melyet nehéz egészen megérteni s még nehezebb élvezni. SZVORÉNYI gyöngéd kézzel, de szintoly gondos kiválogatással jár el e művel szemben. De a szemelvények, miket abból ad, így is 243 sűrű lapra terjednek. Ezek egy jó részét, a fejtegetés alá vett s mindenki előtt ismeretes költemények, pl. *Főti dal*, *Szép Ilonka*, *Kis lány baja*, *Hedvig*, EÖTVÖS *Búcsúja*, PETŐFITől a *Dalaim* stb. teljes szövege foglalja el, hozzájuk adva a prózában írt fejtegetés; néhol, mint az *Erdei lankánál*, versben. Valóban nem tudom, ajánlatos-e ezt így közölni?

A második csoport SZEMERE négy széptani bírálatát (*Tövisék és virágok*, *A karthausi* az érdekesebbek), végre a harmadik: vegyes prózákat foglal magában. S kétségkívül ez a II. kötet legbecsesebb és legérdekesebb része. E rész *Elmélkedőkre*, *Értekezőkre*, *Nyelvészetiekre*, *Bírálatokra* és *Életrajzokra* oszlik s SZEMERE pályája kezdetétől végeig terjed. Ha részben túlhaladtak is, annyi szellem és annyi tanulság van bennök, kevésbé rendszeresek, mint tanuságosak s mindig eszme-ébresztők, hogy lappanganiok tovább, vagy örökre elveszniök, ma is, nyelvünk s irodalmunk sokkal fejlettebb korában, valódi kár volna.

A Gyűjtemény III. — legvastagabb, 722 oldalra terjedő — kötete SZEMERE PÁL leveleit, de azokból csak az irodalom s irodalomtörténeti vonatkozásúakat foglalja magában. A legnagyobb rész, az egésznek $\frac{9}{10}$ része: KAZINCZYHOZ száz és KÖLCSEYHEZ száz levél. Eddig mind kiadatlanok.

Érzem, hogy SZEMERE PÁL munkáinak ily terjedelmes kiadása a Kisfaludy-Társaságra nagy anyagi áldozatot ró, mely alig várható, hogy csak felében is megtérüljön valaha. S még is — annyira érzem e gyűjtemény becsét — hogy annak teljes kiadásától sem riadnék vissza, bár némi elhagyásokkal, talán két kötetre vélném, az irodalom érzékenyebb kára nélkül, szoríthatónak a kiadást.

Az esetre, ha ezt a t. Társaság is szükségesnek s elfogadhatónak ítelné, az a kérdés támad: mit kellene kihagyni a nagy gonddal összeválogatott s szerkesztett gyűjteményből? S e kérdésre felelni vajmi nehéz.

Az I. kötetből alig lehetne mellőzni egyebet, mint a KÖRNER *Zrínyijét*, mely idegen, eredetiben nem klasszikai becsű s ma már úgy is mint mű, úgy is mint fordítás, csak történeti beccsel bír.

A II. kötetből a *Dalverseny*t felényire lehetne még összevonni, némely kevésbbé ismert s kevésbbé becses darabok elemzésének, továbbá az ismeretes s mindenki által könyv nélkül tudott szövegek elhagyásával; és a két kötet többi tartalmából is lehetne mellőzni egyet-mást, a mi ma alig érthető, pl. a bírálatok s teljesen elfeledett munkák fejtegetései közül.

A III. kötetből alig néhány levél volna, a mit mellőzni lehetne. A KAZINCZYHOZ és KÖLCSEYHEZ írt levelek annál becsesebbek, mert KAZINCZYNAK szintén megjelenendő s KÖLCSEYNEK már megjelent leveleit egészítik ki s azokkal együtt olvasandók.

Így a gyűjtemény két erős kötetre vonatnék össze; egyik a mostani két első kötetből mindazt fölvenné, a mi megtartandó; a másik a leveleket tartalmazná. A kiadást természetesen a derék *Életrajz* nyitná meg.

Budapest, 1888 június 18.

SZÁSZ KÁROLY.

4. Kunoss Ignác Török Népmeséi.

I.

(1888 szeptember 26.)

Dr. KUNOSS IGNÁCZ a Társaság júniusi ülésén *Török népmesék* czímű gyűjteményét adta be, kérve megbírálását s ha a Társaság elfogadhatónak tartja, engedélyét arra, hogy a Társaság firmája alatt jelenhessen meg. Ugyanis neki van kiadója, Hornyánszky, ki még ez évben kiadná igen csekély tiszteletdíj mellett. S ezért Kunoss a Társaságnak nemcsak erkölcsi támogatását kéri, hanem az anyagit is, a mennyiben a tizennyolcz nyomott ívre terjedő kötet tiszteletdíja pótlására mintegy

100—130 forint utalványozását óhajtja, ha a Társaság pénzügyi viszonyai engedik.

Dr. KUNOSS *Török népmese-gyűjteménye* mindenestre becses munka. Törökországban maga gyűjtötte a nép ajkáról s a fordítás is sikerült. A gyűjtő igyekezett a magyar népmesék stíljében visszatükröztetni az elbeszélés módját. A gyűjteményhez VÁMBÉRY ír előszót, de ez nincs a kéziratához mellékelve. A gyűjtő jegyzeteket is ígér, de ezek sincsenek még készen s alkalmasint csak a török népeletet fölvilágosító jegyzetek lesznek s nem egyszersmind tüzetes összehasonlítások az európai népmese-kincsessel, a mi még becsesebbé tenné a gyűjteményt.

De a gyűjtemény így is becses s ajánlom a Társaságnak, hogy kiadhatását firmája oda kölcsönzésével támogassa. A mi az anyagi támogatást illeti, ez a Társaság pénzügyi viszonyaitól függ, s a mennyire tudom, a jelen évi költségvetésben nincs reá fedezet.

Budapest, 1888 szeptember 28-án.

GYULAI PÁL.

II.

Dr. KUNOSS IGNÁ CZ, *Török népmesék* cím alatt összesen 19 oly népmesét gyűjtött össze s fordított magyarra, melyek úgy az alakot, mint — különösen — az anyagot tekintve, teljesen méltók a kiadásra. Kár, hogy az ígért *Jegyzetekből* csak mutató sincs a kéziratához mellékelve. Kétségtelennek tartom, hogy ezek a gyűjtemény darabjaival azonos vagy ezekkel összefüggő mese-irodalmi összehasonlításokat, egybevetéseket, ráutalásokat fognak tartalmazni. Ily jegyzetek nélkül a gyűjtemény kiadása csak felényi értékű, de akkor is becses vállalat.

A fordítás folyékony, magyaros, de a török-magyar hasonértelmű s hangzású szók alkalmazása miatt néha kissé erőltetett szint vált. Ez nyomtatás közben is elenyészthető.

Halas, 1888 szeptember 24.

SZILÁDY ÁRON.

5. Imre Sándornak A néphumor a magyar irodalomban című értekezéséről.

I.

(1888 október 31.)

Érdemes munkát végzett IMRE SÁNDOR ez értekezés megírásával. Oly oldalról vizsgálja irodalmunkat, a mely oldalról azt eddigelé, ily tüzetes figyelemre, tudtommal, senki sem méltatta. Vizsgálja tudniillik a nép kedélyének, elmésségének nyilatkozásait, tős-gyökeres kifejezéseit

az irodalomban. S többet ad, mint a mennyit ígér. Mert bár azt mondja értekezése elején, hogy «a nép humorát, a nép elméssége, tréfája nyomait a *régibb magyar irodalomban* akarja fölkeresni: műve folyamán mégis lejön vizsgálatával egészen a legújabb időig, ARANYig és PETŐFIG.

Világosan meghatározza, mit ért a néphumor alatt s annak jelentkezéseit figyelvén, éles elmével kutatja: a legrégibb irodalmi maradványoknál, vagy történeti hagyományoknál csak tapogatva, sejtegetve s valószínűséget is elfogadva, később határozottan megjelölve, idézgetve, vagy reámutatva az idő rendje szerint egymás után felsorolt íróknál. Úgy, hogy fejtegetése irodalmunknak, különösen költői irodalmunknak, részletes, bírálatos szemléjévé válik, mely nemcsak a néphumor, satira, gúny és élez nyilatkozataira, de a művek általános értékének becslésére is kiterjed.

S e részben már nem írnám alá mindenütt az értekező vázlatos bírálatát. Csak az egy CSOKONAIT említem, a kit ő keményebben, igazságtalanabban ítél meg, mint minden eddigi bírálói, sőt kárhoztatói. Közel jár ahhoz, hogy tőle minden költői tehetséget megtagadjon. Az *Istenek osztozása* s a *Crimen raptus*, CSOKONAI képzeletének eme szomorú, ízetlen aberrációi s légkörének visszataszító nyilvánulásai, oly szálla az értekező szemében, mely miatt aztán a költőnek semmi további érdemét, értékét s jó tulajdonait nem láthatja, látni nem is kívánja. Holott hiszen az efféle *raptusok* ép oly kevésbé számíthatók a magyar irodalomhoz, mint ama különböző kortes-versek s egyéb kézirati alkalmiságok, melyekben egyes vidékek élczes emberei tréfálkoztak, gúnyolódttak vagy sértegetődztek s melyeket az értekező szintén figyelme körébe vont. Azt állítja ő, hogy Cs. «dalaiban egyetlen egy népdal melódiája, lebegése nem érezhető». . . Cs. költészete, tagadhatlan, nem népies alapon fejlődött. De melyik lantosunké fejlődött azon, a jelen század negyedik tizede előtt? Több-kevesebb mecsillanását vesszszük észre a népi elemnek egyiknél vagy másiknál: de a népköltészetnek a műköltészetbe való öntudatos, következetes beolvasztásáról egyiknél sincs szó. Hogy attól épen CSOKONAI járt volna legtávolabb, elfogúltság nélkül nem állíthatjuk. S a népdal melódiája, lebegése? Vajjon *A csikóbőrös kulacs*, *Ama fehér nyárfák alatt*, *Estve jött a parancsolat*, épen nem éreztetnék azt a melódiát és lebegést?

A mily túlszigorún bán el az értekező CSOKONAIval, ép oly túlkedvezőn ítél népiesség tekintetében KAZINCZYRÓL, állítván, hogy «ő a népet jól ismerte s némely tulajdonaiért, de még főkép, mivel vérből való volt, szerette is». Én részemről nagy nyelvújítónk költői munkásságában a népies elemeknek vagy akár a tárgyalás alatt levő *néphumornak* oly mértékét s határozott vonásait nem találom, melyek a fentebbi állítást

igazolhatnák. Azt pedig, hogy KAZINCZY a *nép véreéből való volt*, csak igen tág értelemben vehetni.

Értekezése fonalán IMRE S. az *igazabb néphumort* csak a régibb írókban mondja találhatónak. De melyik az az *igazabb néphumor*? Vajjon ARANYNÁL, a mi benne humoros ér van, nem a legigazibb, azaz a nép lelkéből, észjárásából, felfogásából és eredeti nyelvéből merített néphumor nyilatkozik-e?

Úgy tetszik nekem, mintha a kidolgozás ereje, az elrendezés világos egymásutánja némileg hanyatlanék az értekezés vége felé. Már nem csupán a néphumort, hanem általában a népies elemeket figyeli. A mi a KAZINCZY kora utáni időről (91. l.) mondatik, oda volna helyezendő, a hol előbb (87., 88. l.) KAZINCZYVAL foglalkozik. Valamint a filozófiai irodalomról értekező rész, inkább száraz irodalomtörténet, mint a néphumor nyomozása.

Az olvasás közben felötlött ezen apró észrevételek egyáltalában nem akarnak levonni, a mint hogy nem is vonhatnak le, a jeles értekezés becséből, a melyet én a Kisfaludy-Társaságnak kiadás végett teljes megnyugvással ajánlok.

Miskolcz, 1888 október 24.

LÉVAY JÓZSEF.

II.

E tanulmány a néphumor nyomait, jelenkezéseit, hatásait kutatja régibb irodalmunkban, körülbelül KAZINCZY koráig bezárólag. Kitünő tárgyismerettel van dolgozva s nagy figyelemmel minden, legcsekélyebb nyomra nézve, mely irodalmunknak nemcsak előterében mutatkozik, hanem bármely félreeső zugában felkutatható. Tele tanulságos adalékkal, becses megfigyelésekkel és érdekes fejtegetésekkel. Irodalmunk megírandó történetéhez ép oly nélkülözhetetlen előkészületül szolgálnak az ilyen, egyes műágak fejlődésére vonatkozó történeti áttekintések, melyek szempontokat nyitnak meg s a helyes csoportosítást teszik lehetővé, mint az egyes tényeket illető kutatások, melyek adatokat keresnek ki és segítenek tisztázni. Az előttem fekvő dolgozat eddig kétségtávol a legkiválóbb becsű adalék a magyar komikai költészet történetéhez.

Az elismerés, melylyel a munkáról nyilatkoznom kell, természetesen nem jelenti azt, hogy minden állításával egyetértek. Így nem osztozhatom mindjárt kiinduló pontjában, mely szerint a néphumor csak általánosságban lenne meghatározható, nem pedig egyes népek humoros felfogására és kifejezőmódjára különülésében. Azt hiszem, a lelki életnek minden irányú nyilvánulásaiiban nyomozhatók s bizonyára meg is lesznek állapíthatók a természeti okokból folyó eltérések, különösen s nem a legnehezebben az ú. n. képzelet- és kedélyvilág terén. Hiszen a

vérmérséklet különbsége már egymagában a humor különbségét jelenti; hát még ha a külön történeti fejlődések és külön természeti befolyások sajátosító hatását figyelembe vesszük. Alig fogja tagadni valaki, hogy az angol és orosz irodalmi humor, a mint THACKERAY-nál és GOGOL-nál látjuk, nem egyéb, mint az angol és orosz népjellem bizonyos oldalának magasabb fejlettségű s művészi formába öntött jelenkezése. Ha a gondolkodás-, érzés- és kifejezőmód ama sajátosságaira emlékezünk, a melyek például a kurucz bujdosó énekekben, a magyar betyárdalokban, vagy más oldalon ARANY JÁNOS költészetében nyilatkoznak, s a melyeknek teljesen megfelelő hangot a világ semmi irodalmában nem találunk: át fogjuk látni, hogy a külön magyar néphumor jellemző vonásainak földerítése úgy szólván csak az adatok teljes áttekintésének lehetőségétől függ. Hisz már e körön belül is érzünk faji eltéréseket, mikor pl. MIKES és ROZSNYAY sajátos székely humoráról beszélünk.

A munkának hasznára válnának némely kiegészítések is. Így mindjárt ROZSNYAY *Horologiuma*, mely a magyar nyelvtörténetnek nagy kárára maig kiadatlan ugyan, de a múzeum könyvtárában nem hozzáférhetetlen. GVADÁNYI és különösen FÁZEKAS, ahhoz a jelentőséghez képest, melyet épen a szerző által ismertetett mezőn elfoglaltak, igenis mostoha bánásmódban részesülnek. CSOKONAIVAL már részletesen foglalkozik a szerző, de nem menten egész a tárgyi tévedésekig menő elfogultságtól, a mint azt bíráló társam szépen és alaposan kifejtette. Nem méltatja érdeme szerint KÖNYI JÁNOST sem, kit RÁDAY GEDEON a maga kora legügyesebb tréfálkozójának nevezett. Sőt, bizonyára valamely hiányos című kiadás alapján, nem látszik tudni, hogy a *Demokritus*-nak KÖNYI a szerzője vagy átdolgozója.

Mindezek épen semmit vagy igen keveset vonnak le a becses munkának úgy történeti mint æsthetikai értékéből. Kompozíciójának némely egyenetlenségeit, kitérgetéseit, körvonalozásainak olykor határozatlanabb voltát szívesen elnézzük azért a gazdag tanulságért és eszméltető élvezetért, a melyben részesít.

Melegen és örömmel ajánlom kiadásra.

Budapest, 1888 október 31.

BEÜTHY ZSOLT.

III.

(1888 november 28.)

A két bírálat — bocsánat, hogy róla szóljak egy keveset — egyiránt nyomós és emberséges. Némely pontban igazuk van; így abban, a mely a rendezetlenséget illeti, abban hogy KÖNYI-ről keveset szólok, hogy ROZSNYAY *Horologiumát* nem tárgyalom, hogy szándékom ellen

KAZINCZYRÓL és ő utána történeteikről is szólok, a filozofiáról szólván száraz irodalom-történetet vagy mit adok stb.

És nagyon köszönöm azt is, hogy mindkettő felfogta dolgozatom szellemét és ez ellen kifogásuk nincsen. Jele, hogy a Kisfaludy-Társaság körében szabad, nemes szellem uralkodik, mint az Akadémiában KÖLCSEYÉK korában és némi kivétellel ma is.

Némely megjegyzést nem ismerhetek el alaposnak. Félreértettek vagy talán nem jól mondtam el egyetmást.

1. Hogy ARANYIG és PETŐFIIG lejövők, oka az, hogy a határon túl is vetik az előbbi alakok árnyékukat, oda is elágaznak a kert virágainak gyökerei. Az ott túl levőkre is rájuk kellett mutatni, bár csak felületesen és igazán csak futólagos intéssel, figyelmeztetéssel.

2. CSOKONAIVAL méltatlanul bánok. CSOKONAIRÓL az a véleményem, hogy ügyes, kedves, melegen érző verselés s többnyire fordítás, ügyes utánzás, átdolgozás által nyert kedvességet, akkor, mikor még senki sem bírt a költők közül e tulajdonokkal ily mértékben; költői képzel-mének nagy ereje, magas eszméi, melyeket önerején tolmácsolt volna, nem igen voltak.

A népdalok melódiájáról a mit mondtam, fentartom. Nem az a kiválón jellemző népdal-hangesés, melódia stb. a mi az *Ama fehér nyárfák*, *Este jött a parancsolat* stb. ilyenben van. Ez csakúgy német, francia, mint magyar verselés s hangzat stb. Ezeknél sokkal kedvesebb, magyarosabb hangzású darabok vannak a *Kurucz dalok* közt. Hanem azok az igazi magyar népies vers-sorok, a melyeket ARANYNÁL, itt-ott PETŐFINÉL lelünk. Amazok diákosan népiesek. CSOKONAI, mint művelt kortársainak legnagyobb része, nem ismerte, nem is kereste: mik az igazán népies formák verselésben, beszédben stb.

De itt főkép gúnyos stb. darabjaira kell gondolnunk. *Dorottya* nagyon ügyes kidolgozása az ismeretes POPE-féle műnek, az érzékiség gúnyolása, igen érzékiesen, — faunusi kéjes gúnyolódás, világosan észrevehető iránynyal. A többi ügyes utánzat, mind hasonló érzéssel. Csak ott van bennök magas eszme, hol BLUMAUER vagy más szerző olyanra vezette, a maga érdeme nélkül.

3. KAZINCZYRA nézve is fentartom véleményemet. Népismeretét, népszerűtetését stb. kitüntette leveleiben, a hol reá került a sor, *Erdélyi utazásában*, hol a százszok ellenében a magyar népet dicséri, a *Botcsinálta doktorban*, *Kénytelen házasságban*, *Hőgyész Mátéban* stb. stb. Oly igaz néphumor van ezekben, a melyet ARANY vagy a hivatott VÖRÖSMARTY sem tudott volna eltalálni vagy követni.

4. A dolgozat vége felé azért hanyatlík a rendezés világosságával együtt, a tárgyalás bősége, élénksége is, mert — mint említém — csak

halvány újmutatásokat akartam adni. Az már csak ráadás az utódok ébresztése végett.

5. Nem mondtam, hogy a néphumor «csak általánosságban lenne meghatározható», csak azt, hogy én *csak úgy* határozhatom meg, és hogy alapján minden népnél azonos, egy eredetű stb. (212. l.) Különben bírálóm szépen ír erről, a mit ír, többször elolvasám. Óhajtom is, hogy a magyar néphumort részletesen tanulmányozzák. Én itt nem tehetém, — nem fogom tehetni soha!

6. ROZSNYAIRÓL, ha megkaphatom, kész vagyok többet írni. GYADÁNYIRÓL, a szemlei cikknek készült dolgozatban nem volt szükséges többet mondani. Azt hiszem van róla általánosságban mondva annyi, a mennyi egy humoros alak alkotójában, ki azonban részletekben kevésbé tud humoros lenni, hanem csak oda tér minduntalan, hova a francziások, más tanköltői irányúak, — kiemelést érdemel.

7. FAZEKAST, megvallo, nem sorozám a KAZINCZY előtt valók közé. Sem az előbbi nagyobb alakok határon túli árnyékának nem nézhettem. De szívesen adok hozzá vagy teszem ide, ha műveit — melyek itt nincsenek — megkaphatom.

Így tehetek KÖNYIVAL is, — ha tréfás műveit (a *Demokritos*okon kívül valókat) is megkaphatom.

Azt pedig, hogy ő a *Demokritos* szerzője (inkább átdolgozója vagy compilatora) azért tévesztém el, mert nálam az 1782-diki kiadás van, címlapján a K. neve nélkül. (Ez a kiadás BEÜTHY II. k. 129. lap nincs említve.)

8. Nem egészen ismerhetem el, hogy az a mi filoz. körébe átesapott népies humor, gúny stb. felől mondatik, csupa *száraz* irodalom-történet volna. Hogy a magyar protestansság akkori székhelyén az újabb filozofia ellen, paraszt és diákos, de valóban ügyes élceléssel mikép harczoltak, KANT szándékos és teljes félremagyarázásával, hogy szídták le a század legnagyobb elméjét, — a kihez szabad szellemű ifjaink oly őszintén ragaszkodtak — nekem legalább oly érdekes, hogy párját alig ismerek. És ezt a valódi népies szellemnek tulajdonítom, mely néha gúnynyal, szitokkal, röhögtető elmés ötlettel intézi el legkomolyabb dolgait. És erre figyelmet kérek. Itt erkölcsi momentumot is találhatunk.

9. Nem mondtam feltétlenül, hogy az igaz néphumor *csak* a régibb irodalomban található. Talán csak azt, hogy *inkább*. Ismerje meg bárki a régiek, kivált a XVIII. század végéről valók, de a XVI., XVII. századbeliek írásait is: meg fogja vallani, hogy amazok tollal ügyesebben, szabadabban, nyersebben éltek a tréfa, gúny népies módjaival... Én így látom. De adja az ég, hogy czáfolja meg valaki az által, hogy az újabb idők humorának történetét s mivoltát minél bővebben fejtse ki.

Mondám, hogy bővebb dolgozat elé dolgozám.

Ha a Kisfaludy-Társaság csekély munkámat elfogadni méltóztatik, a t. bírálóknak némely, fentebbiekben érintett észrevételeit követve, változtatásokat tenni kész vagyok.

H.-M.-Vásárhely, 1888 november 13.

IMRE SÁNDOR.

6. Göthe Tasso-ja; fordította Kazinczy Gábor.

I.

(1888 november 28.)

LEWES, GÖTHE kitűnő életírója mondja, hogy *Tasso* minden szépsége költőiségében van, a mit fordításban lehetetlen visszaadni. Bár ez állítás — nem ugyan első része, hanem a következtetés, melyet abból levon — kissé túlzott, kétségtelen, hogy *Tassonak* oly fordítása, mely az eredeti szépségét megközelíti, egyike a legnehezebb feladatoknak. KAZINCZY GÁBOR, ki műfordításaiban annyi hűséggel, színnel és erővel adja vissza az eredeti művek finom árnyalatait is, rátermett a nehéz feladatra, s bár másoló keze abból az odalehelt költészetből, mely GÖTHE búbajos nyelvén előmlik, sokat letörölt, jelen műfordításban is oly művet nyújt, mely irodalmunknak nyereségére válik, s méltán helyet foglalhat a Kisfaludy-Társaság kiadványai közt.

KAZINCZY GÁBOR azonban munkáját nem végezte be teljesen; maradt benne hézagok, bár néhány sornál többre ritkán terjedők, de többnyire oly helyek, melyek leginkább próbára teszik a műfordítót. Szerettem volna, ha csekély erőm szerint kitölthetem e hézagokat, s a munkát kiadásra készen nyújthatom vala át a tek. Társaságnak; de korábban elfoglaltságom, újabban pedig súlyos szembajom, mely még most is minden munkálkodástól eltilt, nem engedék, hogy szándékomat végrehajtsam: midőn tehát a magyar *Tassot* melegen ajánlom kiadásra a tek. Társaságnak, egyúttal azon indítványt bátorodom előterjeszteni, méltóztassék műfordítóink közül valakit megbízni, hogy a hiányzó sorokat lefordítva, s a néhány, nem szerencsés kifejezést, melyet a kéziratban többnyire megjelöltem, s itt-ott újjal próbáltam helyettesíteni, kijavítva, teljessé tegye a művet.

Budapest, 1886 október 24.

VARGHA GYULA.

II.

E véleményhez magam is hozzájárulok, azzal a módosítással, hogy bízza meg a tek. Társaság VARGHA GYULA t. tagtársunkat a fordítás kiegészítésével és befejezésével. E feladat megoldására öt műfordítói

hívatasán kívül nemcsak a GOETHE-féle *Tasso* hangjának és érzelmi világának megfelelő, rokon költői karaktere, hanem azonfelül még az a körülmény is kiválóan képesíti, hogy VARGHA a KAZINCZY GÁBOR fordítását már is alaposan átnézte, az eredetivel pontosan összehasonlította, sőt sok helyütt már tényleg kiegészítette, illetőleg javította. A mi a jeles műfordítót annak idején e munka elvállalásától visszatartotta, bizonyára csak múltó akadályok voltak, melyekre annál kevésbbé fektethető nagy súly, mivel nem sürgős feladat megoldásáról van szó.

Budapest, 1888 november 28.

HEINRICH GUSZTÁV.

VIII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1879-İK JULIUS 29-ÉN HELYBENHAGYOTT ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ SZAKASZ.

A Társaság célja.

1. §. A Kisfaludy-Társaság Kisfaludy Károly emlékére föllállított széptudományi intézet, melynek célja a magyar szépirodalom emelése s általában a műizlés nemesítése.

2. §. E cél valósítása végett a Társaság:

a) figyelemmel kíséri a magyar szépirodalom fejlődését s megvitatja szükségait és hiányait;

b) bölcsészeti, történeti és bíráló dolgozatokat nyújt a széptan és művészet köréből;

c) eredeti s fordított széptani, szépirodalmi, népköltési művek megjelenését eszközli;

d) jutalmakat hirdet széptani és szépirodalmi dolgozatokra;

e) széptani és szépirodalmi nyilvános felolvasásokat rendez.

MÁSODIK SZAKASZ.

Szervezet.

3. §. A Társaság rendes és levelező tagokból áll.

4. §. A rendes tagok jeles magyar írók közül választandók, a kik egyszersmind képesek a Társaság céljait széptani, műbírálati vagy szépirodalmi közremunkálásuk által előmozdítani.

Számuk ötvenre van határozva.

5. §. A levelező tagok oly írók közül választandók, a kik magyar művek ismertetése vagy fordítása által más irodalmakban érdemet szereztek.

Számuk húszig terjedhet.

6. §. A rendes tagoknak magyarországi illetőségűeknek kell lenni, a levelezők lehetnek idegenek is.

7. §. Az idegen tagok választása csak úgy válik érvényessé, ha a magyar királyi kormány jóváhagyja.

Egyébiránt a Társaság bármely rendű tagjaivá csak olyanok választ-hatók, kik feddhetetlen jelleműek.

8. §. Mindkét rendbeli tagoknak joguk van a Társaság minden-nemű üléseiben és tanácskozásaiban részt venni, előadásokat tartani s új tagokat és tisztviselőket ajánlani.

Szavazás jogával a rendes tagok vannak fölruházva.

9. §. A rendes tagoktól elvárja a Társaság, hogy a széptan és szép-irodalom bizonyos ágait, különösen a magyar irodalom terén, figyelem-mel kísérik s időnkint ismertetik, legalább háromévenként egy-egy elő-adást tartanak, a Társaság által nekik bírálat végett kiadott munkákról jelentést tesznek s általában a Társaság minden megbízásában pontosan eljárnak.

Mind ezt a levelező tagoktól is szívesen veszi a Társaság.

10. §. A Társaság tisztviselői két elnök s két titkár. Mind a négyen a rendes tagok közül választandók.

Az elnökök választása úgy válik érvényessé, ha a magyar királyi kormány megerősíti.

11. §. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai felett őrködik, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot mind a hatóságok, mind a magánosok irányában képviseli.

12. §. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a másod-elnök végzi.

13. §. A titkárt illeti az előadások, a társasági könyvkiadások elin-tézése, a jegyzőkönyv és az Évlapok szerkesztése; ő szerződik, a Társaság előleges vagy utólagos jóváhagyása mellett, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvtárusokkal; számol velök; gondoskodik, a Társaság időnkinti határozatai szerint, a pártolók évi könyvilletményeiről. Ugyanő szer-keszti a Társaság munkásságáról és állapotáról szóló évi jelentést; szer-keszti s teszi közzé a Társaság mindennemű hirdetéseit; folytatja a levelezést s őrzi a Társaság könyv- és levéltárát.

14. §. Teendőiben osztozik a másod-titkár, ki őt szükség esetében helyettesíti.

15. §. A Társaság alaptőkéjét, bevételeit és kiadásait, szivességből, a Magyar Földhitelintézet kezeli.

16. §. A vagyoni ügyek vezetésében az elnök segítségére szolgál a gazdasági bizottság, mely három rendes tagból áll. Ezen bizottság időnkint számba veszi a Társaság vagyoni állapotát s róla a Társaságnak jelentést tesz.

Az évi költségvetéseket az elnökök, titkárok s ezen bizottság tagjai együtt állapítják meg.

A megállapított évi költségvetésen kívül előforduló jelentékenyebb költségekről a Társaság e bizottság véleménye alapján határoz.

17. §. A tagok éltök napjára, a tisztségviselők, valamint a gazdasági bizottság tagjai, három évre választatnak, mely idő letelte után újra megválaszthatók.

HARMADIK SZAKASZ.

Választások.

18. §. A tagválasztás következő módon történik:

a) A decemberi ülésben megállapítatik, hány hely tölthető be a rendes és levelező tagok sorában.

b) Minden tagnak joga van annyi jelöltet ajánlani, a hány hely betölthetőnek határozatott. Az ajánlatok, az ajánlott irodalmi működésének részletes bemutatásával, legkésőbb újév napjáig, a titkárnál, írásban, nyújtandók be. Január elseje után ajánlás többé nem fogadtatik el.

c) Ha valaki több jelöltet ajánl, mint a mennyi hely betölthetőnek van határozva, valamennyi ajánlata érvénytelen.

d) Az ajánlatok a januári ülésben bemutattnak, s ekkor tüzi ki a Társaság a választó ülés idejét, mindenkor február valamelyik olyan napjára, mely az ünnepélyes közülést legalább öt nappal megelőzi.

e) A választó ülésben, fölolvastatván a jelöltek névsora, megkezdődik a szavazás, titkosan, papírszeletek által.

f) Minden szavazó tagnak joga van annyi jelöltre szavazni, a hány hely betölthetőnek határozatott. A ki a meghatározott számnál több nevet ír szavazó lapjára, annak szavazata az összeszámlálásnál egyáltalán figyelembe nem vétetik.

g) Érvényesen szavazni csak oly jelöltre lehet, ki valamely tag által ajánlva volt.

h) Az elnök kijelentvén, hogy a szavazás kezdődik, a titkár a rendes tagokat név szerint felszólítja, s a jelenlevők szavazatukat személyesen adják át az elnöknek.

i) A begyűlt szavazó lapokat az elnök felolvastván, a szavazatok számba vétetnek. A mely jelölt a szavazatok általános többségét elnyeri, megválasztottnak tekintetik.

k) Ha általános többséget annyi jelölt nem nyer, a hány hely betölthetőnek határozatott, akkor új szavazás következik, egyenkint, és mind azokra, kik az első szavazásnál (az általános többséggel megválasztottakon kívül) szavazatot nyertek, még pedig azon sorban a mennyi szavazatot nyertek.

l) Először tehát azon jelölt neve tüzetik ki, a kinek az első szavazásnál legtöbb szavazata volt, s az illetékes tagok, titkos szavazás útján, igennel vagy nemmel szavaznak. Ha a jelölt így a szavazatok többségét elnyeri, megválasztottnak tekintetik. Ellenkező esetben pedig az utána legtöbb szavazatot nyert jelölt tüzetik ki.

m) Ha az első, általános szavazásnál két vagy több jelölt egyenlő számú szavazatokat kapott volna, sorshuzás dönti el, hogy ezek mily rendben tüzessenek ki a második szavazásra.

n) E nevenkinti szavazás mindaddig folytattatik, míg vagy a betölthetőnek határozott hely mind be nem töltetett, vagy valamennyi, az első szavazásnál szavazatokat nyert jelöltre az új szavazás meg nem történt.

o) Ha a szavazatok egyenlő két részre oszlanak, nincs választás.

19. §. A rendes taggá választottat a titkár levél útján értesíti megválasztásáról, s kérdést intéz hozzá, vállalkozik-e a Társaság céljait tagképen előmozdítani? s hogy különösen a széptan vagy szépirodalom melyik ágát választja műköreül? Ha az egy hónap alatt bekérendő válaszlevél igenlő, az új tag meghívatik a Társaság üléseibe. Ha a válasz tagadó, vagy válasz a deczemberi ülésig nem érkezik, a választás nem történnék tekintendő.

20. §. A rendes tag a maga helyét a Társaság munkálkodása körébe vágó előadással foglalja el. Ha ezt megtette, kiadatik neki az elnök és titkár által aláírt s székfoglalása napjáról keltezett oklevél. Ha ellenben egy év alatt megválasztása után széket nem foglal, s mulasztását nem igazolja, megválasztása megsemmisül.

21. §. Az újonnan megválasztott levelező tag, mindjárt megválasztása, illetőleg a kormány jóváhagyása után meghívatik a Társaság üléseibe, valamint azonnal megtiszteltetik az elnök és titkár által aláírt oklevéllel, és a Társaság örömmel veszi, ha székfoglalót is tart.

22. §. A tisztviselők s a gazdasági bizottsági tagok választása háromévenként, ha üresedés támad korábban is, az ünnepélyes közület követő valamely nap történik, minden esetre a februári havi ülésnek előtte, még pedig szintén a tagok ajánlatai alapján, titkos szavazás útján, s szavazó tagok általános többségével.

23. §. Minden választásra legalább húsz szavazó szükséges.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Ülések.

24. §. A Társaság havonként rendszeren egy, szükség esetében több ülést is tart.

25. §. A havi ülések tárgyai:

a) széptani, irodalom- és műtörténeti, bíráló és szépirodalmi munkák felolvasása;

b) új tagok székfoglalása; emlékbeszédek elhunyt tagok fölött;

c) eszmecsere magyar szépirodalmi jelenségek s általában széptani kérdésekről;

d) intézkedés kiadandó munkák és tárgyalások iránt;

e) a Társaság mindennemű ügyeinek eligazítása.

26. §. A havi ülésekben nem-tagok munkája is felolvasható, ha az elnök által esetenként bírálónak kinevezett két tag felolvasásra ajánlja. A felolvasónak azonban tagnak kell lenni.

27. §. Hogy a havi ülés bármely végzése érvényes legyen, legalább hét rendes tag jelenléte szükséges.

28. §. Évi közgyűlését a Társaság február 5-ike, mint Kisfaludy Károly születése napja idején tartja.

29. §. A közgyűlés áll:

a) a tagválasztó ülésből, melyről a 18. és 23-dik §. intézkedik, s mely, a tagválasztáson kívül, eldönti a pályamunkák sorsát, kitér az új jutalomföladatokat s megállapítja az ünnepélyes közülés tárgysorát;

b) a tisztújító ülésből, melyről a 22. és 23-dik §. intézkedik; végre

c) az ünnepélyes közülésből, azon a vasárnapon, mely Kisfaludy Károly születése napjára, február 5-dikére, esik vagy utána következik.

30. §. Az ünnepélyes közülés tárgyai:

a) az elnök megnyitó beszéde;

b) a titkár jelentése a Társaság lefolyt évről;

c) elhunyt tagok emlékezetének megülése;

d) a Társaság körébe tartozó széptani s szépirodalmi fölolvadások;

e) kiadott s kitévő jutalmak kibirdetése;

f) jutalommal vagy dícsérettel kitüntetett munkák fölolvadása.

31. §. Az ülésekben, ha elnök nincs jelen, a legrégibb rendes tag elnököl.

32. §. Az üléseket a titkár hívja össze, a rendeseket az évnek határozatilag megállapított, a rendkívülieket elnököleg kitévő napjaira.

33. §. A Társaság ülései nyilvánosak; az elnök azonban, valahányszor jónak látja, zárt ülést is tarthat.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Jutalmak.

34. §. A jutalmak tárgyai:

a) széptani, irodalom- és műtörténeti föladvatok;

b) költői és szónoki művek;

c) műfordítások.

35. §. A pályamunkák, megbírálás végett, három tagnak adatnak ki, kik rólok jelentést terjesztenek elő, melynek alapján a Társaság határoz.

36. §. A jutalom a bár csak viszonylag legjobb munkának is kijár, ha csak a pályadíj hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

37. §. A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak; a Társaság azonban fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse.

38. §. A pályamunkák kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

39. §. Minden jutalomért a Társaság tagjai is versenyezhetnek, ha csak a pályázati hirdetés őket egyenesen ki nem rekeszti.

HATODIK SZAKASZ.

Kiadványok.

40. §. A Társaság közzétételei sorába tartoznak:

a) Évlapjai, melyek egy részben a közülések tárgyait, a Társaság alapszabályait és személyzetét, nagyobb érdekű határozatait, könyvkiadványai, elhunyt tagjai és alapítói jegyzékét, más részben a tagok székfoglalóit s egyéb ide szánt munkálatait, valamint jutalmazott és megdicsért pályamunkákat foglalnak magokban;

b) a Társaság céljainak megfelelő könyvek, évi illetmény, folyóirat vagy külön kiadványok alakjában, a mint a viszonyok időnkint kívánják.

HETEDIK SZAKASZ.

Bevételek és kiadások.

41. §. A Társaság pénzforrásai:

a) az alaptőke kamatai;

b) alapítványok és kamataik;

c) mindenféle adományok;

d) a pártolók évi járuléka s a Társaság által kiadott munkák jövedelme.

42. §. Kiadásaiiban a Társaság csak jövedelmeire szorítkozik s alaptőkéjéhez hozzá nem nyúl.

43. §. Minden alapítvány az alaptőkéhez csatolandó.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

Alapítók és pártolók.

44. §. A Társaság alapítója, ki legalább száz forintot tesz le pénztárába, akár készpénzben, akár legalább öt százalék biztos kamatot hajtó értékpapirokban, akár végre alapító levélben, melyben arra kötelezi magát, hogy az összeg ötös kamatait évenként előre befizeti, halála esetére pedig örökösei a tőkét készpénzben kiegyenlítik.

45. §. A Társaság alapítóinak, s haláluk után hitvesöknek, időnkint az Évlapokkal kedveskedik, hol nevöket megörökíti. Ezenkívül az alapítók, illetőleg túlélő hitvesök, részesülnek mind azon könyvilletményekben, melyek a pártolóknak járnak.

46. §. A Társaság pártolói időnkint megállapítandó évi járulékot fizetnek, a miért a Társaság megfelelő könyvilletményekben részesíti őket.

KILENCZEDIK SZAKASZ.

Átalakulás. föloszlás.

47. §. A Társaság alapszabályainak netáni változtatását oly gyűlés határozhatja el, mely, legalább a rendes tagok egy harmadának kívánatára, különösen e végből van összehíva.

A megváltoztatott alapszabályok legfelső helybenhagyás végett ő felségének terjesztendők fel.

48. §. A Társaság feloszlását oly gyűlés határozhatja el, mely legalább a rendes tagok négy ötödének kívánatára különösen e végből van összehíva; a feloszlató végzés érvényére pedig a jelen levő szavazó tagok három negyedének többsége kívántatik.

E végzés azonkívül felső helybenhagyás alá bocsátandó.

49. §. A feloszlott Társaság vagyona a Magyar Tudományos Akadémiára száll, hogy azt, alapszabályai értelmében, széptudományi célokra fordítsa.

IX.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ÜGYRENDJE.

I ÜLÉSEK.

1. Rendes és rendkívüli ülések.

1. §. A Társaság minden hónapban, a júliusi és augusztusi szünetet kivéve, egy rendes ülést tart.

2. §. A rendes ülések a hónapok utolsó szerdáin tartatnak; az eltérés csak indokolt esetben lehetséges.

3. §. Az ülések napjait a titkár minden év végén a következő évre ehhez képest előre megállapítja s jóváhagyás végett a deczemberi ülés elé terjeszti. A helybenhagyott jegyzéket kinyomatja s az év elején a Társaság tagjainak megküldi.

4. §. A rendes ülések tárgyait az Alapszabályok 30-dik §-a sorolja el.

5. §. A rendes ülésekre bejelentett felolvasásokat a titkár bejelentésök sorrendjében veszi föl az ülés tárgysorába, melyet a lapok útján idejében közzétesz. A Társaság Budapesten lakó tagjainak ezen kívül külön meghívót küld. Az ülésnek nagyobb fontosságú tanácskozási tárgya a meghívókon megjelölendő.

6. §. A sorrenden csak a felolvasók beleegyezésével történhetik változtatás.

7. §. Ha a bejelentett előadások száma a kelleténél nagyobb volna, a legutóbb jelentett előadások a legközelebbi ülés tárgysorába vétetnek föl.

8. §. A Társaság tagjainak előadásai mindig megelőzik a vendégek felolvasásait. A székfoglalóknak és emlékbeszédeknek, a tagok előadásai között is elsőségök van.

9. §. Ha valaki fontosabb indítványt akar tenni, az ülés előtt írásban bejelenti a titkárnál. (Lásd a 17. §-t.)

10. §. A rendes ülések előtt a Társaság tisztikara értekezletet tart, melyen a múlt ülés határozatainak végrehajtását számon veszi. Előkészíti

továbbá az ülésen tárgyalandó ügyeket, megállapítja sorrendjüket s meghatározza, melyek tárgyalassanak közülök nyílt, melyek zárt ülésen.

11. §. Az üléseket az elnök vagy a másod-elnök, mindegyikök akadályoztatása esetében pedig a jelenlevő legrégibb tag vezeti.

12. §. Az ülés elején a folyó ügyek terjesztetnek elő a következő sorrendben :

- a) a Társaság személyzetében előfordult változások,
- b) új alapítványok,
- c) egyéb ajándékok és meghívások,
- d) bírálatok.

Az utóbbiakat és másnemű folyó ügyeket az elnökség az ülés végére is halaszthatja.

13. §. Ha valamely kérdésre nézve többen akarnak nyilatkozni, a szólni kívánók följegyeztetik magukat a titkárnál, ki jelentkezések sorrendjében hívja fel őket szólásra.

14. §. Másodízben ugyanazon tárgyhoz szólani bárkinek is csak akkor van joga, ha szólásra már senki sincs följegyezve. Személyes kérdésben azonban az elnök ezen kívül is megadhatja a szólás jogát. Ugyanazon kérdéshez háromszor senki sem szólhat.

15. §. Ha a tárgyhoz vagy indítványhoz már senki sem kíván szólani, az előadónak vagy indítványozónak még egyszer joga van a szóhoz. Nyilatkozata után, szükség esetén, azonnal következik a szavazás.

16. §. A szavazás rend szerint nyilvános. Négy tag kívánságára azonban az elnök titkos szavazást rendel el.

17. §. Minden fontosabb indítvány bizottsághoz utasítandó.

18. §. Ha valamely indítvány következtében bizottság küldetik ki, ebben az indítványtevőnek mindenkor helye van.

19. §. Ha a tanácskozás oly fordulatot venne, hogy czélszerűbbnek mutatkoznék a zárt tárgyalás, az elnöknek joga van a nyilvános tárgyalást félbeszakítani s folytatását a nyilvános ülés után tartandó zárt ülésre tűzni ki.

20. §. A folyó ügyek elintézését a felolvasások követik.

21. §. A Társaság tagjainak joguk van dolgozataikat akárszemélyesen mutatni be, akár más, erre vállalkozó tag által adatni elő. A székfoglaló tagoktól azonban elvárja a Társaság, hogy előadásukat személyesen tartsák.

22. §. Egy-egy felolvasás egy óránál tovább nem tarthat ; hosszabb előadás tartását, a körülményekhez képest, az elnök megengedheti.

23. §. Minden tagnak jogában áll az előadásra észrevételeket tenni, melyekre a felolvasó válaszolhat.

24. §. Az elnök, a hányszor csak szükségét látja, jogosítva van, de négy tag kívánságára köteles is akár zárt, akár rendkívüli ülést tartani.

25. §. Az elnöknek, ha kellő okból jónak találja, joga van akként rendelkezni, hogy az ülésekre a hallgató közönség csak belépti jeggyel bocsátassék. A jegyek osztogatásánál a Társaság tagjainak s alapítóinak családja előnyben részesítendő.

26. §. Az ülések jegyzőkönyvét a másod-titkár vezeti s az elnök és az e végre kinevezett két tag hitelesíti. A hitelesítők kinevezésénél első sorban az indítványtevők vagy felolvasók veendőik tekintetbe.

27. §. Mindennemű jegyzőkönyv az ülések után öt nap alatt elkészítendő és hitelesítendő.

2. Közgyűlések.

28. §. A Társaság közgyűlése három ülésből áll, melyekre nézve az Alapszabályok 28., 29. és 30. §§. intézkednek.

29. §. A tagválasztó és tisztújító közülésen húsz rendes tag jelenléte csak a választás megkezdésére kívántatik meg. Minden választás érvényére azonban legalább tizenegy igenlő szavazat szükséges.

30. §. Az évi költségvetés tárgyalását az elnök vagy a tagválasztó vagy esetleg a tisztújító ülésre tűzheti ki.

31. §. A tisztújító ülés választja három évenként nemcsak a Társaság tisztí karát és gazdasági bizottságát, hanem könyvkiadó bizottságának belső tagjait is.

32. §. A tanácskozás menetére és vezetésére vonatkozó fentebbi §§-ok a tagválasztó és tisztújító ülésekre is érvényesek.

33. §. Az ünnepélyes közülés tárgysorának előkészítése az elnökökből és titkárokból álló rendező bizottság feladata.

34. §. Az elnök a szeptemberi ülésen felszólítást intéz a Társaság tagjaihoz, hogy az ünnepélyes közülésre szánt dolgozataik címét és terjedelmét december végeig a titkárnál jelentsék be. A felszólítás a tagoknak írásban is megküldetik.

35. §. A rendező bizottság a bejelentett előadások szerzőit január folytán dolgozataik felolvasása végett összehívja s a meghallgatott dolgozatok közül azokból, melyeket legalkalmasabbaknak tart, összeállítja az ünnepélyes közülés tárgysorát s megállapodását a januári ülésen a Társaság jóváhagyása alá terjeszti.

36. §. A jóváhagyott tárgysort a titkár, a Társaság személyzetének s vagyoni állásának rövid kimutatásával és pályahirdetéseivel együtt kinyomatja, a tagoknak megküldi, a lapokban közlést teszi s az ünnepélyes közülésen megjelent közönség közt szétosztatja.

II. A TÁRSASÁG TAGJAINAK MUNKÁSSÁGA.

1. Felolvasások.

37. §. A Társaság rendes tagjaitól az Alapszabályok 9. §. értelmében elvárja, hogy ülésein legalább három évenként egy-egy előadást tartsanak.

38. §. A titkárnak joga és kötelessége a rendes tagokat ebbeli kötelezettségek teljesítésére figyelmeztetni. Sikertelenség esetén elnöki felhívás intéztetik hozzájuk.

39. §. A tagok által a rendes ülésekre bejelentett felolvasások előleges bírálat alá nem esnek.

40. §. Ha azonban valamely bejelentett dolgozatra nézve az elnöknek oka van attól tartani, hogy az a Társaságnak akár Alapszabályaiba, akár anyagi vagy erkölcsi érdekébe ütközik: joga van a nyilvános ülést megelőzőleg zárt ülést híni össze, s ott aggályait előterjeszteni. Ily esetben a Társaság az illető dolgozat előleges bemutatását kívánhatja.

41. §. A nem-tagok által felolvasásra szánt munkák a Társaság titkárnál nyújtandók be s minden esetben bírálat alá esnek. Az elnök két tagot kér fel véleményadásra. Ha ezek kedvező véleményben vannak, vagy ha, nézeteltérés esetében, a kinevezendő harmadik bíráló, a kedvező véleményhez csatlakozik, a dolgozat annak az ülésnek tárgysorába vétetik föl, melyen a tagok bejelentett előadásai után helye marad.

42. §. Vendégek munkálatait a Társaság ülésein az elnök által e végre, a szerző ohajtásának figyelembevételével, fölkért tag mutatja be.

43. §. Akár vendégnek, akár tagnak oly felolvasása, melyet szerzője az Évlapokba kíván fölvétni, bírálat alá esik még akkor is, ha a bemutatás előtt egy vagy más szempontból már bírálaton ment volna keresztül.

2. Bírálatok.

44. §. Azon munkákra, melyek akár önállóan vagy az Évlapokban leendő kiadás, akár csak vélemény-nyilvánítás végett nyújtattak be, a Társaság mindig az ülésen nevez ki bírálókat.

45. §. A bírálók száma rend szerint kettő. Ha ezek egymással ellenkező javaslatot tennének, még egy harmadik bíráló neveztetik ki.

46. §. A Társaság tagjai a bírálatra hozzájuk küldött munkákra nézve legfeljebb három hónap alatt tartoznak jelentést tenni. Ellenkező esetben a fentebbi cikkben (38. §.) meghatározott eljárás joga velök szemben is megilleti az elnökséget. Ha felszólításai sikertelenek maradnak, az elnök az ügyet a Társaság elé terjeszti.

47. §. A bírálók javaslata alapján elhatározhatja a Társaság :

a) a munka kiadását, vagy

b) segélyezését ;

c) a szerző felhatalmazását, hogy kiadandó munkája címlapjára e szavakat nyomassa : A Kisfaludy-Társaság ajánlásával ;

d) a munka visszaadását szerzőjének a bírálathoz képest kijavítás s újból benyújtás végett ;

e) visszautasítását.

48. §. A csak felolvasásra benyújtott kisebb dolgozatok megbírálására az elnök kér fel két, esetleg harmadik tagot, kik véleményöket egy hét alatt tartoznak a titkárhoz beküldeni.

III. A TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

49. §. A Kisfaludy-Társaság kiadványait céljának megfelelő könyvek képezik, évi illetmény, folyóirat vagy külön kiadványok alakjában, a mint a viszonyok időnkint kívánják.

50. §. Az évi illetményül megjelenő munkákra nézve az intézkedés a könyvkiadó bizottságot illeti, melyről az Ügyrend VI. szakasza szól.

51. §. Az évi illetmény s az Évlapok szerkesztője a titkár, kinek joga van a szerkesztésre vonatkozó bármely kérdésben a Társaság határozatát kikérni.

52. §. A Társaság hivatalos közleményeit évenként kiadandó Évlapjaiban teszi közzé.

53. §. Az Évlapok azokat a közleményeket tartalmazzák, melyek a Társaság egyik közülésétől a másikig terjedő év történetére vonatkoznak. Névszerint :

a) a közülések tárgyait,

b) a Társaság alapszabályait és ügyrendjét,

c) tisztkarának és személyzetének jegyzékét,

d) fontosabb határozatait a jegyzőkönyvekből,

e) pályahirdetéseit,

f) az év közben benyújtott bírálatokat,

g) kéziratára és könyvkiadványai gyarapodásának kimutatását,

h) elhunyt tagjai s alapítói jegyzékét,

i) elhunyt tagok nekrologjait,

j) a Társaság megbízásából tagjai által tartott beszédeket,

k) a székfoglalókat,

l) tagoknak és idegeneknek a Társaság által fölvétetni rendelt dolgozatait,

m) kisebb terjedelmű jutalmazott és megdicsért pályamunkákat.

54. §. Az Évlapokban megjelent prózai dolgozatokért ívenként 20, versekért 30 frt tiszteletdíj jár. Kisebb költeményekre nézve a Társaság esetenként határoz.

55. §. Az Évlapok oly közleményeiért, melyek korábban már más helyt megjelentek, tiszteletdíj nem fizettetik.

56. §. Az Évlapokban négy ívesnél hosszabb közlemény rend szerint nem vehető fel.

57. §. Kasselik Jenő, 1885. évi január 26-dikán kelt alapító levelében 5000 frt alapítványt tett atyjának, néhai Kasselik Ferencz budapesti polgárnak, emlékére, oly rendelkezéssel, hogy két évi kamatai minden második esztendőben egy-egy munka kiadására fordíttassanak.

58. §. A Kasselik-alapítványból kiadható bármely a Társaság működési körébe eső munka, melyet magyar honpolgár magyar nyelven írt. Nem adható azonban ki oly író műve, ki, a szónak irodalmi értelmében, német nyelven is írt vagy ír.

59. §. A Kasselik-alapítványból kiadásra benyújtott művek közül, egyenlő irodalmi érték mellett, elsőséggel bírnak oly írók munkái, kik anyagi gondokkal vagy a kezdet nehézségeivel küzdenek.

60. §. A Kasselik-alapítványból kiadandó műre nézve a Társaság, 1887-től kezdve, minden második évi közgyűlésén határoz. A munka czím-lapján kinyomatandó, hogy a Kasselik-alapítványból adatott ki.

IV. ELHUNYT TAGOK VÉGTISZTELETE ÉS EMLÉKEZETE.

61. §. Elhunyt tagjait a Kisfaludy-Társaság következő végtiszteletben részesíti:

a) Ha a haláleset Budapesten fordul elő, a Társaság tagjai részt vesznek a temetésen, és ha ez épen ülés idejére esnék, az ülés elhalasztatik.

b) Az elhunyt tag halálát az elnök vagy a titkár a legközelebbi ülésen rövid gyászjelentéssel hozza a Társaság tudomására.

c) Az elhunyt életére és írói munkásságára vonatkozó adatokat a titkár nekrológban állítja össze, mely az Évlapokban tétetik közzé. E végből a Társaság tagjai eleve felhivatnak, hogy életrajzukat s munkásságuk könyvészeti adatait, a levéltárban pecsét alatt leendő megőrzés végett, nyújtsák be.

d) A Társaság valamelyik tagját, az elhunyt érdemeit szónoki előadásban méltató emlékbeszéd tartásával bízza meg.

62. §. Ha indítvány tétetnék arra, hogy valamely emlékbeszéd ne rendes havi, hanem ünnepélyes közülésen adassék elő, erre vonatkozólag a Társaság mindig titkos szavazás útján határoz.

63. §. A Társaság megbízásából készített emlékbeszédek, esetleg emlékköltemények, tekintet nélkül arra, hogy az Évlapokban megjelenésük előtt már kiadottak-e vagy sem, tiszteletdíjban részesülnek.

64. §. A Kisfaludy-Társaság, iránta különösen érdemesült tagjai elhunytáról külön gyászjelentést ad ki, mire nézve az elnökségnek van joga intézkedni.

65. §. Kiváló érdemű tagjainak arczképét, esetleg mellszobrát is, elhelyezi a Társaság saját termében. Az ilyen értelmű indítvány fölött azonban csak a tagválasztó közülés határozhat titkos szavazás útján.

V. JUTALMAK.

1. Lukács Krisztina-jutalom.

66. §. Lukács Móricz, a Kisfaludy-Társaság volt elnöke, 1877 május 28-án kelt végrendeletében 10,000 frt névértékű magyar földhitelintézeti záloglevelet, mint alapítványi tőkét, hagyományozott a Kisfaludy-Társaságnak oly czélból, hogy annak kamataiból évenként, Lukács Krisztina-jutalom néven díj tűzessék ki, felváltva költői és széptani feladatoknak abszolút becsű megoldására.

67. §. A Lukács Krisztina-jutalom, évenként 500 forinttal, mindig a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes közülésén hirdettetik ki egyik évben szépirodalmi (verses vagy szépprózai, költői vagy szónoki), a másikban pedig széptani, irodalom- vagy művészettörténeti kérdésre. A sor 1882-ben szépirodalmi feladattal kezdődik.

68. §. A Társaságnak jogában áll a Lukács Krisztina-jutalomra vagy zárt pályázatot hirdetni, vagy pedig e díjjal a kijelölt szakban vagy műfajban az illető év alatt nyomtatva megjelent munkák legjelesbikét jutalmazni még. Az első ízben sikertelenül maradt feladat még egy ízben minden esetre kitűzendő.

69. §. Azon esetben, ha valamely pályázat másodízben sem jutott eredményre, a jutalmul kitűzött akár egyes, akár kettős díjösszeg a Kisfaludy-Társaság alaptőkéjéhez csatoltatik.

2. Somogyi Dezső-jutalom.

70. §. Ziska Julia asszony 1882 dec. 14-én kelt alapító levelében elhunyt fiának, Somogyi Dezsőnek, emlékére 600 forint alapítványt tett a Kisfaludy-Társaságnál oly czélból, hogy kamatai három évenként irodalmi pályafeladatokra tűzessenek ki.

71. §. A Somogyi Dezső-jutalom három évenként 200 arany frankkal kisebb szónoki, költői, irodalomtörténeti vagy széptani feladatra hirdettetik ki.

72. §. A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. Ha ilyen munka nem érkezik, a Somogyi Dezső-jutalom a következő három évre járó kamatokkal összesítve tüzetik ki akár a régi, akár valamely új feladatra, mire nézve a sikertelenül maradt pályázat bíráló bizottsága tesz javaslatot.

73. §. Ha a másodízben kettős jutalommal hirdetett pályázat is sikertelen marad, a kettős jutalom valamely, a Társaság által kiadandó munka tiszteletdíjára, vagy tiszteletdíjának pótlására fordítandó. E munka czímlapjára kinyomatandó: A Somogyi Dezső-alapítvány támogatásával.

74. §. A Somogyi Dezső-jutalom mindenkor az illető év márcziusának 18-ik napján, mint Somogyi Dezső halála napjának fordulóján adatik ki.

3. Bulyovszky Gyuláné színművésznő jutalma.

75. §. Özv. Bulyovszky Gyuláné szül. Szilágyi Lilla asszony 1884 márczius 21-én kelt alapító levelében 2000 frtnyi alapítványt tett oly feltétellel, hogy kamataiból két évenként valamely, szavalásra alkalmas költeményre pályázat hirdettessék.

76. §. A Bulyovszkyné-alapítványból 1885-től kezdve két évenként kétszáz forintnyi jutalom tüzetik ki egy szavalásra alkalmas, akár lyrai, akár kisebb epikai verskölteményre.

77. §. A Bulyovszkyné-jutalom mindig kiadatik a viszonylag legjobb pályaműnek.

4. Széher Árpád-jutalom.

78. §. Széher Mihály, 1885 február 4-én kelt alapító levelével, korán elhunyt fiának, Széher Árpádnak, emlékére 5000 frtnyi alapítványt tett, melynek kamataiból két évenként 500 frt jutalommal irodalmi feladatokra pályázatok hirdetendők.

79. §. A feladatok következő, két évenként egymást felváltó három körből tüzendők ki:

a) kötött nyelvű költői művekre a költészet bármely fajából, nem zárva ki a műfordítást sem;

b) beszélyre vagy regényre;

c) æsthetikai és irodalomtörténeti kérdésekre.

80. §. A Társaságnak jogában áll kisebb terjedelmű pályaművekre az alaptökének egy évi kamatait is kitűzni, mikor aztán a két éves körben két pályadíj is tűzhető ki.

81. §. A pályadíj csak önálló becsű műnek adatik ki. Ha ilyen nincs, a megmaradt jutalom két év alatt valamely, a Társaság czége alatt megjelenendő könyv kiadására fordíttatik, melynek címlapjára rányomatandó, hogy a Széher Árpád-alapítványból adatott ki.

5. Általános szabályok.

82. §. Mindennemű zárt pályázat esetén a pályaművek benyújtásának hatánapja okt. 31-ke, mikor is az elnökség számba veszi őket, jelígis leveleiket közös borítékba zárja s jegyzéköket a titkár a lapokban közzéteszi.

83. §. A Társaság októberi ülésén minden pályázathoz három-három bírálót nevez ki, kik közül a legrégebb tag viszi az elnökséget. A bizottságok a pályaművekről jelentést készítenek, melynek alapján a közgyűlés határoz. A pályázateredményét az ünnepélyes közülésen a másodtitkár hirdeti ki.

84. §. A jutalom, a Bulyovszkyné-díj kivételével, csak önálló becsű munkának adatik ki.

85. §. A bíráló bizottságok jelentéseiket a januári havi ülésre tartoznak benyújtani.

86. §. A kitűzendő új pályakérdésekre az elnökség a bíráló bizottságok elnökeivel együtt készít javaslatot, melyet a közgyűlés elé terjeszt.

87. §. A jutalommal kitüntetett pályaművekre nézve, ha azok a szerző tulajdonában maradnak is, a Társaság föntartja magának, hogy Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse, sőt ha a szerző egy év leforgása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül, közrebocsáthassa.

88. §. A pályamunkák kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

89. §. A fent elősorolt pályázatokon kívül a Társaság maga is hirdethet, szintén mindig az ünnepélyes közülésen, pályázatokat, melyeknek tárgyát, jutalmát, határidejét esetről-esetre határozza meg. A társasági jutalom a viszonylag legjobb munkának is kijár, ha csak a díj hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

90. §. Minden jutalomért a Társaság tagjai is versenyezhetnek, ha csak a pályázati hirdetés őket világosan ki nem rekeszti.

91. §. A megbízás útján készült munkák, ha valamely sikertelen pályázat jutalmi díja fordíttatott is rájuk, minden esetben a Társaság tulajdonát képezik.

VI. ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGOK.

1. Könyvkiadó bizottság.

92. §. A Társaság alapítói évi illetményeül szánt, állandó könyvkiadó vállalatának vezetését egy, három évről három évre alakítandó bizottságra ruházza.

93. §. E bizottság, hogy az olvasó közönséggel való érintkezése folytonos és közvetlen legyen, sőt hogy ez mintegy képviselőt nyerjen kebelében, következőleg alakíttatik :

a) Állandó és választás alá nem eső tagjai a Kisfaludy-Társaság elnöke és titkára. Az előbbi egyszersmind a bizottság elnöki tisztét is viseli.

b) A Társaság rendes tagjai közül szabadon választ a bizottságba hat tagot.

c) Ezek az alapító tagok sorából még hatot hívnak meg.

94. §. A könyvkiadó bizottság jegyzőjét maga választja.

95. §. Hatáskörébe tartozik :

a) a vállalatnak kiadási módozatai iránt jogérvényes határozatokat hozni, esetleg szerződéseket kötni ;

b) a vállalatba fölveendő munkákról gondoskodni ;

c) kiadásuk sorrendjét s tiszteletdíjukat meghatározni.

96. §. Az elnök a szeptemberi ülésen felszólítja a Társaság tagjait, hogy a vállalatba szánt s ennek keretébe illő munkáikat, megbírálás végett, a Társasághoz nyújtásuk be.

97. §. A vállalat körébe tartoznak : szépirodalmi, széptani és irodalomtörténeti, eredeti és fordított művek, lehetőleg oly arányban, hogy a szépirodalmiak az évi illetménynek két harmadát képezzék.

98. §. A bizottságnak joga van a vállalatba régibb íróknak kiadásra érdemes műveit is fölvenni.

99. §. A vállalatba csak a Társaság által kiadásra elfogadott művek vehetők fel.

100. §. A bizottság azonban, ha szükségét látja, valamely külföldi regényt, széptani vagy irodalomtörténeti munkát fordításra kijelölhet, de csak a Társaság jóváhagyásával fordíttathat le és bocsáthat közre a vállalatban.

101. §. A vállalat évi folyamainak tervrajzát a bizottság, esetleges megjegyzések végett, a Társaság elé terjeszti.

2. Gazdasági bizottság és pénztári kezelés.

102. §. A Társaság részére, bárminő célra és bárminő cím alatt befolyó minden bevétel beszolgáltatandó a Földhitelintézetnek.

103. §. Minden kiadás ugyanott utalványoztatik kifizetésre.

104. §. Mind a bevételként beszolgáltatott, mind a kiadásra utalványozott összegekhez írásbeli tanúsítvány melléklendő.

105. §. A bevételezési értesítvényt a titkár vagy helyettese, a kifizetési utalványokat pedig ugyanazok és az elnök vagy másodelnök írják alá.

106. §. A Magyar Földhitelintézet a Társaság folyó számadását minden június hó 30-án és december hó 31-én zárván le, és annak kimutatását az elnökséghez megküldvén: ezen számadásokat az elnökség megvizsgálás végett átteszi a gazdasági bizottság azon tagjához, a kit ezen számadások őrizetére a bizottság saját kebeléből kijelöl. Ezen számadásokat a gazdasági bizottság évenként legalább egyszer megvizsgálja, s ha rendben találta, arról a Földhitelintézetnek közvetlenül elismerést ad.

107. §. Minden naptári év elején, midőn a megelőző december 31-iki számadást a Földhitelintézet már kiállította (rendszerint január utolsó napjaiban), az elnökök, titkárok és a gazdasági bizottság tagjai a vagyoni állapotok fölötti tanácskozás és az évi költségvetés elkészítése végett együttes ülést tartanak, a melyet összehívni az elnökség kötelessége.

108. §. Ezen gyűlések feladatához tartozik:

a) intézkedni a készpénzben befolyt alapítványok, adományok s a netán mutakozó pénztári maradványok tőkésítése és elhelyezése iránt, vagyis minthogy a Társaság határozata által már régebben kimondatott, hogy minden elhelyezés a Magyar Földhitelintézet zálogleveleibe fektendő, meghatározni azt, hogy a pénztár erejéhez s a mutakozó szükséghez képest, mennyi záloglevél vásároltassék;

b) megvizsgálni a kívül fekvő alapítványok állását, fölhipatni a hátralékosokat a titkár által kiállítandó s elnökileg aláírandó fölszólítással a pontos fizetésre, a fizetni nem akarók ellen szükség esetében elrendelni a pör megindítását, a végkép behajthatlannak bizonyuló alapítványokat pedig kitörőlni az alapítók sorából. Az alapítók kitörlése iránti intézkedés azonban jóváhagyás végett előlegesen bejelentendő a Társaság zárt ülésében; a Földhitelintézet elnöki levélben értesítendő, hogy saját jegyzékeiből azokat szintén törölje ki, s a titkár arról is intézkedik, hogy többé semmi könyvilletményt ne kapjanak;

c) elkészíteni az évi költségvetést s megállapítás végett bemutatni a Társaságnak zárt ülésben.

109. §. A titkár tartozik rendszeren vezetni:

a) utalvány-könyvet, a melybe a Bevétel és Kiadás rovatok alatt folyó szám és kelet szerint beír minden tételt, a mit a Földhitelintézetnél bevételre, vagy elnöki utalványnyal kiadásra utalványozott. Ezért tehát minden elnöki utalványozás a titkár által is aláírandó;

b) számadáskönyvet szintén Bevétel és Kiadás rovatokkal azon pénzekről, a melyeket valamely megjelölt célra vagy saját irodai szükségleteire a Földhitelintézettől elnöki utalvány alapján felvett. — A Bevétel rovatába a Földhitelintézettől fölvett összegek, a Kiadás rovatába azok hová fordítása folyó számmal és kelet szerint beírandó.

Ha a titkár a fővárosból hosszabb időre távozik, vagy teendői vite-
lésben másként huzamosan akadályozva van, mind a két könyvet a másod-
titkárnak adja át rendszeres folytatás végett.

A naptári év végén mind a két könyv lezáratik s megvizsgálásra,
illetőleg a Földhitelintézet számláival való egybevetés végett kiadatik a
gazdasági bizottságnak.

c) Az alapítóknak lehetőleg teljes név-, cím- s lakjegyzékét, annak
kitüntetésével, hogy az alapítványi tőke mennyit tesz s befizettetett-e vagy
nem. E jegyzék az új alapítók nevével kiegészítendő, a megszüntetett
alapítványok belőle kitörleendő, s esetleg az alapítók vagyoni viszonyaira
vonatkozó adatok abban följegyzendő.

110. §. Új alapítóként a Társaság ülésén csak akkor jelenthető be
valaki, ha vagy a kötvényt szabályszerűen kiállította, vagy ha az alapít-
ványi tőkét készpénzben letette.

111. §. A titkár a hozzá érkezett beadványokról, levelekről megke-
resésekről rendes iktató, mutató és postakönyvet visz.

X.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1889-İK ÉVI FEBRUÁR 24-DIKÉN.

Tisztviselők:

Elnök ... .. GYULAI PÁL.
Másod-elnök ... SZÁSZ KÁROLY.
Titkár ... .. BEÖTHY ZSOLT.
Másod-titkár ... CSIKY GERGELY.
Pénztárnok ... .. MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET.
Ügyész... .. DR. VÉGH ARTÚR.

A gazdasági bizottság tagjai:

ARANY LÁSZLÓ. VADNAI KÁROLY. ZICHY ANTAL.

A könyvkiadó bizottság tagjai:

ÁBRÁNYI EMIL.	KEMÉNY JÁNOS BÁRÓ.
BEÖTHY ZSOLT.	PÉTERFY JENŐ.
CSAPÓ VILMOS.	SZÁSZ KÁROLY.
CSIKY GERGELY, jegyző.	SZÉCSEN ANTAL GRÓF.
GRÜN WALD BÉLA.	SZONTAGH PÁL.
GYULAI PÁL, elnök.	VADNAI KÁROLY.
KÁROLYI TIBOR GRÓF.	WAHRMANN MÓR.

Rendes tagok:

ABONYI LAJOS (MÁRTON FER.) 1867 *N.-Abonyban.*
 ARANY LÁSZLÓ 1867 *Budapesten.*
 ÁBRÁNYI EMIL 1885 *Budapesten.*
 ÁBRÁNYI KORNÉL ifjabb. 1878 *Budapesten.*

5	ÁGAI ADOLF	1877	<i>Budapest.</i>
	BAKSAY SÁNDOR	1872	<i>Kun-Szent-Miklóson.</i>
	BARTALUS ISTVÁN	1867	<i>Budapest.</i>
	BARTÓK LAJOS	1883	<i>Budapest.</i>
	BAYER JÓZSEF	1888	<i>Budapest.</i>
10	BEÜTHY ZSOLT	1876	<i>Budapest.</i>
	BERCZIK ÁRPÁD	1873	<i>Budapest.</i>
	CSIKY GERGELY	1879	<i>Budapest.</i>
	DALMADY GYÖZÖ	1867	<i>Budapest.</i>
	DEGRÉ ALAJOS	1867	<i>Budapest.</i>
15	DOBSA LAJOS	1862	<i>Makón.</i>
	DÓCZY LAJOS	1887	<i>Bécsben.</i>
	ENDRÖDI SÁNDOR	1882	<i>Nagy-Váradon.</i>
	GYULAI PÁL	1860	<i>Budapest.</i>
	HEINRICH GUSZTÁV	1882	<i>Budapest.</i>
20	HORVÁTH BOLDIZSÁR	1887	<i>Budapest.</i>
	HUNFALVY PÁL	1842	<i>Budapest.</i>
	IMRE SÁNDOR	1878	<i>Hódmezővásárhelyt.</i>
	JÓKAI MÓR	1860	<i>Budapest.</i>
	KELETI GUSZTÁV	1867	<i>Budapest.</i>
25	LÉVAY JÓZSEF	1862	<i>Miskolczon.</i>
	MIKSZÁTH KÁLMÁN	1882	<i>Budapest.</i>
	PAULAY EDE	1882	<i>Budapest.</i>
	PÁLFFY ALBERT	1864	<i>Budapest.</i>
	PÉTERFY JENŐ	1887	<i>Budapest.</i>
30	PULSZKY FERENCZ	1847	<i>Budapest.</i>
	RÁKOŠI JENŐ	1869	<i>Budapest.</i>
	SALAMON FERENCZ	1860	<i>Budapest.</i>
	SZABÓ ISTVÁN	1842	<i>Kazáron.</i>
	SZATHMÁRY KÁROLY P.	1869	<i>Budapest.</i>
35	SZÁSZ BÉLA	1868	<i>Kolozsvárt.</i>
	SZÁSZ KÁROLY	1860	<i>Budapest.</i>
	SZÉCSEN ANTAL GRÓF	1877	<i>Bécsben.</i>
	SZIGETI JÓZSEF	1865	<i>Budapest.</i>
	SZILÁDY ÁRON	1867	<i>Kis-Kun-Halason.</i>
40	THEWREWK EMIL P.	1885	<i>Budapest.</i>
	TOLNAI LAJOS	1866	<i>Budapest.</i>
	TÓTH LÖRINCZ	1841	<i>Budapest.</i>
	VADNAI KÁROLY	1866	<i>Budapest.</i>
	VAJDA JÁNOS	1870	<i>Budapest.</i>
45	VARGHA GYULA	1883	<i>Budapest.</i>

VÁRADI ANTAL	1889	<i>Budapest.</i>
VÉRTESI ARNOLD	1887	<i>Debreczenben.</i>
ZICHY ANTAL	1866	<i>Budapest.</i>
ZICHY GÉZA GRÓF	1878	<i>Budapest.</i>

Levelező tagok:

BACHAT DÁNIEL	1879	<i>Budapest.</i>
BUTLER DUNDAS EDE	1879	<i>Londonban.</i>
CASSONE JÓZSEF	1882	<i>Notoban (Sicilia).</i>
HADZSICS ANTAL	1867	<i>Újvidéken.</i>
5 HANDMAN ADOLF	1879	<i>Budapest.</i>
JALAVA (ALMBERG) ANTAL	1880	<i>Helsingforsban.</i>
JOVANOVIĆ JÁNOS	1867	<i>Kameniczen.</i>
NEUGEBAUER LÁSZLÓ	1882	<i>Budapest.</i>
OPITZ TÓDOR	1867	<i>Liestalban (Baselland).</i>
10 ŐMAN VIKTOR EMANUEL	1879	<i>Örebroban (Svédország).</i>
PACHLER FAUST	1878	<i>Bécsben.</i>
PATTERSON ARTÚR	1869	<i>Londonban.</i>
PHILLIPS HENRIK	1887	<i>Philadelphióban.</i>
SAISSY AMADÉ	1879	<i>Párisban.</i>
15 SAYOUS EDE	1872	<i>Párisban.</i>
STIER TEOFIL	1867	<i>Zerbstben.</i>
STURM ALBERT	1880	<i>Budapest.</i>
VULCANU JÓZSEF	1871	<i>Nagyváradon.</i>

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

XI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI

1889-İK ÉVI FEBRUÁR 24-IG.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak. 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

- 1838 KÖLCSEY FERENCZ aug. 24.
- 1841 CSATÓ PÁL febr. 15.
- 1842 DESSEWFFY AURÉL GRÓF febr. 9.
- 1844 KISFALUDY SÁNDOR okt. 28.
- 1846 ⁵ VAJDA PÉTER febr. 10.
KIS JÁNOS febr. 19.
- 1847 SCHEDIUS LAJOS nov. 12.
- 1849 PÉCZELY JÓZSEF máj. 23.
- 1851 HAZUCHA FERENCZ (KELMENFI LÁSZLÓ) ápril 21.
- 1852 ¹⁰ HELMECZY MIHÁLY decz. 1.
- 1853 GARAY JÁNOS nov. 5.
- 1854 NAGY IGNÁCZ márcz. 19.
- 1855 VÖRÖSMARTY MIHÁLY nov. 19.
- 1857 SZENVEY JÓZSEF jan. 22.
- 1858 ¹⁵ BAJZA JÓZSEF márcz. 3.
BÁRTFAY LÁSZLÓ máj. 12.
SZONTAGH GUSZTÁV jun. 7.
CSÁSZÁR FERENCZ aug. 17.
- 1860 SZENCZY IMRE febr. 2.
- 1861 ²⁰ SZEMERE PÁL márcz. 18.
VACHOTT SÁNDOR ápril 9.
SÁROSY GYULA (LAJOS) nov. 16.
- 1864 KAZINCZY GÁBOR ápril 18.
SZALAY LÁSZLÓ jul. 17.
- ²⁵ FÁY ANDRÁS jul. 26.
KUTHY LAJOS aug. 27.
- 1864 MADÁCH IMRE okt. 5.
- 1865 JÓSIKA MIKLÓS BÁRÓ febr. 27.

- 1866 KISS KÁROLY febr. 17.
 30 GAÁL JÓZSEF febr. 28.
 EGRESSY GÁBOR jul. 30.
 ZÁDOR GYÖRGY aug. 17.
 CZUCZOR GERGELY szept. 9.
- 1867 PÁKH ALBERT *belső tag* febr. 10.
 35 BÉRCZY KÁROLY *belső tag* decz. 11.
- 1868 ERDÉLYI JÁNOS *belső tag* jan. 23.
 TOMPA MIHÁLY *belső tag* jul. 30.
- 1869 GREGUSS GYULA *belső tag* szept. 5.
- 1871 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ *belső tag* febr. 2.
- 1872 40 SIR JOHN BOWRING *külső tag* nov. 23.
- 1875 KRIZA JÁNOS *belső tag* márcz. 26.
 SZEBERÉNYI LAJOS *belső tag* jun. 4.
 TOLDY FERENCZ *belső tag* decz. 10.
 KEMÉNY ZSIGMOMD BÁRÓ *belső tag* decz. 22.
- 1876 45 TÓTH EDE *belső tag* február 26.
 SZÉKÁCS JÓZSEF *belső tag* julius 29.
- 1877 DÖMÖTÖR JÁNOS *belső tag* január 8.
 STEINACKER GUSZTÁV *külső tag* jun. 7.
 FÁBIÁN GÁBOR *belső tag* decz. 10.
- 1878 50 SZIGLIGETI EDE *belső tag* jan. 19.
 HORVÁTH MIHÁLY *belső tag* aug. 19.
- 1879 TOLDY ISTVÁN *belső tag* decz. 6.
- 1880 CSENGERY ANTAL jul. 13.
- 1881 TÓTH KÁLMÁN *rendes tag* febr. 3.
 55 SZEMERE MIKLÓS *rendes tag* aug. 20.
 LUKÁCS MÓRICZ *rendes tag* nov. 5.
 DUX ADOLF *rendes tag* nov. 20.
- 1882 ARANY JÁNOS *rendes tag* okt. 22.
 GREGUSS ÁGOST *rendes tag* decz. 13.
- 1884 60 FRANKENBURG ADOLF *rendes tag* jul. 3.
 SZÜCS DÁNIEL *rendes tag* okt. 6.
- 1885 GERMANECZ KÁROLY *lev. tag* febr. 1.
 GYÖRY VILMOS *rendes tag* ápril 14.
- 1886 TÁRKÁNYI BÉLA *rendes tag* febr. 16.
 65 KOVÁCS PÁL *rendes tag* augusztus 13.
 IPOLYI ARNOLD *rendes tag* december 2.
- 1887 BALÁZS SÁNDOR *rendes tag* augusztus 1.
- 1888 RING MIHÁLY *lev. tag* október 4.
 HENSZLMANN IMRE *rendes tag* december 5.

XII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI

1889-İK ÉVI FEBRUÁR 24-IG.

ADLER DÁVID. ALMÁSSY EDMUND. ALMÁSSY PÁL. ANDRÁSSY GYÖRGY GR. (1860 előtt). 5 ANDRÁSSY GYÖRGYNÉ GRÓFNÉ. APÁTHY ISTVÁN (1860 előtt). ANTONOVICS KÁLMÁNNÉ. ARANY JÁNOS (100 aranyval). ARANY JÁNOSNÉ ERCSEY JU- LIÁNNA (200 frt). 10 ÁCS KÁROLY. BAJAI KATH. FÖGYMNASIUM. BALASSA ANTAL BÁRÓ. BALLAGI MÓR (1860 előtt). BALOGH ISTVÁN. 15 BARBÁS JÓZSEF. BARCZA SÁNDOR. BARKASSY GÉZA. BARTAL GYÖRGY. BARTHA MIKSA. 20 BATTHYÁNY FÜLÖP HERCZEG. BATTHYÁNY GÉZA GR. (1860 előtt). BATTHYÁNY KÁZMÉR GR. (1860 előtt). BATTHYÁNY LAJOSNÉ GRÓFNÉ. BAUMGARTEN FERDINÁND. 25 BAUMGARTEN FÜLÖP. BAUMGARTEN IGNÁCZ. BÁRÁNY PÁL ÉS DÉNES. BÁRON BENEDEK (3000 frttal). BENICZKY ÖDÖNNÉ KEGLEVICH STEPHANIA GRÓFNŐ.	30 BEREKSZÁSZY PÁLNÉ. BERÉNYI FERENCZ GRÓF. BERNÁTH GYULA (200 forinttal). BETHLEN JÓZSEFNÉ GRÓFNÉ. BEZERÉDJ PÁL (200 frttal). 35 BEZERÉDJ ISTVÁNNÉ (1100 frttal). BISCHITZ MÓR. BOCZKÓ DÁNIEL. BOHUS JÁNOSNÉ SZÖGYÉNY ANTONIA. BOLZA ISTVÁN GRÓF. 40 BRÁZAI KÁLMÁN. BRÓDY ZSIGMOND (200 frttal). BUDAI IMRE. BUDAI NÉPSZINHÁZ. BUDAPESTI ELSŐ HAZAI TAKA- RÉKPÉNZTÁR (200 frttal, mely adományát csaknem évenként meg- újítja). 45 BUDAPESTI KERESKEDŐ IFJAK TÁRSULATA. BUDAPESTI NEMZETI KASZINÓ. BUDAPESTI NEMZETI SZINHÁZ. BUDAPESTI REF. FÖGYMNASIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE. BUDAPESTISZINÉSZEK (1860 előtt). 50 BUKOVINSZKY JÓZSEF (200 frttal). ÖZVEGY BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZILÁGYI LILLA (2000 frttal). BURJÁN PÁL. BUTH KÁROLY. BUZÁS ELEK.

- 55 CSABAI KASZINÓ (Békés).
 CSANAK JÓZSEF.
 CSAPÓ KÁLMÁN.
 CSAPÓ VILMOS (ifjabb).
 CSÁKY ALBIN GRÓF.
 60 CSÁKY KÁLMÁN GRÓF.
 CSÁKY LÁSZLÓ GRÓF.
 CSENGERY ANTAL (500 forinttal).
 CSEPELY SÁNDOR.
 CSÉRY LAJOS.
 65 CSILLAG LÁSZLÓ.
 CZIRBESZ GYULA.
 DANIELIK JÁNOS.
 DARAY IMRE (500 frttal).
 DARÁZSI ALBERT DR.
 70 DEÁK FERENCZ.
 DEBRECZENI H. H. FELSŐ TANU-
 LÓK OLVASÓ EGYLETE.
 DEBRECZENI KERESKEDŐ IFJAK
 ÖNKÉPZŐ EGYLETE (1860 előtt).
 DEBRECZENI POLGÁRI KASZINÓ.
 DESSEÖFFY JÓB.
 75 DESSEWFFY AURÉLNÉ GRÓFNÉ.
 DESSEWFFY EMIL GR. (200 frttal).
 DEUTSCH MÓR (ifjabb, 200 frttal).
 DEVILLE JÁNOS (300 frttal).
 DIENES FERENCZ.
 80 DOMOKOS LÁSZLÓ.
 EBNER EDE (200 frttal).
 EGE MIKLÓS (200 frttal).
 EGRESSY GALAMBOS SÁMUEL.
 EMICH GUSZTÁV (idősb).
 85 EMICH GUSZTÁVNÉ (idősb).
 EÖRDÖGH JÓZSEFNÉ S SZENT-
 IVÁNYI FARKASNÉ.
 EÖTVÖS DÉNES BÁRÓ.
 EÖTVÖS JÓZSEF B. (200 arannyal).
 BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ALAPÍT-
 VÁNY (2000 forinttal).
 90 ERDEY ANTAL.
 ERDÖDY KAJETÁN GR. (1860 előtt).
- FÁY ANDÁS (1860 előtt).
 FENYVESSY ADOLF.
 FERENCZY LAJOS.
 95 FIÓK SÁNDOR (ifjabb).
 FOGARASI JÁNOS (1860 előtt).
 FÖVÁROSI ORVOS (névtelen) (200 f.)
 FRANK ANTAL.
 FRAKNÓI VILMOS (200 frttal).
 100 FRANKL-VARGA MARGIT.
 FÜLÖP LAJOSNÉ.
 GESSLER JÓZSEF.
 GÉVAY ANTAL (1860 előtt).
 GHYCY FERENCZ (200 forinttal).
 105 GHYCY KÁLMÁN.
 GICZEY SÁMUEL.
 GÖNCZY PÁLNÉ GÖNCZY ILONA
 EMLÉKÉRE.
 GÖRGEY GUSZTÁV.
 GÖRGEY ISTVÁN.
 110 GRUBER JÓZSEF.
 GRÜNWALD BÉLA.
 GYENE GUSZTÁV.
 GYENE KÁROLY.
 GYÖRGY ENDRÉNÉ SZENTPÁLY
 KLEMENTINA.
 115 GYÖRI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 HAJÓS JÓZSEF.
 HALÁSZ GEDEON.
 HAMARY DÁNIELNÉ.
 HANVAY ZOLTÁN.
 120 HARKÁNYI FRIGYES.
 HARKÁNYI FÜLÖP (1000 forinttal).
 HECKENAST GUSZTÁV.
 HERTELENDY-KARÁCSONYI MÁRIA.
 HOLLÓSY KÁROLY (ifjabb).
 125 HONTMEGYEI KASZINÓ.
 HORVÁT BOLDIZSÁR.
 HORVÁTH DÖME.
 HORVÁTH LAJOS.
 HORVÁTH LAJOSNÉ CSÁSZÁR
 MÁRIA.

- 130 HORVÁTH MIHÁLY.
HORVÁTH - ROHONCZY ILONA
BÁRÓNÉ.
HÓDMEZÖVÁSÁRHELYI KASZINÓ.
ILLYÉS LAJOS (sófalvi).
IPOLYI ARNOLD.
- 135 JÁLICS GÉZA.
JANKAI JÓZSEF.
JEKELFALUSSY LAJOS.
JÓNY TIVADAR.
JÓSIKA SAMU BÁRÓ (360 frttal).
- 140 JUST JÓZSEF.
KACSKOVICS IGNÁ CZ.
KAJDACS Y ISTVÁN (2000 frttal).
KÁLNOKY DÉNES GRÓF.
KANDÓ KÁLMÁN.
- 145 KARÁ CSONYI GUIDÓ GRÓF.
KARCZAG BÉLA.
KARSAI ALBERT (200 frttal).
KASSELIK JENŐ (5000 frttal).
KAUTZ GYULA.
- 150 KÁLLAY BÉNI.
KÁRMÁN LAJOS.
KÁROLYI TIBOR GRÓF (200 frttal).
KECSKEMÉTI KASZINÓ.
KEGL JULIA.
- 155 KEGLEVICH BÉLA GRÓF.
KEMÉNY JÁNOS BÁRÓ (200 frttal).
KENESSEY ALBERT.
KENESSEY KÁLMÁN.
KÉGL GYÖRGY. (200 frttal).
- 160 KIRÁLYI PÁL.
KISS LAJOSNÉ (1860 előtt).
KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FŐ-
GYMNASIUMI IFJUSÁG ÖN-
KÉPZŐ KÖRE.
KOLOZSVÁRY MIKLÓS.
KOVÁCS EDE (berencezi).
- 165 KOVÁCS LŐRINCZ (200 forinttal).
KOVÁCS MÁTYÁS (1860 előtt).
KOVÁTS GYULA DR.
- KOZMA FERENCZNÉ DOMOKOS
JUDIT.
KÓNYI MANÓ ÉS NEJE.
- 170 KRÁLOVÁNSZKY GYÖRGY
KRIEK MÁRIA. (500 frttal).
KUBINYI FERENCZ (idősb.).
KÚN JÓZSEF. (200 frt.)
KVASSAY EDE.
- 175 LATINOVICS ILLÉS (200 frttal).
LÁNYI GYULA.
LEHOCZKY TIVADAR.
LETHENYÉY LAJOSNÉ.
LÉBER IGNÁ CZ.
- 180 LÉVAI HENRIK.
LÉVAI KASZINÓ.
LIPCSEY TAMÁS.
LIPTHAY BÉLA BÁRÓ.
LÓNYAY GÁBOR.
- 185 LÓNYAY MENYHÉRT GRÓF.
LUKÁCS ANTAL.
LUKÁCS GYÖRGYNÉ S TAR SÁ-
MUEL NÉ.
LUKÁCS MÓRICZ. (10,000 frttal).
MADAS KÁROLY.
- 190 MADÁCH IMRE.
MAILÁTH GYÖRGY.
MAILÁTH JÓZSEF.
MAJER KÁROLY.
MAJLÁTH ISTVÁN.
- 195 MANDL MÓR.
MATKOVICS ALBERTNÉ RHÉDEY
ANNA.
MARKUSOVSKY JÓZSEF.
MAROSVÁSÁRHELYI KAZINCZY-
ALAPÍTVÁNY (200 frttal).
MÁNDY ELEK.
- 200 MÁRTON FERENCZ (ABONYI
LAJOS).
MICSKY ZSIGMOND (1860 előtt).
MIKÓ IMRE GRÓF.
MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR.

- MOLNÁR GYÖRGY.
- 205 NADÁNYI ALBERTNÉ (200 frttal).
NADÁNYI FERENCZ (200 frttal).
NAGY ELEK (káli).
NAGY GEDEON (tolesvai).
NAGY IVÁNNÉ, CSATÓ MÁRIA
(200 frttal).
- 210 NAGY KÁROLY (1860 előtt).
NAGYVÁRADI TAKARÉKPÉNZTÁR.
NÁDASDY LIPÓT GRÓF.
NEUWELT ARMIN.
NÉVTELEN (1860 előtt).
- 215 NÉVTELEN (1860 előtt).
NÉVTELEN (200 frttal).
NÖKÉPZŐ EGYLET FELS. LEÁNY-
ISKOLÁJÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.
NYÁRI BÉLA BÁRÓ.
NYIRBÁTORI KASZINÓ.
- 220 OKOLICSÁNYI MENYHÉRTNÉ.
ORDÓDY ISTVÁN KÁROLY.
PAJOR ISTVÁN.
PALLAVICINI SÁNDOR ÖRGRÓF.
PANTOCSEK-PERESZLÉNYI IRMA
- 225 PAULAY EDE (200 frttal).
PÉCSI NEMZETI KASZINÓ.
PÉCSI TAKARÉKPÉNZTÁR
PFEFFER JÁNOS. (200 frttal).
PILASZANOVICS JÓZSEF.
- 230 PILTA JÁNOSNÉ. (1860 előtt).
PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓ
PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓNÉ
KEGLEVICH EMMA GRÓFNŐ.
PODMANICZKY FRIGYES BÁRÓ
POMPÉRY JÁNOS. (1860 előtt).
- 235 PONGRÁCZ ANNA.
PONGRÁCZ LAJOS (honti).
PRÉLY ISTVÁN.
RÁNOLDER JÁNOS (200 frttal).
REMÉNYI EDE.
- 240 REVICZKYNÉ BAY SAROLTA.
RIMASZOMBATI KASZINÓ.
- ROSTI PÁL.
ROTTENBILLER LIPÓT.
RÖKH SZILÁRD.
- 245 RUTKAY MÁRTON.
SAMARJAY KÁROLY.
SÁGH JÓZSEF.
SCHEDIUS LAJOS (idősb. 1860 előtt).
SCHOSSBERGER VILMOS (tornyai, 400 frttal).
- 250 SCHWANFELDER JÓZS.
SELMECZI MAGYAR OLVASÓ KÖR.
SIGRAY FÜLÖP GRÓF.
SOMSSICH PÁL.
SOPRON MEGYE (1860 előtt).
- 255 STEIN I. NÁTÁN (1000 frttal).
STÉPÁN GÁBOR.
STRÁDA BÉLA.
SZABADY FERENCZNÉ.
SZABÓ DÁVID.
- 260 SZARVASI KASZINÓ.
SZALÓKISZÉHER ÁRP. (200 frttal).
SZÁSZ GERÓNÉ PAP ANNA
SZECSKAY KORNÉL. (50 arannyal).
SZEGED VÁROS KÖZÖNSÉGE.
- 265 SZEGEDI SÁNDOR.
SZEMERE PÁL (1860 előtt).
SZENTANDRÁSSY LAJOS.
SZENTGYÖRGYI ALBERT.
SZENTGYÖRGYI OTTÓ.
- 270 SZENTIVÁNYI KÁROLY (150 frttal).
SZENTIVÁNYI MÁRTON (ifjabb).
SZERB GYÖRGY.
SZÉCSEN ANTAL GRÓF.
SZÉCHENYI GYULA GR. (200 frttal).
- 275 SZÉHER MIHÁLY FIA, ÁRPÁD,
EMLÉKÉRE (5000 frttal).
SZIGETHY ÁBOR.
SZIGLIGETI EDE (300 frttal).
SZINYEY-JEKELFALUSSY VA-
LÉRIA.
- SZITÁNYI ADOLF.
280 SZITÁNYI BERNÁT.

- SZITÁNYI IZIDOR.
 SZITÁNYI VILMOS.
 SZMRECSÁNYI JÁNOSNÉ SZMRE-
 CSÁNYI PAULA.
 SZONTAGH PÁL.
 285 SZONTAGH TIVADARNÉ.
 SZÖKE JÁNOS.
 SZÖKE LAJOS.
 SZÖLLÖSY JÁNOSNÉ (1860 előtt).
 SZTANKOVÁNSZKY IMRE.
 290 SZTROKAY BOLDIZSÁRNÉ EDVI
 ILLÉS MATILD.
 SZTUPA GYÖRGY.
 SZÜCS LAJOSNÉ.
 TÁRKÁNYI BÉLA (300 frttal).
 TELEKI DOMOKOS GRÓF (idősb).
 295 TELEKI SÁNDOR GRÓF.
 THANHOFFER PÁL.
 TIHANYI FERENCZ.
 TIHANYI FERENCZNÉ.
 TISZA KÁLMÁN.
 300 TISZA KÁLMÁNNÉ DEGENFELD
 ILONA GRÓFNŐ (200 frttal).
 TISZA LÁSZLÓ.
 TOLDY FERENCZ (400 frttal).
 TOMORI ANASZTÁZ (5000 frttal).
 TÓTH LÖRINCZ.
 305 TÖKÖLY PÉTERNÉ GYIÖKÓ
 IRMA (200 frttal).
 TÖLTÉNYI MIKLÓS.
 TÖRÖK ELEMÉR (200 frttal).
 TÖRÖK SÁNDOR.
 TREFORT ÁGOSTON (1860 előtt).
 310 UDVARDY CSERNA VINCZE.
 ULLMAN KÁROLY.
- UJVIDÉKI KATH. MAGYAR FŐ-
 GYMNASIUM VÖRÖSMARTY ÖN-
 KÉPZŐKÖRE.
 VALICS ANTALNÉ.
 VAJDAFI GUSZTÁV.
 315 VAY ÁDÁMNÉ LÓNYAY MÁRIA
 GRÓFNÉ.
 VAY KÁROLYNÉ GRÓFNÉ (200 frttal)
 VÁRADY JÁNOS.
 VESZPRÉMI NEMZETI KASZINÓ.
 VÉGH ARTÚR.
 320 VÉGH ISTVÁN (verebi).
 VÉGHELYI IMRÉNÉ PÁZMÁNDY
 KAROLINA.
 VÉSZTŐI KASZINÓ.
 VIDA KÁROLY.
 VIKTORIN JÓZSEF.
 325 VIOLA JÓZSEF (1860 előtt).
 VOJNICS MÁRK.
 VOJNICS TIVADARNÉ.
 WAHRMANN MÓR (200 frttal).
 WEISZ BERNÁT FERENCZ.
 330 WENCKHEIM BÉLA BÁRÓ.
 WENCKHEIM KRISZTINA GRÓFNÉ
 WENZEL GUSZTÁV.
 WENINGER VINCZE (200 frttal).
 WESSELÉNYI JÓZSEF BÁRÓNÉ.
 335 MIKÓ ANNA GRÓFNÉ (200 frttal).
 ZICHY ANTAL.
 ZICHY DOMOKOS GR. (1860 előtt).
 ZICHY GÉZA GRÓF (500 frttal).
 ZSILINSZKY MIHÁLY.
 340 ZSIVORA GYÖRGY (900 forinttal).
 ZSISKA JULIA, SOMOGYI DEZSŐ
 EMLÉKÉRE (600 frttal).

Az 1860 előtt tett alapítványok 50, az 1860 után tettek 100 forint-
 osak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

XIII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

1885—1889.

88. A tragikum. Irta BEÖTHY ZSOLT. 1885.
89. Nala és Damajánti. Hindu rege a Maha-Bharatából. Szanszkritből fordította FIÓK KÁROLY. 1885.
90. Egy mérnök regénye. Irta PÁLFFY ALBERT. Két kötet. 1885.
91. A balladáról és egyéb tanulmányok, Irta GREGUSS ÁGOST. 1886.
92. Tibullus elégiái. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta CSENGERI JÁNOS. 1886.
93. Pályák és pálmák. Irta ERDÉLYI JÁNOS. 1886.
94. Petrarca összes szerelmi szonettjei. Fordította és magyarázatokkal ellátta RADÓ ANTAL. 1887.
95. Sakuntala. Hindu dráma. Irta KÁLIDÁSA. Fordította FIÓK KÁROLY. 1887.
96. Gyalog-ösvény. Elbeszélések. Irta BAKSAY SÁNDOR. Két kötet. 1887.
97. Petőfi újabb reliquiái. 1838—1849. Gyűjtötte BARÓTI LAJOS. 1887.
98. Irodalmi tanulmányok. Irta SALAMON FERENCZ. Két kötet. 1889.
99. TENNYSON ALFRÉD Király-idylljei. Fordította SZÁSZ KÁROLY. 1889.
100. Worse kapitány. Regény. Irta KIELLAND SÁNDOR, norvég eredetiből fordította SZINNYEI OTMÁR. 1889.
101. Magány. Újabb költemények. Irta REVICZKY GYULA. 1889.
102. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. XX. kötet. 1885.

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

HENSZLMANN IMRE: A képző-művészetek fejlődése.	KELETI GUSZTÁV: Monumentalis fe-tészetünkről.
MÁRKI SÁNDOR: Monaci krónikája Kis Károly megöletéséről.	SZÜTS MIKLÓS: Emlékbeszéd egy kórán elhunyt ifjú felett. (Jutalmazott pályamunka.)
VARGHA GYULA: Műfordítások Schiller költeményeiből (székfoglaló).	BABICS KÁLMÁN: Emlékbeszéd egy kórán elhunyt ifjú felett. (Megdícsért pályamunka.)
VADNAI KÁROLY: Az örök láng.	
SZÁSZ KÁROLY: Egy percznyi csönd.	

103. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. XXI. kötet. 1887.

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

- ÁBRÁNYI EMIL: Koldus. (Székfoglaló.)
 VADNAI KÁROLY: Czuczor rabláncza.
 BAKSAY SÁNDOR: Dömötör Jánosról. Emlékbeszéd.
 SZÁSZ KÁROLY: Szemere Pál emlékezete.
 VARGHA GYULA: Rákóczi temetése. Költemény.
 BERCZIK ÁRPÁD: Ügyetlen udvarló. Beszély.
 SOMLÓ SÁNDOR: Az apród.
 PONORI THEWREWK EMIL: Mutatványok a Görög Anthológiából. (Székfoglaló.)
 Dr. RUZSICSKA KÁLMÁN: Hartmann és Shakspeare Juliája.
 Dr. BERKESZI ISTVÁN: Barcsai levelei Radvánszky Jánoshoz és feleségéhez.
 JALAVA ALMBERG ANTAL: Egy epizód a Kalevalából.
 NÉGYESY LÁSZLÓ: A magyar verselmélet kritikai története.
 LÉVAY JÓZSEF: Látogatók. Költemény.
 BEÖTHY ZSOLT: Kovács Pál emlékezete.
 BAKSAY SÁNDOR: Homér Iliásából.
 MIKSZÁTH KÁLMÁN: A hajlékonyabb ág. Beszély.

104. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. XXII. kötet. 1889.

Tartalma a hivatalos közleményeken kívül:

- Dr. VÁCZY JÁNOS: Tompa lyrai allegóriái.
 BERCZIK ÁRPÁD: Győry Vilmos emlékezete.
 PÉTERFY JENŐ: A tragédiáról. (Székfoglaló.)
 PULSZKY FERENCZ: Emlékbeszéd Ipolyi Arnold felett.
 BRASSAI SÁMUEL: Miképp hallgassanak a fiatalok a költőkre? (Fordítmány Plutarchosból.)
 JANCÓ BENEDEK: Turgenyev Iván.
 VÉRTESI ARNOLD: Az asszony. (Székfoglaló.)
 ALEXI GYÖRGY: Utazásom az oláhok közt.
 ZICHY ANTAL: A nagyzásról. Szatira.
 ÁGAI ADOLF: A megvénülés.
 VARGHA GYULA: Egy falusi temetőben.
 PÉTERFY JENŐ: Arany János epikai töredékei.
 RUDNYÁNSZKY GYULA: Levél egy színgazgatóhoz. (Jutalmazott tanköltemény.)
 DÖMÖTÖR PÁL: A dal. (Megdicsért tanköltemény.)

IRODALMI MUNKÁLATOK.

SHAKSPEREI NYOMOK IRODALMUNKBAN ÉS A MAGYAR SZÍNÉSZET MŰSORÁN. (1790—1837.)

BAYER JÓZSEFTŐL.

(SZÉKFOGLALÓUL FELOLVASTATOTT 1888 ÁPRIL 25-DIKÉN.)

I.

Kazinczy Ferencz Hamlet-fordítása.

Kazinczy a játékszíni mozgalom élén. — Mi indítja őt Hamlet lefordítására? — Közhangulat. — Régi és új drámaírók. — Schröder Fr. L. Hamlet-fordítása. — Különbség az eredeti és az átdolgozás közt. — A Hamlet-fordítás irodalmi hatása. — A Hadi és más nevezetes Történetek álláspontja a Hamlet-fordítással szemben. — Hamlet első előadása Kolozsvárott 1794-ben. — A magyarországi előadások. — Kazinczy újból fordítja Hamletet. — Az első fordítás hatása. — Mutatvány Kazinczy fordításából.

KAZINCZY FERENCZ Hamlet-fordítása első kiválóbb irodalmi terméke az 1790-ben megindult játékszíni mozgalomnak. A magyar játékszín létesítésének az egész nemzetet közlelő fontos eszméje az irodalomból indult ki. Az az érdek, mely hozzá fűződött, rövid idő múltával lázas tevékenységre serkentette a magyar társadalomnak még nyugalmasabb elemeit is. Az «opium-álmából» ébredező nemzetnek pedig ifjabb nemzedékét — mely minden korokban legfogékonyabb szokott lenni az új eszmékkel szemben — annyira magával ragadta, hogy a felállítandó játékszín érdekében készült dráma-fordítások, legalább számra nézve, minden egyéb irodalmi munkásságot határozottan fölülmúltak. Akadt ugyan még a lelkesek közt is olyan, ki, mint DECSY SÁMUEL, nem mert hinni e hamar fellobbanó szalmatűz tartós lángjában és éltető melegében; * de ki hallgatott volna akkor a pessimista sértő kételyeire, mi-

* KAZINCZY FERENCZ *Kül-Földi Játzó-Színeje*. Első kötet. *Hamlet*. — *Sztella*. — *Missz Szara Szampszon*. Kassán, Ellinger János kir. priv. Könyvnyomtatónál, 1790. 8-r. 125 lap és 14 lapnyi Ajánlással. — DECSY SÁMUEL: *Pannoniai Féniksz avagy a hamvából feltámadott Magyar Nyelv*. Bécs, 1790, a 142—143. lapon.

dön az ábrándok, a hazafias lelkesedés kora vette kezdetét?! Maga KAZINCZY adta ki a jelszót *Orpheus*ának februári füzetében arra nézve, hogy mi legyen a magyar íróvilág teendője? «Alig lehet valamit — írja — inkább óhajtani, mint azt, hogy a bé állandó országgyűlése alatt Magyar Játészó Színünk legyen; mely végre kellene igyekezni, hogy a *Játészók mindig új és mindig jó darabokat játszhassanak.*» Ő maga nem pusztán a lelkesítő szerepét vállalta magára: ugyanezen alkalommal azt is tudatta, hogy már nyomtatás alá adta *Külföldi Játészószínjét* s ennek I. kötetében *Clavigót* GOETHE, *Miss Sara Sampson*t LESSING után és *Hamletet*.*

Ez utóbbiról később csak annyit jegyez meg, hogy «SHAKSPERE munkája, úgy a mint az a mi Játészó-Színeinkre léphet». Egy tekintet a játészó személyekre és tisztában lehetünk azzal, hogy nem az eredetinek fordításával van dolgunk. Régi ismerősök a dán király és neje, továbbá Hamlet, Ofélia és fivére Laertes. Polonius itt Oldenholm, Francisco Franzow, Bernardo Elrich, Horatio Gusztáv és Marcellus Bernfield. Rosenkranz nem fordul elő az itt is szerepet vivő Gúldenstern társaságában.

Érdemes dolog kutatni: vajjon mi indította KAZINCZYt arra, hogy a kezdő magyar színészet számára a shaksperei darabok közül elsőnek éppen *Hamletet* fordítsa le? Nem tekintve, hogy a kötött formában nyilvánuló nehézségeket mindenestre eloszlatja a prózában adott szöveg, mégis lehetetlennek kell tartanunk, hogy KAZINCZY — ki gróf RÁDAYval gyakrabban megfordult a bécsi színházakban is — ne ismerte volna azon nehézségeket, melyekkel Hamlet jellemének kellő kidomborítása járt és a mely a prózai szövegben inkább csak külső nehézségektől szabadította meg az előadókat. Brockmann, a nagynevű Hamlet-ábrázoló híre bizonyára KAZINCZYig is elhatolt;** a shaksperei dráma előadásainak nehézségéről fogalmat alkothatott magának abból is, hogy a németországi színpadokon is a ritkaságok közé tartoztak a shaksperei előadások. Ő mégsem riadt attól vissza, hogy Hamletet úgy adja, a mint az játészószíneinkre léphet, tekintet nélkül arra, vajjon lesz-e, ki méltóan adhassa a szerelmében csalódott szelíd lelkű Ofélia tébolyát, Oldenholm-Poloniust, a nevetséges, de szánalomra méltó udvaronczt, a bűnös királyt, a megtévelyedett királynét és a tépelődő királyfit, Hamletet.

* *Orpheus: Egy hónapos Írás.* I. kötet. Kassán, 1790. Litteratori Tudósítások alatt.

** Brockmann 1778-tól szerződött tagja volt a bécsi Burg-színháznak. L. WLASSAK: *Chronologie des k. k. Hof-Burgtheaters.* Wien, 1876. 47 lap. — L. KAZINCZY F.: *Pályám emlékezete*ben (Budapest, 1879.) 58., 85—87. és 307. lapokon.

Belé kell képzelni magunkat ebbe az ábrándokkal teli korba, midőn azt hitte mindenki, hogy a hazahozott korona nemcsak jelképe a visszanyert alkotmányos szabadságnak, hanem maradandó biztosíték a jövőben arra nézve, hogy a nemzet előtt egy új kor nyílt meg. KAZINCZY FERENCZ ott írja *Hamletjéhez* az előszót azon szobában, melyben mint Abaújhármegye küldöttje ad hoc a koronaőrzői szolgálatot teljesíti. Lehet-e képzelünk, hogy ily lelkesítő helyzetben bárki is ne képzelte volna maga előtt a legragyogóbb színekkel kifestett jövődőt? * Aztán mi minden történt magában az ország fővárosában alig egy évi időköz alatt? Mennyi új remény csiráját képezte ez? » Édes álom-e vagy valóság — kiált föl KAZINCZY — a mit látok? » Varázsütésre változott meg egyszerre minden. Tavaly még ős Buda utcáin levont süveggel, feltornyozott hajjal, s tarka strimfliben, elpuhult, elasszonyosodott nép tolongott »nap-paizsok« alatt. Mindenütt csak német szó hangzott, »mely iránt hamilcari idegenséget igyekeztek belénk önteni hanyatlásunkat előre látott Atyáink«. Egy év alatt a kép teljesen megváltozott. Lódobogás zaja veri föl az utcák csöndjét, A levont süvegek helyett lobogó kalpagokat látni sugár kócsagtollal. A német szabású hosszú tóga helyét katonás sagum váltja föl. Széles pengéjű kardokon törik meg a napsugár s az oldalon lógó tarsolyon ott ragyog a visszanyert korona képe vagy az őr-bagolyé. A tárogató síp rég hallott mélabús hangja elmúlt idők halványuló emlékét varázsolja vissza. Kardcsörtetés és lovak nyertése egy készülőben levő harc előízét látszik nyújtani Pedig nincs úgy. E hirtelen, e nem remélt változást a haldokló fenség véghatározata idézte elő. Most, hogy üresen maradt székére utódja került s a rég nem tartott országgyűlés pedig biztos kilátása lőn az eljövendő napoknak, ez idézte elő e csodás változást. Százados mulasztást napok alatt akartak helyrehozni. Azt hitte mindenki: ha lehetséges volt elvetni a megszokott idegen öltözeteket és helyébe a magyart helyezni régi jogaiba; ha lehetséges volt azt a mit a megromlott izlés kedvesebbnek tartott: a »dörögő zordon nyelvét, mely semmire sem alkalmasabb a despotai hideg parancsolásnál,» ily rövid idő alatt száműzni; vajjon hogyan lehessen az elragadtatás eme lázas napjaiban a legtúlzottabb remények elé is gátat vetni a higgadt megfontolás fagyos szavának? **

* *A Hadi és más nevezetes Történetek* 1790. évfolyama 259—71., 282—290., 308—323., 335—36., 601—603., 651—53., 772., 806—809., 812—16. lapokon a korona diadalútjáról szóló tudósításokat és KAZINCZY i. m. 136—141. lap.

** L. a *Hamlethez* írt Ajánlatot. L. »A Magyar az ő Köntösében« és a következő hosszú című verseket: »Magok okozzák a Magyar Urak és Asszonyok, hogy sokan rossz vélekedéssel vagynak a kurta Magyar öltözetről« (*Magyar Kurir* 1791. évf. 6. és 90. sz.). »A kurta Magyar ruhát ez

A győzelem első mámore volt ez, melyet egy győzelmeiktől elszakított nemzet érezett. A múlt beszédes szemrehányás jelent meg előtte. Szerencse, hogy hosszú megaláztatása nem enerválta őt teljesen. Ez általános lelkesedés csak jele volt annak, hogy erejét pihentette egy kényyszerű, lerázhatatlan kormányrendszer nyűgében. Most, hogy váratlanul visszaadták önönmagának, pazar bőkezűséggel használta erejét s egyszerűen akarta mind azt elérni, a minek lassú munkával, kevesebb erőpazarlással, észélyesen folytatva az elhagyott munkát a jövő érdekében, bizonyára nagyobb maradandóságot biztosíthatott volna. A «kegyes Titus» koronázására volt a nemzet összeseregrendő. Most kezdé igazán érezni azon reménye éledését, hogy a magyar nyelvet végre közdolgokban is használni fogják Bihar és más megyék példájára, főleg pedig mivel tervbe vették az országgyűlése alatt «Melpomenének és Tháliának templomot emelni».

E nagy remények útját csak az a kétség szegte, vajjon játszószínré való-e a magyar nyelv? E kételkedés eloszlott a reménnyel teltek lelkeiben. Igaz, hogy KAZINCZY is csak olyan főrangúakra tekinthetett vissza, kik a német vagy olasz színészetet pártfogolták — de hitte, hogy az Eszterházyak, Grassalkovichok, Csákyak, Koháriak után, «*kik magyar darabok hijában voltak kénytelenek német játszókat venni védelmek alá,*» a Zichy- és Beleznay grófok özvegyei, továbbá egy Orczy, egy Podmaniczky «*készek lesznek mindent tenni*». Abban egy pillanatig sem mert kételkedni, hogy nyelvünk akkori állapotában alkalmas lesz-e a játszószínré; sőt szerinte minden ellenkező vélemény «nem megczáfolást, hanem egy szomorú néma sóhajtást érdemel».

Színjátézoink is lesznek, főleg ha társadalmi úton is oda törekszünk, hogy legyenek. Ezt az igyekezetet nemcsak erszénnyel de javallásokkal is kellene élesztgetni. Miért ne kevélykedhetnék az a magyar nő, ki Oféliát fogná adni, maradékai előtt azzal, hogy *közrélekedés ellenére tisztán hazafüli érzésből ő mert először példát adni*; Hamlet előadójának példája pedig a nyelv kedvességét éreztetné «mind magyarjainkkal, mind a külföldi nézőkkel és ki tudja (kérde bátortalanul) nem-e fejedelmünkkel is?»

Az elmondottak nyomán könnyű megtalálni a feleletet azon kérdésünkre, vajjon miért fordította le KAZINCZY épen *Hamletet* legelőbb a shaksperei darabok közül? * KAZINCZY a magyar színészetet nem a színművészet szempontjából vette. Ő benne csak eszközt keresett a nyelv

előtt két esztendővel *pajkosnak mondottuk* — írja a *Kurir* — már most pedig szép — betsületes — Nemzeti) (1791. évf. 77. sz. 1223. lap).

* A szín fődarabjának *Hamlet* tartatik — írja a *Pályám eml.* 85. lapján 1786-iki bécsi útja alkalmával. Lange «testében-lelkében megrázta őt».

terjesztése és megkedveltetése érdekében. Előtte nem az a színészet lebeggett, mely százados hagyományokkal bír s a melyet salakjaitól kell megtisztítani. Ő oly magyar színészetet kívánt, mely egyelőre tisztán irodalmi érdekek kedvéért létesüljön. — Színpadot óhajtott a magyarság ügyének szolgálatában. Az irodalom nem rendelkezett ugyan kiválóbb fordítások nagyobb számával, mindamellett sietett fölhívni a figyelmet a meglevőkre: PÉTZELI nemrég adta ki *Alzirt*, *Meropót*, *Tancredet*; GÖBÖL elkészült *Brutus- és Caesarral*; IVÁNKAY Vitéz *Clavigóval*; FEJÉR GYÖRGY *Britannicust* ígerte. Aztán *Zairt* és *Cidet* nem nehéz prózába önteni; a Z-HENTER fordításait könnyű lesz «eredeti bűneiből ki-mosdatni». Ő maga *Hamletet* nyújtja, nem sokára *Miss Saraht*, *Galotti Emiliát*; továbbá GOTTERTől *Medeát* és BÜRGER nyomán SHAKSPERE *Macbethjét*. Lelkesítő szövegét buzditásul vette az ifjabb nemzedék és nem sokkal *Hamletje* megjelenése után nagy örömmel emlegette *Orpheusában*, hogy *Fieszko* zendülését KOVÁTS FERENCZ fordítja; DARVAS JÁNOS elkészült a SCHILLER *Tolrajaival*; BÁRÁNY JÁNOS, «egy ifjú de érett Litterator», *Don Carlost* vette munkába. FEJÉR GYÖRGY pedig RACINE minden darabját fordítja stb.*

Ily műsort szánt ő a magyar színészetnek. Lehet-e egy pillanatig is kételkedni abban, hogy tisztán irodalmi czélok lebegtek szemei előtt? A művek benső értéke és nem az előadók művészete által kívánt hatni — ellenkező esetben azt kellene hinnünk, hogy pl. *Hamlet* és *Macbeth* színpadi nehézségei felől nem bírt kellő tudomással. Megelégedett azzal, ha mindjárt középszerű előadók ajkairól is (többet egyelőre úgy se lehetett várni), de legalább irodalmi becsű művek fognak a magyar színpadról a hallgatóság közé hangzani. KAZINCZY helyes úton járt, csak hogy két tényezővel nem számolt: egy oly színészettel, mely vagyoniilag biztosítva nincs és egy oly közönséggel, melynek romlott ízléséhez alkalmazkodni kell a magára hagyott színészetnek.

Külföldi Játzószerinét szent érzéssel teljesen PRÓRAYnak ajánlja, Csánádmegye főispánjának. E szent érzés forrása ott fakad, hol a hazája és annak nyelve körüli nemes buzgalomé. Váratlan események forrongó áradatában a jövőt a jelen méltó folytatásának képzei. Nem érte őt még elég csalódás arra nézve, hogy ez általános felbuzdulás daczára is kételkedni merjen. De miben is kételkedjék, midőn rövid idő alatt oly meglepő fordulat állott be, minőt a legjobb hazafi még álmában sem mert elképzelni? Az elragadtatás eme szent napjai a mint megteremtették az

* *Orpheus* 1790. I. k. febr. füzet, *Litteratori Tudósítások* alatt és II. k. a ki nem nyomtatott *Munkák* alatt. — (A *Külföldi Játzószerin* 2-ik kötetébe *Clavigo*, *Medea* és *Galotti Emilia*; a 3-ikba pedig a *Genuai zendülés* és *Macbeth* volt tervezve. L. u. o.)

irodalmi munkást — ő legalább így hitte — azonképen ki fogják fejleszteni idővel az előadó művészt is. Hasson egyelőre maga az író a színpadról. A kezdő színészt emelni fogja az előadott mű irodalmi becsé s aztán elő fog állani a művész, mihelyt a pártolás könnyíteni fog munkáján, az előítélet megszűnik s a színészi pályát a legnemesb is bátran fogja életpályául választani. Az ő szempontját tekintve, *Hamlet*nél jobb választás nem is képzelhető. KAZINCZY nagyon helyes irányt jelölt ki a magyar színészet számára. És vajjon szemrehányásként hozhatjuk-e föl, hogy a mámor eme szédületes pillanataiban maga is elhitte, hogy tényleg létesülni fog «Melpomene és Thalia temploma»; hogy főuraink remélt bőkezűsége s az előítélet megszűnése meg fogja könnyíteni a kezdet nehézségeinek leküzdését; hogy az irodalmi beccsel bíró drámai termékeknek éppen oly kelendőségük lesz a közönség előtt a mint azt ő, az irodalmi ízléssel bíró fordító el tudta képzelni?

A *Hamlet*-fordítás nagyon jellemzi a kort vérmes reményeivel és nagy csalódásaival; nemes célzataival, melyek kezdetben már nagy eredmény reményével kecsegtettek és megbocsáthatlan közönyével, mely rövid időn veszendőbe hagyta menni az alig múlt idő első nyereségeit is.

Mily feltűnő különbség van a *Hamlethez* írott Ajánlat hazafias áradozása és azon satirikus megjegyzések között, melyeket a *Pályám emlékeztető*-ben használ KAZINCZY vagy a *Magyar Kurir* azon időszak jellemzésére, mely az első lelkesedés szalmatüzét követte?*

De ne jöjjünk ki e melodikus hangulatból, mert különben aligha fogjuk élvezhetni azt a módot, a mely szerint elképzelte KAZINCZY — ismételve említjük: az akkori viszonyokhoz képest helyesen — hogy SHAKSPERE *Hamletje* miként állhatja meg helyét a magyar színen.

KAZINCZY nem az eredetiből fordította *Hamletet*. Egy századnegyeddal későbbben is még azt írja DESSEWFFYnek, hogy nem tud angolul.** Neki mint a német irodalom alapos ismerőjének annál bővebb alkalmra nyílt a németországi shaksperei kultuszszal megismerkedni s így nem egy ok bírhatta arra, hogy ne a WIELAND- vagy az ESCHENBURG-féle fordításokat vegye munkája alapjául, hanem a WIELAND nyomán készült azon színpadi átdolgozást, mely Németország akkoriban első színpadján, a hamburgin is műsoron volt. SHAKSPERE műveinek fordításait még Németországban sem merték az időtt színpadra hozni a shaksperei jele-

* L. i. m. 139—140. lap. A *Magyar Kurir* azt írta már 1791-ben ... «ha a most közelebb elmúlt arany Időkben kevesebbet varrtunk volna Nadrágainkra és annak tsak egy részét tettük volna le a Haza amaz arany Oltárrán, melynek neve Köz-jó! használatosabbak lettünk volna.» (35. sz. 549. lap.)

** DESSEWFFY *Irodalmi Hagyományai*, I. k. 321. lap.

netezések szerint. De nem tekintve a scenicus nehézségeket, magával a verses szöveggel sem igen mert az akkori német színészet kísérletet tenni.* Átdolgozóiban nem volt hiány. A *Hamlet*-átdolgozók közül SCHRÖDER FR. L. első helyen áll, ki a nagyon jól ismert színi viszonyokra tekintettel *Hamletet* úgy adta prózában, a mint az akkor, a lehető leghatásosabban állhatott meg a németországi színpadokon.

Hamletnek az egykorú német színházi viszonyokhoz alkalmazott legrégibb német átdolgozása HEUFELD FRIGYESTŐL van 1773-ból, ugyanattól, ki *Romeo és Juliát* is átdolgozta tragikus kimenetel nélkül! Ebben az átdolgozásban látta először SCHRÖDER *Hamletet* a prágai színpadon. Ő aztán részben a HEUFELD- részben az ennek alapjául szolgáló WIELAND-féle fordítás felhasználásával készítte el a maga *Hamletjét* a hamburgi színpad számára.** KAZINCZY ezen SCHRÖDER-féle átdolgozást tartotta a magyar színpadra legalkalmasabbnak.

Különösnek fog föltűnni az, hogy *Külföldi Játárszínjében* nem nevezte meg a forrást, a melyből fordított. Tán egy GOETHE, egy LESSING társaságában nem találta elég előkelőnek SCHRÖDERT? De hiszen egész Németország 1777 óta jobbára a SCHRÖDER-féle átdolgozás szerint gyönyörködött *Hamletben*, melynek népszerűségét nagyban emelte Brockmann művészete is? Vajjon miért nem vallhatta volna be Kazinczy, hogy ő éppen ezt a legdivatosabb fordítást azért adja a magyar színészet kezébe, mert az vele a célja, hogy nálunk is oly hatással adhassák *Hamletet*, minővel Németországban? KAZINCZYBAN volt egy jó adag írói hiúság, de távol állt bizonyára attól, hogy idegen tollakkal kérkedjék és egy oly téren — habár csak mint átdolgozó is — eredetiséget követeljen magának, melyen hosszas tapasztalatai, alapos gyakorlati ismeretei nem voltak. *Hamletjét* «SHAKSPERE munkájának» nevezi; azt nem mondhatta, hogy angoltól fordította, azt meg nem akarta mondani, hogy német átdolgozás alapján készítette. A dologban van egy kis irodalmi hiúság, de ez

* *Hamlet* volt a shaksperei darabok legnépszerűbbike, de a közönség legnagyobb része a többé-kevésbbé jó átdolgozásokból ismerte csak meg L. R. GENÉE: *Gesch. d. sh. Dramen in Deutschland*, Leipzig, 1870., a 153—54. lapon. Maga SCHILLER is kénytelen volt *Don Carlos*a jambusait prózába tenni, hogy azt 1788-ban, a berlini színpadon előadhassák. Midőn *Wallensteinj*át írta, barátja HUMBOLDT azt tanácsolja neki, hogy prózában készítse, mert a jambus nem emeli a színi hatást s gyakran akadályozza annak, a mit ki akarunk fejezni. L. DEVRIENT: *Gesch. d. deutschen Schauspielkunst*, Leipzig, 1848. III. k. 78., 89. és 284—85. lapon.

** *Hamlet Prinz von Dänemark*. Ein Trauerspiel in sechs Aufzügen. Zum Behuf des Hamburgischen Theaters 1777. Hamburg. L. GENÉE: id. m. 137. és 237—38. l. DEVRIENT: id. m. II. k. 237. lapon. Megjegyzendő, hogy nem tekintünk *Hamletnek* az 1680—1700 közti időre eső, de nyomtatásban teljesen először csak 1781-ben megjelent átdolgozásaira. (GENÉE: id. m. 196—197. és 415—428. l.)

menthető azzal, hogy amaz általános kifejezést valószínűleg azért használta, hogy *Hamlet* magyar fordítása ne annak német átdolgozója, hanem eredeti írójának tekintélye által jusson hírnévhez hazánkban. De menti őt az is, hogy ezen kiadványa előszavában már nyíltan bevallja, hogy SHAKSPERE *Macbeth*-jét Bürger után fordítja magyarra.* KAZINCZY tehát első ízben a SHAKSPERE névvel akart hatni; azt helyezte előtérbe; SCHRÖDER neve említésével annak hatását nem akarta megzavarni.

Az eredetivel való összehasonlításból** meggyőződhetni, hogy

* L. az Ajánlatot. Megjegyzendőnek tartjuk, hogy még a *Pályám Emlekezete*-ben sem említi SCHRÖDER nevét. Lásd a 156. és a 304—305. lapot.

** KAZINCZY FERENCZ az ő *Hamlet*-fordításában megtartotta a SCHRÖDER-féle felosztást hat felvonásra. SHAKSPERE eredetije és ezen fordítás között (az ARANY JÁNOS-félét véve az összehasonlítás alapjául) a következő különbségek vannak: Az I. felv. (összesen XI kijövetellel) az eredeti I. felvonás 2. színjével nyer befejezést. A 3. színtől kezdődik a II. felvonás, mely IX kijövetellel ott végződik, hol az eredetinek I. felvonása. A III. felvonás (az eredeti II. felvonása) az eredetinek 2. színjével kezdődik, kihagyva abból a Polonius és Rajnáld, a Polonius és Ofélia közti jelenetek, valamint a 2. színből Rosenkranz szerepe, ki a SCHRÖDER-féle átdolgozásban nem fordul elő. A 2. színből csak a Guldensstern távozásáig terjedő rész vététt föl. Polonius, valamint Voltimand és Cornelius jelenetei szintén ki vannak hagyva. A megjelenő Polonius itt így fogadja a király: «Mi ujságot hozol, Polonius...», mire Oldenholm-Polonius «levéljelenete» jön. Ezt követi a Hamlet és Polonius-Oldenholm közti, továbbá a Hamlet és Guldensstern közti hosszú párbeszéd. Polonius jelenete (58. lap), valamint a színészek híres jelenete e helyütt nem fordul elő egész a Rosenkranz és Guldensstern eltávozásáig eső részszel (58—64. l.). Hamlet monológja, mely az eredetinek II. felvonását rekeszti be, itt csak röviden van meg — a színészekre való minden vonatkozás nélkül.

Az eredeti III. felv. 1. színe itt a III. felv. 6-ik kijövetelében van meg. Rosenkranz szerepe nélkül. Az eredetinek 1. színe apró jelenetekre darabolva (6—11-iki kijövetel) megvan; a 2. szín teljesen kimaradt, valamint a 3. szín egész addig, hol a király monológja kezdődik... tehát a legfontosabb jelenetek (75—92. l.). Az átdolgozás III. felvonását a király monológja és Hamlet gyilkossági kísérlete fejezi be.

A IV. felvonás 1. kijövetele a III. felvonás kihagyott részeit adja: a Hamlet és a színészek közti jelenetet Gonzago tragédiájával egész addig világot..... világot. Hamlet és Gusztáv-Horatio párbeszéde ott kezdődik, hol ARANY fordításában e szavak állanak: Oh édes Horatióm..... Megvan a Guldensstern és Hamlet, továbbá a Hamlet és Polonius rövid párbeszéd; kimaradt ellenben Hamlet rövid monológjából: Most van az éjnek... (egész addig:) reszketve néz reám. A többi itt is föl van véve. Az eredeti 3. színének egy része kimaradt (91—92. l.), a királyjelenet pedig előbbre tetetett. A királyné és Hamlet párbeszéde képezi az átdolgozás IV. felvonása 10. kijövetelét. Az eredetinek III. felvonása fejezi be itt a IV-iket, kihagyva abból az elutazásra való minden vonatkozást (104. l.).

Az V. felvonást a király és királyné párbeszéde nyitja meg és az eredetitől abban tér el, hogy e dolgot elhallgatni nem lehet». A király aludni küldi nejét: «Aludj, aludj? (feleli) s alhatom-e még tsak egyszer is ez életben? De magadban akarsz maradni; engedek». A király aztán G—el beszél: Ez a Hamlet vérembe mártja tüzes fegyverét. Menni kell

SHAKSPERE eme prózái átdolgozása csak lényeges részeiben adja vissza az eredetit a költőiség zománcza és a tragikai hatás mélysége nélkül. Nem zárkozhatik el azonban az olvasó az elől sem, hogy SCHRÖDER, a színpad és közönsége műveltségéhez való alkalmazkodás kényszere folytán, nem adhatta másként *Hamletet*, mint a melynek kellő megértéséhez eléggé művelt közönség, helyes felfogásához és kifogástalan eljátszásához eléggé kifejelett színészet nem létezett akkor Németországban. KAZINCZY tehát közelébb állott a valósághoz, midőn a SCHRÖDER-féle átdolgozás szerint fordított a *felállítandó* magyar játékszín számára, mintha az eredeti nyomán kötött formában, a shaksperei jelenetezés szerint fordítja le *Hamletet*. Ez utóbbi esetben határozottan kétséssé teszi előadását. Előtte a magyar játékszín érdekei lebegtek. Ennek a missióját akarja hatásos daraboknak irodalmi színvonalon álló jó magyar fordításai által megkönynyíteni. A *Külföldi Játékszín* három darabja közül, akár a darab tartal-

neki Angliába. . . . G. azt tanácsolja, hogy úgy kell vele elbánni, mint gyilkossal; ha Laertes megtudja atyja megöletését, a király ellen fog lázadni. A király aztán megnyugszik abban, hogy a dolog titokban marad. (Ezekről SHAKSPERE *Hamletje* mit sem tud.) Ép így, komponálva van a Hamlet és Gusztáv közti jelenet, melynek veleje: minek késni a bosszúval, «mikor atyám megölve. Anyám gyalázatra ragadva van». Ekkor jön Güldenstern, hogy Oldenholm holttestét kérje Hamlettől (az eredetiben 2. szín). A 3. színből kimaradt a király bevezető beszéde és Rosenkranz jelenete. A király egyenesen azt kérdi: Hol van Oldenholm? Az átdolgozás ezen jelenetében Gusztáv-Horatio is szerepel, a miről az eredeti mitsem tud. «Egy angyalt látok, a ki ezt a legtitkosabb részig látja, (Gusztávhoz) Ne késünk G.; fogjunk megölt atyám megbosszulásához . . . . Isten hozzád, édes Anyám . . . .» A király monológján is több a változtatás. A Fortinbras jelenete (4. szín) teljesen kimaradt és a fentebbiek után a király, királyné és Bernfield párbeszéde következik, e szerint tehát Horatio helyett Marcellus szerepel! Ofélia örülési jelenete megvan. Az ezt követő szín Nemese helyett Güldenstern szerepel. Laertes megjelen barátaival. Az Ofélia jelenete nincs kihagyva, míg Horatio és a szolgáké igen. A király és Laertes közti párbeszédhez sok van hozzákomponálva . . . . részben az eredeti megrövidítve. Ezzel végződik az V. felvonás.

A VI. felvonás a sírásók jelenetével kezdődik. A sírásó dala egészen más mint a SHAKSPEREÉ. A befejezés is teljesen önkényes. Jön Güldenstern és tudatja Hamlettel, hogy atyja hivatja a palotába és Laertessel ki akarja békíteni. Hamlet nem akar bosszú nélkül távozni és elfogadja a meghívást. Erre még négy jelenet játszódik le a palotában. A király most akarja Hamletet Angliába küldeni és búcsúzásul borral kínálja meg. A királyné ezalatt szándékosan iszik a mérgezett borból. Hamlet bevallja Laertesnek, hogy a szemére lányt tett «elmezavarjában» követte el. Laertes mint testvér és fiú megbocsát erre Hamletnek, de mint lovag elégtételt kér. Míg ők egymással vitáznak, a királynénál a méreg hatni kezd — mire Hamlet leszúrja a királyt. A királyné bevallja a saját részességét a gyilkolásban. Villámlik, mennydörög. Tehát az ég is igazolja szavait. A királyné meghal. Laertes kibékül Hamlettel s mindketten életben maradnak. — (GREGUSS a *Shakspere pályája* cz. művében (371. l.) tévesen állítja, hogy a SCHRÖDER-féle átdolgozás a «*haldokló Hamlet* szavaival végződik».)

masságát, akár annak színi hatását tekintsük, *Hamlet* sokkal momentuozusabb akár *Stellénál*, akár *Miss Sarahénál*.

KAZINCZY nemes buzgalmában mégis túllőtt a czélon. Nem gondolt arra, hogy míg a németországi színészet százados fejlődés után ért odáig, hogy a shaksperei tragœdiákat, egy Fleck, egy Brockmann, egy Lange, egy SCHRÖDER genialitása segélyével merte állandóbban műsorába fölvenni, addig a hagyományokkal nem rendelkező magyar színészet épenséggel a kezdet legkezdetén állott. Látszik ebből is, hogy nála az irodalmi érdek volt túlsúlyban. Klasszikus műsorral akarta egyszerre nagyra nevelni azt a magyar színészetet, mely elé nemzeti missiót tűztek ki, de a mely még teljesen meg sem alakult s legfeljebb egyes dilettáns-produkciókban kezdte eddigelé szárnyait próbálgatni.

A *Hamlet*-fordítást mégis irodalmi eseménynek tekintették. — A SHAKSPERE név varázsa — KAZINCZY tehát jól számított — nagy hatást gyakorolt. E nevet hihetőleg csak kevés ember ismerte akkor hazánkban, de az a néhány annál lelkesebben karolta fel a könyvpiaczon megjelent *Hamletet*. A *Hadi és más nevezetes Történetekben* a következő érdekes sorokat találjuk följegyezve: * «*Hamlet egy igen nevezetes szomorú játéka ama halhatatlan SHAKSPERENAK, az Anglus nép Bálványának, kinek születése napját úgy üli a Nemzet mint Innepet és a kinek tetemei a Királyok tetemei közt nyugosznak . . . Ezen tiszteletet SHAKSPEARENAK nem a származás, hanem az ész szerzette . . . Nints az más nemzetek kirekesztésével tsupán, az Anglus nemzetnek megígérve, hogy ő belőle származhatnak Shakspearok. Származhatnak a magyarból is tsak serkentés és jutalom kívántatik*». — Ez utóbbi megjegyzés a «Komáromi Tudós Társak» pályázati hirdetményére vonatkozott, mely szerint 20 aranyat tűznek ki egy színdarabra, «melly oly velős és hathatós ékesen szóllással légyen kidolgozva, hogy az idegen nyelvekre leendő fordításában semmi szépségét el ne veszítse». A jutalomdíj kiadását azon föltételhez kötötték, ha ezt a színdarabot «tapsolásokkal» fogják eljátszani — — — a Bétsi Theatrumban németül!!** — Nem hiszszük — még az *Orpheus* és a *Hadi és más nevezetes Történetek* magasztalásai daczára sem — hogy ez volt volna a módja magyar SHAKSPEREKET előteremteni. De hát ez a felfogás nagyon beillett ebbe a korba, mely egyszerre akart kiváló magyar színészeket, valamint minden természetes fejlődés nélkül oly tragikusokat, mint SHAKSPERE!

Már sokkal helyesebb útát-módot választott a hazának azon

* Id. m. 1790. II. sz. 120. lap.

** *Mindenes Gyűjtemény*, 1789. II. Negyed és *Orpheus*, Kassa, 1790. I. k. januári füzetében a Litteratori Tudósítások alatt a 87. lapon.

«nagytekintetű fja», ki, mint Kassáról írták, «jól érezvén *melly igen fogja segíteni anyai nyelvünknek elterjedését s gyarapodását,*» ha a színdarabokat nemcsak olvassák, hanem el is játszáik, «nevezetes jutalmat rendelt azon Játszó seregnek, a melly KAZINCZY F. úrnak *Hamletjét*, illendően elkészülvén, Budán el fogja játszani. Az pedig — így folytatja a cikkíró — kire ezen rendelés teljesítése biztatott, oly igyekezettel vagyon, hogy a *Hamlet* játzsására összveszerzendő sereg azután *Alzirt, Meropót, Tancredet* játsza s így végtére egy magyar játszószeregünk legyen, a melly, míg kívántatni fog, Budán és Pesten, azután pedig Székesfejervárott, Nagy-Szombatban, Pozsonyban, Győrben, Esztergomban, Debreczenben, Nagyváradon, Kassán, Miskoltzon, Kolozsvárt és Nagy-Szebenben mulasson.»* A kassai levelező egészen KAZINCZY eszméinek behatása alatt állott. Csak azzal toldotta meg annak tervét, hogy egyetlen központi színészetet óhajtott (mint félszázaddal utóbb SZÉCHENYI) mely innen indulván ki, meghatározott helyeken folytatná a megkezdett nyelvi és irodalmi missiót. Egy ilyen kellően kiképzett törzsgárda (természetesen nemcsak 4 színdarabbal a műsorában) alkalmas központját képezhetne volna azon színészetnek, mely ennek nyomában hivatva volt missiót teljesíteni a vidéken is, az «anyai nyelv elterjedése, gyarapodása és kipalérozódása» érdekében.

A *Hadi és más nevezetes Történetek* szerkesztője felkarolta ez eszmét és fölhívást intézett a közönséghez, hogy a reflectálók jelentkezzenek Strohmayr könyvtárusnál, «hol *Hamletek* elegendő számmal vannak letéve». Ott majd részletes információt fognak kapni. A földolog az, hogy a jelentkezők «tisztá magyar accentussal szóljanak és beszédekben idegen íz ne éreztessek». A felszólítás hatás nélkül maradt; vagy helyesebben szólván, a nemzeti játékszín kérdését egészen más mederbe terelték a beállott események. Azt hisszük, nem éppen a magyaros accentus hiányán múlt, hogy nem jelentkezett a remélt játszószereg *Hamlet* eljátszására. Még annak sem akadtunk nyomára, hogy 1792—1796-ig a nemzeti színjátszó társaság csak egyszer is előadta volna *Hamletet* a fővárosban.**

E szerint az első magyar *Hamlet*-előadásnak a kolozsvárit kell tartanunk 1794. Boldogasszony hava 27-éről a következő szereposztással:

* *Hadi és más nevezetes Történetek*, 1790. év 3. sz. 285—286. lap.

** Bécsben *Hamletet* először 1773 január 13-án adták (l. WLASSAK Dr. E.: *Chronik des k. k. Hofburgtheaters Wien*, 1876. a 47. lap jegyzetében). Bécsben a HEUFELD-féle fordítást használták 1780-ig, midőn SCHRÖDER a saját fordítását hozta be. (L. GENÉE, id. m. 266. l.)

Dán király	Öri úr
A királyné	Theresia kisasszony
Hamlet a királynak mostoha fia és	
a királynénak édes gyermeke	Kótsi úr
A megholt királynak a Leleke	Verestói úr
Oldenholm Belső Tanácsos	Kontz úr
Laertos Oldenholm Fija	Sáska úr
Ophelia " Leánya	Anna Mária k. a.
Güldenstern Udvarnok	Fejér János úr
Gusztáv	Jantsó úr
Bernfield	Fejér István úr. ¹

Erdély színésze (helyesebben a kolozsvári), mely párhuzamosan indult fejlődésnek a magyarországgal, ebben tehát megelőzte az anyaország színészetét. Amott a múlt század végével is már több ízben a műsoron találjuk s pl. egy 1799-iki jövedelem - kimutatásból ítélve, *Hamlet* a cassa-darabok közé tartozott, mert az abban kimutatott 39 db. közül csupán négynek volt *Hamlet*nél nagyobb tiszta jövedelme a költségek leszámitásával.² Debreczenben 1799 július 6-án adják először. Ez a legrégibb nyoma az anyaországban történt előadásának.

Hamlet pesti első előadásának 1810 márczius 29-énél régibb nyomára nem akadtunk. Hogy a darab tetszhetett, bizonyítja az, hogy Pesten 1810-ben még kétszer; 1812-ben egyszer és 1814-ben ismét kétszer adják. Dériné, ki első színpadi próbáját éppen Hamletben állotta ki, csak annyit jegyez fel Naplójában,³ hogy a királynét Sáskáné adta; a ki királynői megvetéssel nézett reá a nagy sleppben úszó kis trücsökre. Az 1815-ben Pestről eltávozott magyar színészet híven megőrizte tradi-

¹ Közölve a *Vasárnapi Ujság* 1868. évi 45. számában. Hogy KAZINCZY fordítása szerint adták volna elő, az nincs említve a közölt színlapon, bár a jelenetezésből és főfelosztásból ítélve, valószínű annál is inkább, mert más nyomtatott *Hamlet*-fordítás akkor nem létezett. Csak annyiban férhet némi kétség a dologhoz, a mennyiben Pestmegye *Játékszin Könyvtára* cz. jegyzékben *Hamlet* fordítójának BARTSAI LÁSZLÓ van megnevezve. Megtörtént az időtt, hogy Magyarországon és Erdélyben egyszerre ketten is lefordították és kinyomatták ugyanazon darabot, mint pl. SCHILLER *Rablóit* DARVAS és BARTSAI LÁSZLÓ, vagy a *Formenterei Remetét* VERSEGHY FERENCZ és BOER SÁNDOR. Megtörtént az is, hogy HATVANY ISTVÁN lefordította báró GEBLERnek *Klementináját*, pedig ez régebben meg volt (bár ki nem adva) gr. RÁDAY GEDEON fordításában. Ezért óhajtotta KAZINCZY is nyilvánosságra hozni azt, hogy ki mit fordít (*Orpheus*, 1790. év II. k.). Nem lehetetlen tehát, hogy Erdélyben a KAZINCZYÉN kívül más fordítás is létezhetett. Csak az bizonyos, hogy az is (a személyek után ítélve) SCHRÖDER nyomán készült.

² SZILÁGYI FERENCZ: *Id. báró Wesselényi Miklós*. Budapest, 1876. 67., 68. lap.

³ I. kötet, 70. lap.

tióit és dicséretére legyen mondva, hogy a vándorlás keserű napjaiban, midőn KOTZEBUE, TOEFFER, ZIEGLER, HAFFNER, HOLBEIN stb. drámai termékeivel kellett a közönség pártolását kiérdemelnie, nem feledkezett meg az irodalmi színvonalon álló jobb fordításokról és ezek közt kiváltképen a KAZINCZY-féle *Hamletről* sem. Ott találjuk a magyar színészet műsorán Kassától, Miskolczon, Nagyváradon, Debreczenen át Kolozsvárig és Hódmező-Vásárhelyen, Szegeden, Pesten, Budán, Székesfejerváron, Rév-Komáromon át Győrig. A budai színészek 1834. és 1836-ban 1—1-szer és 1835-ben kétszer adják elő. Ez a társaság, melynél a magyar színészet újabb generációja, legjobb erői találkoztak hosszabb-rövidebb időre egymással, még a legközelebb állott egy oly színjátszó társasághoz, a milyenről 1790-ben idő előtt ábrándozott Kazinczy Ferencz. Az Akadémia szellemi felügyelete alatt lassan kibontakozni kezdett a műsorát botránnyosan ellepő hibákból.

KAZINCZY utóbb már nem volt megelégedve *Hamlet* prózai fordításával. Azzal a gondolattal tépelődött, vajjon «a GÖTTE *Iphigeniája* és a SCHILLER *Don Carlosa* s *Orleansi leánya* mik volnának prózában?!» DESSEWFFYHEZ 1814-ben írt levelében azt közli: «Most jambusokban fordítom *Hamletet* a SCHLEGEL igen hív német fordításából, minthogy én angolul semmit nem értek, s a SCHLEGEL fordítása felől azt tartják, hogy az tükörképe SHAKSPERENAK. Az első felvonással holnap készen leszek». «Igaza volt a görögöknek — folytatja — s igaza van a francziának, hogy a szomorújáték vers nélkül nem felel meg a saru gravisságának.» — A jó barát udvarias válaszában egy hónapra reá azt írja vissza: «*Hamleted* prózája oly szép, hogy elfelejteti az emberrel a görögök és francziák reguláját... azonban a felséges a kötött beszédben még felségesebb.»¹ DESSEWFFY főnőm izléssel bíró olvasott főúr volt, kinek ítéletére sokat lehet adni. A jelen esetben, midőn *Hamlet* prózai fordításáról ily magasztalólag szól, a jó barát rovására kell írni a különben szigorú kritikus elismerő ítéletét. KAZINCZY *Hamlet*-fordítása az 1790-es évek irodalmának színvonalán kiváló helyet foglalt el. Az is tény, hogy az Akadémia dráma korrigáló bizottságának nem volt volna 1834-ben oly rengeteg munkája,² ha főleg színész-fordítóink a KAZINCZY nyelvezetét tanulmányozzák. Ma már — mint másodkézből jövő munka is — irodalomtörténeti beccsel bír csak.³

¹ Dessewffy Irod. Hagyományai. I. 231. és köv.

² V. ö. A Magyar tud. Akadémia eddig és ezután (*Új Magyar Múzeum* IX. évf. 1859. I. f.). A *Rajzolatok* kritikáiban többszörösen megemlékeznek KAZINCZY fordítása túlhaladott álláspontjáról s már 1835-ben kifejezésre jut azon óhaj, bárha SH.-hez méltó módon bírná drámáit a magyar irodalom. (1835. I. 30., 35. sz. II. 37. sz.)

³ Alljon itt mutatványul *Hamlet* monológja a III. felvonás végé-

A magyar színészetnek azonban kiváló hasznót hajtott. Elseje azon színpadi termékeknek, melyek hivatva voltak a magyar színészet műsorának színvonalát emelni, de arra is módot nyújtott, hogy a magyar színész kiválóbb művészi feladatok megoldását tűzhette ki célul. Belőle tanulhatta meg a színpadi művészi hatás titkait, midőn Hamletnek a színészekhez intézett tanácsait kellett elmondani s bizonyára tanulmányozása közepette éreznie kellett azt a különbséget is, mely tartalmasság dolgában Hamlet és Ofelia — meg a divatos Maynau és Eulália közt volt.

ről: «Lenni? nem lenni? ez tehát a kérdés. Annak-e nemesebb a Lelke, a ki a meg-mérgesedett tsillagzatok tsapkódásait békével el-tűri, vagy annak, a ki az inség seregei ellen fel-fegyverkezik s ellenkezeve ér véget? — Meghalni — el-alunni; — semmivel sem több; s ezzel az el-alvással Lelkünk gyötrelmeinek s az élet meg-számíthatatlan nyomorúságainak határt vetni. Oly vég ez, melyet buzgóan kellene óhajtánunk. — Meghalni, — el-alunni. — — El-alunni? — talán álmodni is! — Ez ám a göts! Mert mitsoda álmok jöhetnek majd reánk halál-álmunkban, minekutána a gázolásból kivergődtünk, ez az a mi bennünket tartóztat. Ez az az elmélkedés, a mely reá bir, hogy magunkat egy ily hosszú élet nyomorúságainak alája vetjük. Mert ki állaná-ki különben az ujjabb ujjabb ostoroztatást, az üldözők fenességét, a bosszantását a kevélyeknek, a meg-vetett szerelem aggodásait, a késedelmes igasságot, a negédségeket a Nagyoknak s azokat a döféseket, a melyeket a tüdő-jámbor érdem az esztelenségtől szenved, ha egy kis hegyes vassal azt viheti véghez, hogy a halotti harangot meg-kondítsák? ki akarna inkább egy ily sanyarú élet terhe alatt pihegni, tikkadni? De a titkos sejdítése annak a halált követő valaminek, (egy utazó sem tért-vissza még azon esméretlen Tartományból!) elrémiti a Lelket s arra veszi, hogy inkább szenvedjünk kínokat, melyek már rajtunk fekszenek, mintsem ujjaknak siessünk elékbe, melyeket még nem esmérünk. Így tesz a lelki esméret bennünket gyávákká; így oszlik széllyel az el-tökéltett végezés eleven színe az elmélkedés halavány fényje előtt, s fel-tételeink, melyek nagyok és nemesek, meg-fordítják folyamatjokat, s meg-szűnnek hatni. Tsen-desítsd magadat — — — A szép Ophélia? Nympha emlékezz-meg minden bűneimről esedezésedben!

Ophelia: Kegyelmes Herczeg! mint vagy te?»

II.

Shaksperei drámák és előadók.

E drámák jelentősége a műsoron. — Előadók hazánkban és Erdélyben. — Othello. — A Hamlet-előadások jelentősége. — Hol és mikor adták Hamletet? — Kilényi Dávid és Pergő Czelesztin. — Czelesztin mint Hamlet Pesten (1826) és Budán (1835). — Az új generatio Hamlet-előadói: Fánecsy és Egressy G. — Budai Hamlet-előadások. — Collin Coriolanja. — Lear király; előadói és fordítói. — Macbeth. — Magyar írók a játékszín érdekéből fordítanak. — Döbrentei Shakspere-fordításai. — A velencei kereskedő. — Második Gaszner vagy Ördögűző Fábián. — A szerelem mindent véghez vihet. — Egymást bosszantók. — A shaksperei drámák hatása az előadókra és a magyar drámaírókra.

A magyar színészet jelentősége érdekéből nem szabad kicsinyleni, hogy a magyar játékszín gyermekkorától kezdve a Nemzeti Színház megnyitásáig SHAKSPERE nem hiányzott a műsorról. E tény értékét nagyban növeli azon körülmény, hogy KAZINCZY F. *Hamlet*jétől, DÖBRENTÉI *Macbeth*jén át, VÖRÖSMARTY *Julius Caesar*jáig,* irodalmilag is számot tevő író az említetteken kívül ezen időben nem foglalkozott SHAKSPERE drámáinak lefordításával. A színészetet magára hagyták. Ez aztán merített a hozzá legközelebb eső forrásból a németből s részint a német viszonyokhoz szabott vígjátékokat, részint a német színpad igényei szerint megrövidített tragédiákat olyképp vette föl a maga műsorába, a mint azok a legjobban megfeleltek a saját fejlettsége fokának és legközelebb állottak közönsége igényeihez, izléséhez.

Távol áll tőlünk, hogy ezen első magyar SHAKSPERE-átdolgozásoknak vagy fordításoknak irodalmilag nagy jelentőséget tulajdonítsunk; vagy éppen azt törekedjünk elhíttetni akarni, hogy ezekben föl lehet találni a »shaksperei lelket«. Ellenkezőleg. E fordítások többségéről — jobbára csak a címök maradt reánk — egész jó lélekkel föltételezhetjük, hogy akkori színészetünk képességének színvonalán túl aligha emelkedtek. Itt főleg a shaksperei vígjátékokra vagyunk fő tekintettel, melyek németesített minták nyomán fordítatván le magyar nyelvre, SHAKSPERE lelke helyett a német átdolgozóét tükrözték inkább vissza. Másként áll a dolog a tragédiákra és drámákra nézve. Ezeket ha át is alakították a német színpad drámaírói, eredeti jellemvonásaikból sosem vetkőztették ki annyira, hogy a cselekmény imponáló méltósága megsemmisült volna.

* VÖRÖSMARTY: *Julius Caesar* fordításához már 1836-ban hozzáfogott. Lásd a *Regelőt* 1836 febr. 20-ról a Pesti Hírek cz. czikkben. (I. 151. lap.)

Még a költészet illata is átérzett fordításai prózai sorain, bár az eredetinek költői tisztasága megzavartatott, ragyogó színpompája megtört. Nem kell elfelednünk, hogy az akkori német színészet csak ily átalakított módon mert oly feladatokba fogni, a minőket egy shaksperei tragédia tűzött ki elébe. A magyar színpadon lévő shaksperei tragédiákra nézve tehát nem szabad szintén megfélekedezni akkori irodalmi viszonyainkról, akkori színészetünkről és annak akkori közönségéről. Az egykorú viszonyok tekintetbe vétele mellett a shaksperei tragédiák szereplése a magyar színészet műsorán két okból is fontos: először mert *Hamlet* és *Macbeth* mint az irodalom ajándékait éppen oly készséggel veszik föl a műsorba, mint a milyen sietséggel törekedtek magok segíteni a meglevő hiányokon az által, hogy *Othellót*, *Leart* s a *Velencei kalmárt* is lefordították; másodsor, mert ezek oly színészi feladatokat tűztek ki az előadók elé, hogy azok megoldására való pusztá törekvést annál komolyabban kell méltányolnunk, minél inkább tisztában vagyunk azzal, hogy még egy rossz vígjáték is nagyobb vonzó erőt gyakorolt már akkoriban a nagy közönségre, mint a legjobb tragédia. Egész bizvást állíthatjuk, hogy a shaksperei drámák számának szaporodása a színészet műsorán lépést tart a magyar színészet fejlődésével. Minden egyes csak újabb bizonyíték a magyar színészet nemes buzgósa mellett: oda törekedni, hogy a legmagasabb színészi feladatokat is megoldhassa.

Természetesen itt sem képzelhetjük az előadót azonnal a művészet magaslatán. Ha Kántorné Lady Macbethjét, Regánját, Királynéját *Hamletben*, Fántsy és Egressy *Hamletjét*, Lendvayné és Parázsoné Oféliáját, Déryné Belmonti Porciáját vagy akár Czelesztin shaksperei alakjait (*Hamletben* és *Learben*) az egykori színi viszonyok szerint a legtökéletesebb alakításoknak tekintjük is, alig hiszszük, hogy közülök Kántornén kívül egy is elsőrendű művészi alakítást nyújtott volna. Az említett előadók mindegyikéről a legellentétebb észrevételeket találjuk följegyezve, csupán Kántornéval szemben osztatlan a tetszés, az elragadtatás. Az egykorú kritikák egybehangzó magasztalása, (melyeket SZIGLIGETI emlékezesei is támogatnak,) DÉRYNÉ *Naplójának* meggyőződesteljes tanúságtétele, csak Kántornéről hitethetik el velünk, hogy egy tanulmány és elmélkedés által tisztult ízlésű, minden ízében kiváló művészi vérmérséklettel megáldott, a dolgok lényegébe elmerülni szerető művésznőről van szó, ki egyedül állott az említett időpontig nálunk a shaksperei tragédiák magaslatán.

De ez nem változtat a dolog lényegén. Minden színésznek megvan a maga naiv gyermekkora. Ezen át kell esnie, hogy lassú fejlődés után a saját erejéből érje el a férfias érettség korát. Ha tény is az, hogy pl. Rehákné asszony (1792-ben még Moor Anna) kiváló színésznő volt,

aztán Varsányiról és Sehyről jogosan nagy véleménynyel lehetett maga KAZINCZY F. is,* a magyar színészet a rendszeres működés első éveiben (1790—1796) aligha vitte többre valamivel jobb minőségű műkedvelősködésnél. Jó összjáték dolgában pedig egészen a kezdet legkezdetén volt. Erdélyben sem állhattak másképp a viszonyok, és Kocsi Patkó János Hamletjét, Pergő Czelesztin magasztalásai daczára sem képzelhetjük valami nagy művészi alkotásnak.** Mindamellett a shaksperei tragédiák pusztá szereplése a színészet műsorán nem kicsinyelhető körülmény. A kezdetlegesség fokozatain át kellett esnie színészetnek és közönségnek. Amaz megkönnyítette emennek munkáját, midőn műsorát ily kiváló darabokkal gazdagította, emez pedig örömmel vett részt egy oly színi élvezetben, melynek fokozására a színész összes erejét tevékenységbe hozta. Kölcsönösen hatottak ezáltal egymásra: a törekvő színész fejleszteni kezdte a magasb műélvezetet kereső közönséget s viszont a fogékony közönség vágyat keltett magában a színészen, hogy kiváló feladatok megoldására való törekvése által ennek komoly tetszését kinyerje. Hogy a magyar színészet ily jó irányban kezd megindulni, ennek okát az egykorú viszonyokban találjuk. Az 1790-iki magyar színészetnek gyökerei nem érnek vissza a messze múltba. Ez hátránya — de részben előnye is. Igaz, hogy nincsenek hagyományai, nem áll a lassú fejlődésnek még középszerű magaslatán sem — de viszont nem is kell előbb régi hibáiból kivetkőznie s minden attól függ, vajjon milyen komolyan veszik érdekeit az irodalom és a társadalom intéző főbb körei? Nagy előnyére válik, hogy bölcsőjénél ott állott az egész magyar íróvilág KAZINCZY F.-el élén. Egyelőre irodalmi és nemzeti hivatást tűznek eléje. A magyar színészet nem a művészet kedvéért áll elő. Kár, hogy magára hagyják. De a jó alapnevelés megérzik még későbbben is rajta, mert midőn kénytelen a mindennapi kenyérért a divatos ürességeket is műsorába fölvenni, nem feledkezik meg sohasem valódi céljairól. Nemcsak azt használja föl, a mit az irodalom eredetiben vagy fordításban előadhatót nyújtott, hanem maga is emelni törekszik műsora értékességét olyan kiválóbb darabok fordításával, melyeket a szomszéd nép irodalma és színészete elismer. Ezért kell kiválóan méltányolni a magyar színészet azon törekvését is, hogy a shaksperei tragédiák meglevő egypár fordításán kívül maga vett föl

* Moor Annáról írja KAZINCZY a *Pályám Emlékezetében* (Budapest, Nemzeti Könyvtár 298. lap): «Szava, állása, mozgásai, különösen az a meseteri kéztartás is, csudálást érdemle. Egy angol, ki a szép leányt színen kívül nem látta s nyelvünket nem értette, soha el nem maradt a játékból és csak azért, hogy nyelvünk modulatióját a varázsléány szájából hallhassa».

** *Társalkodó*, 1833. évf. 102. szám.

műsorába olyanokat, melyeknek irodalmi színvonalon álló jó fordításával az irodalom adása maradt a színészetnek.

A shaksperei tragédiák közül a magyar fővárosban legelőször *Othello, a velencei szeretsent* adják 1795 június 3-án. Fordítója KELEMEN LÁSZLÓ.¹ Nem tudjuk eldönteni, vajjon melyik német szöveg szolgált a fordítás alapjául: a HAGEMANN-SCHRÖDER-féle-e (1776-ból), melyben *Othello* és *Desdemona* életben maradnak, vagy az előbbi évekből (1769 és 1770-ből) való német fordítások, akár a C. H. SCHMID-, akár a H. STEFFENS-féle, melyek nem térnek el annyira az eredeti befejezéstől.² A színészet műsorán a múlt század végével ez egyszerűen többet nem találtuk. Sajnos, hogy éppen 1795-ben az első magyar színjátszó társaság belügyei annyira összebonyolódnak, hogy a végfeloszlás már csak idő kérdése lehetett. Annál becsülendőbb mégis, hogy ily bonyolult viszonyok daczára KELEMEN LÁSZLÓ figyelmét *Othello* lefordítása és előadása vonja magára.³ Később, midőn 1807-el újra szebb napok kezdenek derülni a magyar színészetre, *Othellót* ismét ott találni a pesti műsoron: 1809-ben kétszer, 1810-ben és 1813-ban 1—1-szer, sőt 1814-ben a székesfejevári kirándulás alkalmával is előadják. A vidéki színészek is játszásk. Így megvan az a székesfejevári (1822) és a komáromi színészek (1827 és 1829) műsorán, sőt a 30-as években a dunántúli színjátszó társaságén is. A 20-as évek vége felé egy más *Othello*, a ROSSINÉ (ford. szövegét SZERDAHEYYI JÓZSEF) hatalmas vetélytársul szegődik a shaksperei darab mellé, s bár nem szorítja is emezt le teljesen a műsorról, Kassától Kolozsvárig, Déryné és Szerdahelyi művészeete segélyével egyike a népszerűbb operáknak. A kassai színház 1835-iki idényét Komlóssy

¹ A mennyiben a KÚN SZABÓ SÁNDOR *Romeo és Julia* fordítását (WEISSE nyomán) shaksperei darabszámba akarjuk venni — a mihez nagy merészség kell — az első shaksperei előadás dátuma a fővárosban 1793 márczius 13. — Ezt a *Romeo és Juliát* azonban (melynek előadásáról csak 1799-ben Debreczenben találtam eddig határozott nyomokra) csakhamar elfeledtette BELLININEK BÁNTÓ SÁMUEL által fordított melodikus dalműve, mely főképen Déryné művészetének köszönhetette nagy népszerűségét hazánkban.

² V. ö. GENÉE 218—219. és 246. lap és DEVRIENT II. k. 366—357. lap. A valószínűség az első mellett szól, mert Németországnak a múlt század vége felé legkiválóbb színpadán, a hamburgin, azt használták.

³ Kolozsvárott 1805 január 5-én adják *Othellót* először. A színlap *Jelentése* a következő mulatságos «instructio»-val szolgál: «Esméretes, hogy SHAKSPEARNAK Nagy Lelke a régiek által keményen meghagyott (!) Törvény szabásokhoz: melyek szerint a Történeteknek egy dramatica elemutatásában 24 órákon felül terjedni nem szabad — magát köttetni nem engedte; onnan vagy, hogy az első és második Felvonás közben, mely idő alatt a Dologhoz tartozó Személylyeket Tziprusba úszni hagyja — hosszabb időtöltés kíváztatik.» (Közölve *Magyar Polgár*, 1881. 280. sz.)

Ferencz igazgatása alatt, mégis *Othelló*val, a szomorújátékkal nyitják meg.

Időrendi egymásután szerint *Othello* után a SCHRÖDER-KAZINCZY-féle *Hamlet* következik, melyet Magyarországon az első színjátszó társaság nem ad elő 1795-ig, de Kolozsvárott még *Othellónál* is előbb, 1794 január 24-én. Hogy a múlt század vége felé Magyarországon is előadták, annak 1798-ból és 1799-ből a debreczeni színészetnél van biztos nyoma.¹ A nagyváradai színjátszó társaság 1799-ben bejelentvén az *előadandó* színdarabok jegyzékét a censornál, ezek közé *Hamletet* fölveszi. Tényleg elő is adták-e Nagyváradon, ennek nyomát nem találhattuk.²

A jelen század első évtizedeitől kezdve már öröndetes módon szaporodnak a magyarországi *Hamlet*-előadásokról szóló följegyzések, olyannyira, hogy azt a jellemző körülményt külön is kell hangsúlyoznunk, hogy KAZINCZY *Hamlet*-fordítása 1810-től 1837-ig a magyarországi színészet műsorának egyik legállandóbb darabja.³ Népszerűség dolgában egyedül DUGONICS Bátori Mária állja ki vele a versenyt. A komolyabb fajtájú, főleg hazai tárgyú színdarabok közül ugyan mások is állandóan a műsoron maradnak, mint SZENTJÓBI *Mátyás király választása*, BÁRÁNY BOLDIZSÁR *Sajdár és Rurikja*, PÉRY IGNÁCZ *Egerváry Balázsa* és a KÖRNER-SZEMERE-féle *Zrínyi Miklós* stb. De míg ezek népszerűségét a darabok hazafias iránya, maga a nemzeti tárgy könnyen érthetővé teszi, addig a *Hamlet*-előadásokat tisztán a művészi buzgalom tartja fönn állandóan a játékszínen. Ezen oknál fogva előadásai a magyar színészet, fejlődése történetének kétségkívül legfontosabb szakait képezik.

Kifogástalan teljességű adatokkal természetesen nem szolgálhatunk, mert nem tekintve az egykorú hírlapi följegyzések csekély számát a színházi Almanachok teljes gyűjteménye sehol sincs meg, aztán az akkoriban legfontosabb két színtársulatnak, a kolozsvárinak és kassainak teljes műsorát nem ismerjük. Mindamellett hézagos adataink is elég beszédesen szólnak ezen fordítás tartós népszerűségéről s azt tanú-

¹ A debreczeni színház czédulája 1799 július 6-án mint „Herosi Nagy Szomorú Játékot” hirdette *Hamletet* a következő szereposztással: *Dán király* (Sáska), *Királyné* (Kontzné), *Hamlet* (Kócsi), *Oldenholm* (Kontz), *Ofélia* (Lángné), *Laertes* (Láng), *Güldenstern* (Ernyi), *Gusztáv* (Jantsó), *Bernfield* (Matoltsi), *Elrich* (Sági), *Frentzow* (Molnár), *Egy Lélek* és *Komédiások* * * *. — A hely-árak a következők voltak: *Első hely*: 20 kr. — *Második hely*: 10 kr. — *Harmadik hely*: 7 kr. (V. ö. *Magyar Polgár*, 1881. 278. szám.)

² Lásd *Debreczen sz. kir. Város Egyetemes Leírása*, Debreczen, 1882. GÉRESI KÁLMÁNTól a debreczeni színészet leírását, 528. lap és K. NAGY SÁNDORTól: *A váradai színészet történetét*, Nagyvárad, 1884. 17. lap.

³ A debreczeni színháznak pl. egy 1811-ből való *Sebkönyve* szerint 1811-ben *Hamletet* ott kétszer is adták. (II/22. és VIII/9.)

síttják, hogy a 20-as és 30-as években *Hamletet* többször adták még a vidéken is, mint napjainkban.

A pesti előadásokról 1815-ig más helyütt emlékeztünk meg. A vándorúton levő magyar színészet *Hamlet* előadásairól az alábbi adatok tanúskodjanak, melyek szerint a 20-as és 30-as években a következő helyeken adták elő:

Székesfejevározt (1819 és 1822).

Pécsett (1822).

Pesten (1826).

A komáromi színtársulat által (1827 és 1829).

Pesten és Debreczenben (1831).

Hódmező-Vásárhelyen (1833).

Szombathelyen, Budán, Rév-Komáromban (1834).

Debreczen, Kassa, Kolozsvár és Budán (1835).

Ungvározt, Kassán és Budán (1836).

A dunántúli színtársulat által (1833).

Balassa - Gyarmaton a főispáni beiktató ünnepély alkalmával (1835), Bartha *Hamlet*ből egy jelenetet olvas föl. De még egyéb tudósításokból is következtetést vonhatunk arra, hogy *Hamletet* állandó műsor-darabnak tekintették a jobb színtársulatok. A magyar színésznek két kiválóbb tagja, a hol csak megfordúl társulatával, e színdarabot mindig előadhatja. *Kilényi Dávid*ről, a 20-as és 30-as évek legtisztességebb színigazgatói egyikéről, azt jegyzi meg a *Honművész* tudósítója, hogy *Hamlet* azon szerepei közé tartozott, melyeket mindig tudott.* *Pergő Czelesztin*nek Edgardon kívül *Hamlet* képezte legkedvencebb szerepét. És ha megemlíjük, hogy Kócsi Patkó Jánost, az erdélyi színészet egyik kitünőségét, a század elejével a legjobb *Hamlet*-előadónak tartották, és hogy *Pergő Czelesztin* az ő iskolájában nevelkedett föl, elhihetjük, hogy *Hamletet* az erdélyi színpadon is többször kellett előadni a jelen század első évtizedétől kezdve.**

Az első *Hamlet*-előadók közül csak *Pergő Czelesztin*ről maradt reánk a 20-as évek vége feléről egykorú tudósítás azon alkalomból, hogy 1826-ban a miskolci színjátszó társulat Pestre jött és *Czelesztinnel* élen július 31-én *Hamlettel* kezdi meg előadásait a városi »nagy theátrum-ban«. *Czelesztin* *Hamlet*jéről az elragadtatás hangján írt a pesti színházi kritikus: »mind testi mozdulataiban, mind beszédének hangjaiban olly

* I. h. 1833. évf. 598. lap.

** A *Honművész* 1834-iki szombathelyi levelezője Komlóssy igazgatót is a jó *Hamlet*-ábrázolók közé sorolja. Az ottani *Hamlet*-előadásról írván, megjegyzi: »hogy ezen játék a költő hatalmas lelkével adathassék elő, azért csupa *Czelesztinek* és *Komlóssyak* kívántatnának». I. h. 79. sz. 631. lap.

tökéletességet mutatott, hogy ötet a Németországból idejött leghiresebb művészekkel egy arányba helyezettetni senki sem kételkedett. Ugyanazért a 4-ik felvonás után köz tapsolás közben kihívatottak.* Ha meggondoljuk, hogy ugyanazon évben Anschütz, a németországi legkiválóbb SHAKSPERE-előadó a pesti német színházban vendégszerepelt, elhihetjük, hogy KULCSÁR ISTVÁN a tömjénnel egy kissé pazarul bánt.** De van egy tudósításunk kilencz évvel későbbről, mely ezt a magasztalást a kellő értékére szállítja le. Czelesztin 1835-ben a budai színtársulatnál vendégszerepel mint Hamlet. A *Honművész* — mely a lehető legkiméletesebb modorban ítélgette meg a budai színészek játékait — a legnagyobb határozottsággal azt mondja e vendégszereplésre, «még eddig Budapesten Hamletet gyengébben előadva nem láttuk». Czelesztin játéka részleteiről pedig oly megdöbbentő hibákat sorol föl, melyek szerint a vidék e túlzottan magasztalt «megért művészt» bízvást izléstelen túlzónak tarthatjuk. Megrója benne a régi iskola természetellenes, modoros képviselőjét. Játéka majd feszes, majd túlzó és a finom izléssel ellenkező taglejtése által élvezhetetlenné válik; ha szaval, csaknem mindig indulatosan cselekszi. Fejét untalan egyik öklére(!) támasztja; állát markába veszi és simogatja; testét folyton lóbálgatja; állásai pedig éppen nem illők egy herceghez. Szerepén nem búskomolyság ömlik el — sőt a legtöbbször oly vidáman beszél, mintha Hamlet szívét semmi bánat se nyomná... Megengedjük, hogy kilencz év egy színész életében nagy változásokat mutathat föl, főleg ha ez a hanyatlás korába esik. Csakhogy Czelesztin 1835-ben élte delén állott. Igaz, hogy a *Honművész* tudósítója már ekkor hiába kereste fiatal szavát e «régi színész úrnak»; igaz az is, hogy Czelesztin már ekkor nagyon is el volt hívva. Csakhogy ezek pusztán külsőségek, melyeknek hiánya 1826-ban nem egy hibáját leplezhette el és szembetűnő voltak 1835-ben ugyanazon hibáit annál visszatetszőbbekké tette. De ne feledjük el, hogy FAY 1828-ban már mint olyanról beszél róla, kinek súlya alatt roskadoztak a színpad deszkái, főleg ha tánczra perdült. Egyhangú szavalása és hibás taglejtése 1835-ben nem a hang megváltozott színezetéből és nem elhízottságából következett önként, hanem egy régi iskola (helyesebben iskolázatlanság) hibáiból. Czelesztint kilencz évvel

* *Hazai és Külf. Tud.* 1826. II. félév 10. és 19. szám.

** Hogy e tömjénezés túlzás volt, azt egy más körülmény is támogatja. Midőn 1837 husvét után a budai társaság szétoszlott, Egressy G. csak azért utazik Bécsbe, hogy Anschütztől Posát, Leart és Hamletet láthassa. Ha Anschütznél valóban nagyobb vagy csak akkora hazai mintakép állt volna előtte Czelesztinben, vajjon minek kívánczik Egressy annyira Bécsbe menni? L. Egressy levelét *Honművész* 1837. évf. 398. lap.

előbb aligha képzelhetjük azon a színvonalon, melyen mint Hamlet-előadó ugyanakkor Anschütz állott.*

Nehogy egyoldalú értesülés alapján igazságtalanoknak láttassunk, a *Rajzolatok* kritikusanak is meghallgatjuk a véleményét; mely ugyan valamivel kedvezőbb a főntebbinél, de lényegileg avval teljesen megegyez.*** Czelesztin alakját kedvezőnek tartja e szerephez, de mozdulatait, «vagy inkább lógatódzásait» annál visszatetszőbbeknek. Organumaért ő sem rajong. Fölöttébb kíváncsúnak tartja, ha azokat az arany szabályokat, melyeket Hamlet ad a színészeknek, ő maga tartaná meg jobban. Különösen a levegőben való hadonázást tekinthetné egyik fő hibájául. Nem emeli művészi hírnevét, hogy inkább a karzat tapsaiért rajong és elfeledi, hogy «a földszint csöndes helybenhagyását aligha érdemli ki játéka». Intonációja, hangsúlyozása teljesen elhibázott, «a hamleti keserű humornak semmi nyoma kifejezésén» — írja Czelesztinről a király-gyilkolás jelenete után. Legtűrhetőbbnek még a «Lenni vagy nem lenni» monolog elszavalását tartja.

Mindezek alapján elképzelhetjük, hogy az oly fajta magasztalások, mint az 1826-dik évbeli, még a legkiválóbb színésznek sem válhattak előnyére. A vidéki vándorlás még kevésbé volt nevelőiskolája a művészeknek. A fővárosi sajtó hazafias czélzatú magasztalása a helyett hogy további tanulásra serkentette volna a törekvő színészt (Czelesztin emlékező tehetségét, kitartó buzgóságát egyaránt magasztalták) meggyökerezettette még a legtehetségesebbnél is az egyszer túlzottan magasztalt játsszási módot és azt modorossággá válni, torzképpé fajulni maga is segítette.

Szerencse, hogy Hamlet szerepe nem volt kizárólag Czelesztin egyéniségével összeforrv.

A 30-as évek elejével az új nemzedék tanultabb Hamlet-előadói kezdenek szerepelni — ugyanazok, kik később a Nemzeti Színház deszkáin, komoly színi kritika vezetése mellett, mindjobban tökéletesednek a shaksperei feladatok megoldásában.

A 30-as évek *Hamlet*-előadásainak értékéről a reánk maradt tudósítások alapján tisztább képet nyerhetünk, mint az előbbi évtizedekéiről. Egy dolog kétségtelennek látszik, hogy bár egyes előadók művészibb hatást érnek el, jó összjátékról még ekkor sem lehet beszélni. Ezt a vándorlás kényszere fejt meg, mely lehetetlenné tette, hogy egy-egy társulat évtizedeken át együtt működjék s azt az ügyességet szerezze meg, mely nélkül a legkiválóbb színdarab teljes, zavartalan érvényesülése kép-

* *Honművész*, 1835. II, 714—715. lap.

*** *Rajzolatok*, 1835. II. 37. sz. Ez volt az első részletes *Hamlet*-kritika a magyar irodalomban. (L. i. h. 36. és 37. számait.) Írója TóTH LŐRINCZ, a Kisfaludy-Társaság ma is élő tagja.

zelhetetlen.* A magyar színészet teljesen még nem ért meg a kifogástalan *Hamlet*-előadásokra. A budai színészet korából (1833—1837) ugyan néhány jobb előadás emléke is maradt reánk, de egészben véve mindez előadások nem voltak egyebek egy-egy törekvő szintársulat szorgalomra mutató kísérletezéseinél. Élvezhetőbb művészi elemeket csak néhány kiválóbb színész játéka képezte. Igaz, hogy ezen állításunk végre is csak egyes tudósítók egyéni véleményére támaszkodik s a legtöbb esetben erről az egyről sem tudjuk, vajjon mily mértékben adjunk hitelt tudósításainak, miután 1837-ig rendszeresen úzótt, komoly figyelmet érdemlő színi kritika nem is volt. Megnyugtatóan szolgálhat azonban, hogy VÖRÖSMARTY 1837-ik évtől kezdődő színi kritikáinak olvasása után helyes fogalmat nyerhetünk az 1837 előtti vándorszínészet minőségéről. A *Honművész*, a *Rajzolatok*, a *Társalkodó* előző kritikáinak megértéséhez a magyarázó jegyzetek ott vannak letéve az *Athenaeum* színi kritikáiban.

Az 1837 előtti magyar szépliteraturai közlönyökben ránk maradt emez egyéni vélemények az ő sokszor naiv, sokszor körmönfontan dagályos nyíltságukkal, mint ilyenek nagyon jellemzőek a «művelt közönség» felfogására, mint a melynek úgyszólván tolmácsai. Az egyéni vélemény a leghelyesebb és legfurcsább felfogás végletei közt is becses adat marad, mert nem foszt meg attól, hogy a sorok közt is olvashassunk. A bennök följegyzett magasztalásokat ma, egy félszázaddal későbbben okvetlenül transponálni kell — de éppen e magasztalás vagy más alkalommal a gyalázás őszinte nyilatkozataiból kapjuk a leghelyesebb képet arról, hogy ez előadások milyen módja tett hatást az egykorúakra. A kép, mely e tudósításokból visszaverődik, hamisítatlanul adja vissza a valóságot.

A színészi újabb nemzedék első kiválóbb *Hamlet*-előadói Fáncsy és Egressy G. — Fáncsy élénk vérmérsékletű színésznek van feltüntetve,

* A *Honművész* debreczeni tudósítója (1835-ből) pl. csak Fáncsy (Hamlet) és Parázsonét (Ofélia) dicséri, «a többi rendetlen személyesítők említésre méltatlanok». (I. h. 1836. I. 31. lap.) A kassai tudósító sem ír valami lelkesen a mellékszereplőkről (u. o. 1835. év. 35. sz. I.). A szombathelyi levelező pedig (1834-ből) a megbotránkozás hangján írja, «a testvérgyilkos király egy pulya csöszhöz hasonlított». Komlóssynét öregnek tartja Ofélia szerepére. A darabból a színészek néhány jelenetet kihagytak, a miből nagy zavar támadt, de mindezt «minden nyugtalanság nélkül elnézte a t. t. közönség». (U. o. 1834. évf. I. 79. sz.) A *Rajzolatok Hamlet* budai egyik előadásáról 1835 ápril 25-én azt írta: «színészeink — azt kell hinnünk — a hatást nem művészi kiszámolásra építik, hanem a jó szerencsére bízzák». I. h. I. félév 215. lap. Az okt. 31-iki előadásról pedig ez állt: «a kisebb szerepek vívói, úgy látszik, épen nem voltak áthatva azon büszke érzelemtől, hogy SH. egyik mesterművében léphetnek föl». *Rajz.* 1835. II. félév, 227. lap. «Az egész előadás nem tett nagy benyomást.»

kiben a kellő tudományos mélység, a felfogásbeli eredetiség még ugyan nincs meg, de a ki egész lélekkel fekszik neki kiválóbb szerepeinek. Hamletben a lyrai helyzetek sokkal inkább sikerülnek még neki, mint a drámaiak. Egy helyütt azonban magasztalják, más helyütt megróják játékaért, a mi kezdő színészre zavarólag hathatott. A *Honművész* debreczeni tudósítója pl. a következő érdekes sorokat közli *Hamlet* 1835 november 14-iki előadásáról: «*valamint egyéb előadatásakor, úgy most is megtölté a színházat ez a darab, hogy üres helyet látni sem lehetett. Fáncsy mint Hamlet szerepének szövevényéből a legmagasabb fokról feneketlen mélységig sérelem nélkül leszállva (!) oly szerencsésen és kedvezőleg hatolt ki, hogy új és még itt nem látott játékvitel s a «lenni és nem lenni» monolog elszavalása által, mely színpadunkon oly ritka tünemény volt, mint üstökös csillag az égen, mindenkinek dicséretét teljes mértékben nyéré meg*».¹ A kassai előadás tudósítója (1835) valamivel higgadtabban ír az ő *Hamlet*jéről. Szerinte Fáncsy még fiatal színész, ki tetszőleg vitte ugyan szerepét, «de gyakran igen csendesen mondott szavait értenünk nem lehet. Egyébiránt ő nemzeti színészeink elsőbbjei közé számíttatik». Szerepét «teljes erővel és képzeményi tűzzel vivé», de hozzá teszi «*ha ehhez a tapasztalás és szerepének nem másoktól kölcsönzött utánozása, hanem pszichologiai studium és eredetiség járuland, igen derék színészszé formálhatja magát*». Úgy vette rajta észre, hogy a «személyesítésében némelykor bizonytalan vala». *Hamlet* jelleméhez legközelebb állott az Oféliával való jelenetben.²

Egressy éppen olyan helyzetbe jut kritikusaival mint Fáncsy; a kolozsvári csak magasztalást mond róla, ellenben a kassai kiméletlenül bánik el vele. Kolozsvárott 1835 január 24-én *Hamlet* előadása alkalmával «soha oly zajos «éljen»-kiáltás nem hangzott színházunkban» — írják a *Honművésznek* — még Déryné föllépte sem okozott «soha oly sensatiót» mint Egressy. «Noha az ismeretes «lenni nem lenni» monologja kezdetén nem vonúlt el azon komolyság, filozófiai szellem, melyet várni lehet, azonban az egésznet véve, művészségének ő ma valódi remekét adta.»³

A kassai kritikus ellenben azt írja az ott vendégeskedő Egressyről (1836):⁴ «e szerep nem igen szerencsés választás vala. *Senki körén túl ne erőltesse magát*. Mai szerepének személyesítésében láthatólag bizonytalan vala; *Hamlet* beljegyéhez leginkább közelített a királynéval volt jelenlétében. Játék végével előhívással tiszteltetik».

¹ I. h. 1836. I. 31. l.

² I. h. 1835. I. 23. sz. 182—183. lap.

³ I. h. 1835. I. 15. sz. 119—120. lap.

⁴ I. h. 1836. I. 295. lap.

Czelesztinről a szombathelyi levelező (1834) csak ezt a frázist írja: «Hamlet szerepében új, hervadatlan babérokot szerze».*

A budai korszak magyar színészete — Kántornéval, a Lendvay-párral, Megyerivel, Egressy Gáborral, Tóth Istvánnal és Fánccsal a társulat élén — olyan volt 1833—1837-ig, melynél akkoriban jobban egyetlen magyarországi színésztársaság sem adhatta elő *Hamletet*. A budai *Hamlet*-előadások a művészet legmagasb fokán állóknak tarthatók. Ha ezen előadásokat mérlegeljük, tisztába jöhetünk az iránt, hogy sem az egykorú színészet, sem a fővárosi színi kritika nem állottak azon a magaslaton, hogy egy lehetőségig egyöntetű *Hamlet*-előadás létesülhessen és annak előnyei és gyöngéi az értelmes színi kritika jóakaró és tanító útmutatásai alapján kellőleg méltányolva és illő komolysággal elítélve, haszonnal lehetnének magokra az előadókra. A magyar színészet úgyszólván a gyakorlat iskolájában nevelkedik föl. A színházi kritika ellenben a német irodalom termékein táplálkozott. A magyar irodalom színi kritikusaiban az az erős meggyőződés él, hogy ők valódi óriások színészeinkkel szemben. Színészeinket daczosakká, ellenkezőkké teszi az a mód, melylyel őszinte törekvéseiket bírálgatják. Az iskolás szabályok kellőleg meg nem emésztett pontozatait dogmák gyanánt árulván, a honi színházi kritika sokszor ellenmondásba jön önön magával, és hogy tekintélyét még is megóvja, annyira megy, hogy egész megvetőleg lemond inkább magas tisztéről s magokra hagyja színészeinket, mint érdemetleneket az ő tanácsaira. Így tett pl. a *Rajzolatok*, mely 1836-tól következetes hallgatásával akart boszút állani, a helyett, hogy durva modorán javítva, az adott viszonyokból kiindulva, nevelni törekednék jó összjátékhoz nem szokott színészeinket.

Hamlet budai előadásairól a *Honművész* és a *Rajzolatok* két tudósítást hagyott reánk: terjedelem és tartalmasság dolgában egymástól nagyon különbözöket. A legrészletesebb közülök az a két tudósítás, mely Czelesztin 1835-iki októberi vendégszereplései alkalmával íratott s melyeket előbb már méltányoltunk.

A *Honművészé* az 1834-iki szeptemb. 26-iki első *Hamlet*-előadásról oly jelentéktelen, a minőt ma már egy közönséges színházi eseményről is kevesellenénk.** A főszereplők közül csak Hamletet és Oféliát említi meg. Játékuk minőségéről, valamint a többi szereplőről egy szó említés sincs téve. Az 1835 ápril 25-iki *Hamlet*-előadás már részle-

* *Honművész*, 1834. II. 79. sz. 631. lap.

** I. h. 1834. II. 61. sz. 485. l. «SHAKSPERE *Hamletje* KAZINCZY fordítása szerint adaték, Hamlet Fánccs úr, Ofelia Parázsóné assz. által személyesítve.»(1)

tesebb méltatásra talál mind a *Honművész*, mind a *Rajzolatok* részéről.¹ A czímszerepet Egressy adta, sok tehetséget és szorgalmat tanúsítva, de felfogását elítélik. Úgy látszik, Egressy Hamletből érzélgős hőst csinált,² pedig «a Hamlet karaktere mély philosophikus és élesen-elmés» — jegyzi meg a kritikusa.³ Minden különös megokolás nélkül jónak találták a király imája alatt elmondott monológot; az anyjával való nagy jelenetet és a «a lenni nem lenni» monológot. De viszont rossznak a szellemlátás jelenetét és az Oféliával való utolsó párbeszédet. Hogyan képzelhető el mégis, ha Egressy tényleg nagyon érzélgős hőst csinált Hamletből, hogy éppen a felhozott jelenetek sikerültek? Ilyen általánosságok közt emlékezik meg mind a két kritikus a többi szereplőről.⁴

Sokkal becsesebbek azok a megjegyzések, melyekből megtudjuk, hogy igen szép számú nézőközönség gyűlt össze az előadásra és mindvégig «oly figyelmes csend» volt, a minőt a budai várszínházban ritkán lehetett tapasztalni. «Jele — jegyzi meg a *Honművész* — hogy a fölülmulthatatlan SHAKSPERE még így eldarabolva is, mint adják, ily pongyola nyelven, mint ezt KAZINCZY fordítá, a lelket leköti óriás szellemével. Pedig mennyi kép, mennyi cselekvés maradt ki.»

Úgy látszik, hogy *Hamletet* még a budai színpadon is kihagyásokkal merték csak előadni. A «mindig» kihagyott részek közé tartozott pl. a sírásóké. A *Honm.* erélyesen felszólalt ez ellen. «Nem maradhatna-e ki inkább — kérdi — az untató rímelésben elszavazott (!) színi előadás amaz helyett?». Szerinte jobb hatást tenne, «ha úgy, mint SH. maga is előadja (?), csak pantomimmal adatnék.» A *Rajzolatok* némely külsőség ellen vétő dologról emlékezik s a gyakori nyelvbtlásról azt jegyzi meg, hogy ez a magyar színészet «gyógyíthatlan» nyavalyája.

Mindkét kritikus általánossággal fejezi be tudósítását.

Kár, hogy a legtöbb egykorú kritika a részletezés tanulságos és

¹ *Honművész*, 1835. I. 35. sz. 278—279. l. és *Rajzolatok* 1835. I. 35. sz. 215—216. lap.

² «Sok jelenéseket oly szomorgó hangon panaszkodott el, mint akár-melyik érzélgő hőse egy vízenyős német drámának.» (*Rajzolatok.*)

³ *Honművész*.

⁴ «Kántorné igen-igen helyesen adta a királynét.» Tóth hasonlóképen a királyt, «mimikája ma különösen dicséretes volt; az imádság igen jól sikerült». Megyeriről (Oldenholm), Lendvayról (Laertes), Lendvaynéról (Ofelia) annyit jegyez meg, hogy «helyesen fogták föl szerepeiket.» Különösen L.-né mint örült «felette kedves jelenet (!) vala». (*Honm.*) A *Rajzolatok* szerint K.-né és L.-né «a nálunk várható legnagyobb művészi tökélyvel» adták szerepeiket; ellenben Megyeri nem volt eléggé pedans és elejtette szerepe komikumát. Egressynek pedig azt ajánlja, hogy vegye mintául *Katzianert!*

⁵ «de hiszen erről végtelenül lehetne értekezni s még másról is, ha . . .» (*Honm.*); a *Rajz.* csak «egy-kettőt kívánt szólni a dologhoz».

érdemes munkája elől általánosságokkal tér ki és míg egyrészt nem ad alkalmat a színésznek okulásra, az utókort megfosztja attól, hogy egy-egy kiválóbb előadás egész menetéről, benső értékéről teljes képet alkot-hasson magának.

Mint jellemző tényrt említjük meg azt is, hogy az 1836. évi sept. 3-iki előadásról a *Honművész* ismét csak egyszerű tudósítást közöl, megemlítvén, hogy Egressy, Kántorné és Lendvayné «dicséretesen állanak», de E. a múlt alkalommal «szorgalmatosabbnak tűnt föl»; főkép «némely helybeli (?) akadozások és hamis meghangoztatások» nem elégíthették ki őt. A helyett, hogy a két előadás összehasonlításából tanulságos következtetésekkel szolgálna színészeinknek, ilyen semmit mondó kitételekkel véli kötelességét teljesítve.

És vajjon a *Rajzolatok* mit cselekszik? Ugyanaz az újság, mely 1835 április elején Egressyben «SH. nagy műveinek méltó előtűntetőjét sejtette», de az április végi *Hamlet*-előadás elé egy kis aggodalommal nézett, bár elismerte, hogy a tagok dicséretes szorgalmat tanúsítanak és a budai társaságot — kevés kivétellel — a legjobb magyar színészek összeségének tartja, Egressynek mégis mintául Katzianert, ezt a hóbor-tos színfalhasogatót ajánlotta! A *Rajzolatok* Czelesztin 1835-iki vendég-szereplése alkalmával még egyszer felszólal, de az 1836-iki előadásról már tudomást sem vesz.*

Ilyen fajtájú kritikákban természetesen nem volt semmi fejlesztő, művelő elem az előadókra nézve. A tetszés és nemtetszés ezen egyéni nyilatkozási módja — mely ellen BAJZA a *Kritikai Lapokban* megindítja a harcot — végre is arra kényszerítette a művészt, hogy a saját lelkületéből, a saját kedélyéből vegye kiválóbb alakjaihoz a megfelelő színeket.** Nem csoda ha ezek kezdetben egy kissé ríktók voltak. —

A pesti színjátszó társaság műsorán *Coriolanus* kétszer is előfordul 1812 márcz. 8-án és 1813 május 11-én. A szerencsés véletlen folytán két rendbeli egykorú tudósítás is maradt reánk ez utóbbi előadásról. VITKOVICS levelezéseiből tudjuk, hogy midőn BERZSENYI Pesten járt, elvitték őt is barátjai a magyar színházba, hol éppen *Coriolánt* adták. Ez a *Coriolán* azonban nem a SHAKSPERE munkája, hanem COLLIN J. H.-é melynek cselekménye a tulajdonképeni katastrofánál kezdődik és teljesen független a shaksperei tragédiától. Nagyon valószínű, hogy az a *Corio-*

* *Honművész*, 1836. II. 72. sz. 573. l.; *Rajz.*, 1835. I. 30. sz.

** A budai színészek 1834 július 26-iki előadásáról (*Hamlet* = Fánegy és Ofélia = Parázsoné), valamint az 1836. évi szept. 3-ikről (*Hamlet* = Egressy, Ofélia = Lendvayné, Királyné = Kántorné) csak néhány általános megjegyzés van a *Honművészen*. (I. h. 1834. II. 61. sz. és 1836. II. 72. sz.)

lán, melyet 1821-ben Székesfehérvárott és 1822-ben Pécsen adnak elő, ezzel ugyanazonos. Későbbi években nem találjuk a műsoron.¹ Fordítóját egyik forrásunk sem említi. —

Lear király fordításáról ennél kimerítőbb adatokkal rendelkezünk. Legrégibb magyarországi előadásának nyomára 1819 márczius 7-én akadunk, Székesfehérvárott, hol azt Kántorné javára adták. Jutalomjátékul az idétt a színészek rendesen egy, még elő nem adott darabot választottak. Kántorné művészi törekvése mellett bizonyít, hogy jutalomjátékul *Leart* választja. Hogy *Lear* Erdélyben még előbb színre került (az innen Nagyváradra és Debreczenbe ki-kiránduló társaság ez utóbbi helyeken elő is adhatta), arra nézve 1812-ig nyúlnak vissza adataink. Kolozsvárott 1812 január 28-án adják először.²

Lear a 20-as és 30-as években műsordarabja a vidéki színtársulatoknak és pedig nemcsak a régi gárda tagjai próbálkoznak meg vele, hanem az újabbnak is. Előadatásáról négy rendbeli tudósítást ismerünk: Székesfehérvárról (1834), Szabadkáról, Miskolcra (1835) és Debreczenből (1837) egyet-egyet.

Czelesztin egyike volt a SHAKSPERE-tragédiák magyarországi apostolainak, a hol csak megfordúl, ott Hamleten kívül bizonyára mint Edgar is föllép. A székesfehérvári tudósító úgy emlékezik meg róla, mint «megért egy művészről». Edgar szerepét nagyon is természetesen adhatta, mert szerinte «képzeldésünket oda vitte, hogy egy *mellettem álló* barátom azt kérdé tőlem, midőn az eszelősség pontján s a viharos időben fázó művésznek *fogai összekoczezanának* (!), vajjon *nem igazán fázik-e?*» Ez a vad naturalizmus nagyon tetszhetett a jámbor tudósítónak, mert azzal az áhitatos megjegyzéssel végzi czikkét: «a természethez közelítése a színésznek legeragadóbb, s *túlhat a pillantatnyi hatóságon*». Egyéb-ként a debreczeni tudósító is (1837) rajongással ír Czelesztin Edgarjáról: «e szerepet nála senkitől még jobban alakítva nem láthattuk, s bár melyik iskolában tanulta is, de annak változó érzéseit a természet tiszta forrásából meríté».³ A miskolci tudósító a következő érdekes sorokat hagyta reánk *Lear* 1835 decz. 12-iki előadásáról: «*Sh.* nagy művében Balla (*Lear*) szinte bámulásig helyén áll. Ő az ilyes erősb aggokban leginkább kitűnő s méltán mondhatni, ma is dicséretre való méltó. Cz. úr

¹ V. ö. VITKOVICS M. *Munkái* III. k. (Nemzeti Könyvtár) 157. l. és *H. és K. T.* 1813. évf.

² *Shakspeare pályája* I. 427. lap. *Lear* első személyesítője Vándza Mihály volt. SZACSVAY azt állítja, hogy *Lear* ábrázolója Czelesztin volt (?) (*M. P.* 1881. 281. sz.)

³ V. ö. *Honművész*, 1834. I. 18. sz. 142. lap és 1838. I. 31. sz. 247. lap.

⁴ *Honművész*, 1836. I. 94—95. lap.

(Czelesztin) oly jelesen követte a természetet s mesterileg vivé szerepét, hogy több néző szájából «hasonlíthatatlan» szó reppent.» A többi szereplőről azt jegyzi meg, hogy azok kielégítőleg tündek ki. «*A darab nagy tetszést nyert.*»

A miskolczi színház tudvalevőleg csak átmeneti állomása volt a magyar színészetnek s ha állandóbban (főleg a téli időnyben) meg is fordult ott egy-egy jobb társulat, az sem tartozott az elsőkhöz. Föltételezhetjük, hogyha egy középszerű társulat is meg mert küzdeni *Lear* feladataival — az előkelőbbek bizonyára nem maradtak mögötte. Így pl. *Leart* Szabadkán (1835-ben) Szilágyi Pál hasznára adják, a mi azt tanúsítja, hogy a törekvő színész a vidéken is kerülte az olcsó hatás eszközeit és szívesen választá «SHAKSPERE ezen remekét» jutalomjátékaul.¹

Lear magyarországi fordítójának KOMLÓSSY FERENCZET nevezi meg a székesfehérvári színtársulat 1825. évi *Almanachja*. KÖNYVES MÁTÉ ellenben *Leir* (sic) király fordítójának SÓFALVI JÓZSEFET tartja és KOMLÓSSY-ról mitsem tud. Egykorú színlapok hiányában ma már bajos eldönteni, vajjon ki volt *Lear* első magyar fordítója, valamint azt is nehéz megállapítani, vajjon miféle átdolgozás alapján készült e két rendbeli fordítás.² —

Időrendi egymásután szerint a magyar színpadon *Macbeth* következik. *Hamlet* óta ez az első shaksperei darab, melylyel az irodalom tesz szolgálatot a magyar színészetnek. Már 1822-ben decz. 20-án elő is adják Székesfehérvárott. Úgy látszik, ismét Kántorné kezdeményezése folytán, ki ekkor tagja volt e kiváló társulatnak. Erről az előadásról egykorú tudósítás nem maradt reánk, a mit a magyar színészet fejlődése történetének érdekében csak sajnálni lehet. Kántorné Lady *Macbeth*jéről tudjuk, hogy ezt az egykorúak kivétel nélkül művészi alkotásnak tartották. Midőn az egyesült székesfehérvári és miskolczi színtársulat Pozsonyba megy az 1825-iki országgyűlésre, *Macbeth* is a műsoron van. Budán 1834-ben szintén a DÖBRENTAI fordítása szerint adják egyetlen egyszer. Föltehetjük, hogy ezen időszakon belül mindazon helyeken, hol Kántorné is szerepelt, *Macbeth* nem került le a műsorról. Ha a körülmények többet nem engedtek meg, úgy ez a kiváló művésznő a divatos «Egyvelegek», «Akademiák» stb. alkalmával legalább Lady *Macbeth* álmjárását adta elő.³

¹ *Honnművész.* 1835. I. 29. sz. 331. lap és 33. sz. 262. lap.

² GREGUSS *Shaksp. pályájában* 427. l.; *Lear* első előadójának 1812-ből Vandza Mihályt nevezi meg. Vandza fordított egy pár színdarabot németből s így nem lehetetlen, hogy éppen ő *Lear* első magyar fordítója. A székesfehérvári 1819-iki előadásoktól kezdve azonban hihetőleg a KOMLÓSSY-féle fordítást használták hazánkban.

³ Midőn Budán 1833-ban először adta ezt a jelenetet, «eddig példa nélküli tiszteletben részesült — mint a *Honn.* írja — nyomtatott versekkel tisztelték meg». Ezt a jelenetet 1834-ben és 1836-ban is előadja Budán

Budán 1834 június 17-én Bartha jutalomjátékául adták elő *Macbethet*. Kántornéről az álomjárás jelenet után így írt a *Honművész*: «minden nagyítás nélkül mondhatjuk, hogy remekül játszott.» Daczára a dühöngő szélvésznek oly nagyszámú közönség jelent meg a várbeli színházban, hogy ehhez fogható csak *Zrínyiben* és az 1835-ben előadott *Bájrózsában* volt.¹ Az igazgatóság is minden tőle telhetőt elkövetett, hogy e shaksperei darab benső hatását valahogy tönkre ne tegye a kiállítás és ruházatok nyomorúsága. A nagyon csinos, sőt részben pompás és drága új skót öltözetek nagyban növelték is az előadás külső hatásának teljességét. De maga a darab rendezése, a díszletek gyakori és pontos változása, főleg pedig a boszorkány-jelenetek gyors és összhangzó eszközlése meglepte a nézőket. Telepyt, a színmestert, meg is dicsérték érte. A férfi szereplőkről ugyan azt írják, hogy azok néha elfogódva látszottak lenni, mit azonban annak tulajdonítottak, «*hogy a versekben írt darab szokatlan figyelmet kívánt*».² Általában mindegyik főszereplő játékaról dicsérő emlékezés történt mégis. Ime egy újabb példa arra, mennyire törekedett ez a lelkes színész társaság megfelelni a fővárosi művelt közönség igényeinek. Hova fejlődhetik színészetünk, ha a fővárosban legalább 1807-től kezdve állandósíthatja magát? Föltehetjük-e, hogyha Kántorné *Macbeth* ezen fordítása megjelenéseig nincsen folytonos gyakorlatban, vajjon elérhetett-e volna a főváros közönsége előtt ily teljes művészi hatást? *Macbeth*nek első fordítása 1812 ápril 11-én került először színre Kolozsvárott «Török István színjátész és színmester» javára. Ezt a fordítást már a debreczeni színészetnél megismerhette Kántorné. Ebből meríthette az első ösztönyt, s midőn a DÖBRENTAI-féle jobb fordítás megjelent, nem riadt vissza azon nehézségektől sem, melyeket a verses alakban készült szöveg gördített az előadó elé.

A húszas évektől kezdve a magyar íróvilág mindjobban látszott érezni, hogy sokkal maradt adósa a magyar színészetnek. *Sapphót*, az *Ősanyát* az irodalom jobb erői fordítják le. SCHILLER kiváló színdarabjait PUKY JÓZSEF, SCHEDEL FERENCZ, később SZENVEY kezdték jól-rosszul átültetni magyarba. DÖBRENTAI G. *Külföldi Játékszíne* megindításával törekszik segíteni a hiányokon. Midőn pedig a SHAKSPERE játékszíni munkáinak magyar fordításához tartozó jegyzeteket DÖBRENTAI nyomán közölni kezdi a *Felső Magyarországi Minerva*,³ ugyanott megjegyezve találjuk,

«Egyvelegek» alkalmával; mind a kétszer «remekül». (L. *Honművész*, 1833. évf. 297. lap. — 1834. II. 797. lap és 1836. II. 432. lap.)

¹ *Honművész*, 1835. 5. sz. 37. lap.

² U. o. 1834. I. 50. sz. 397. lap. Főbb szereplői Bartha (*Macbeth*), Fánecs (*Malcolm*), Megyeri (*Banco*), Tóth (*Macdoff*), Kántorné (*Lady Macbeth*).

³ I. h. 1828. Julius. 1781—1800. lap.

hogy DÖBRENTAI egyszerre négy shaksperei színdarabot is akar kiadni: *Leart*, *Macbethet*, *Hamletet* és a *Windsori víg asszonyokat*. Hogy mikor? Erre a jogos kérdésre az a szomorú felelet áll ott, hogy ez a «környülállásoktól függ». A magyar színészet nem várakozhatott ez új környülállások bekövetkezéseig és szerényen bár, de tovább haladt a jó úton. Így 1836 márcz. 17-én ott találjuk a kassai színészet műsorán a *Velencei kereskedőt*,* melyet két középszerű színész választ jutalomjátékul. Az egykorú tudósító szerint «SHAKSPERE vígjátéka a darabos fordítvány ellenére is elég jól sikerülve tetszett. *Déryné* (Belmonti Porcia), *M. Lujza* (Nerissa), kivált az utolsó felvonásban férfi ruhában, a törvényszék előtt tetszetek. Hubenay (Lancelot) egyes jelenése zajosan megtapsoltatott. *Komáromi* (Shillock) szorgalmat és tanulást bizonyítja». Az ismeretlen fordító ugyan eléggé meg van bélyegezve az utókor előtt, de lehetetlen megtagadni tőle az elismerést azért, hogy ő merte az első lépést megtenni a *Velencei kalmár* lefordítására.

Ha pusztán a címek után indulnánk, azt kellene hinni, hogy a magyar színészet SHAKSPERE-műsora teljesen ki van merítve. SHAKSPERE azonban mint vígjátékiró is sokkalta több kincset rejt magában, semhogy ennek kiaknázását a XVIII. század német irodalma figyelmen kívül hagyhatta volna. A vígjátéki hatásnak oly sok eszközeit találta darabjaiban, hogy azoknak feldolgozását a német színpad érdekeiért multhatatlannak kellett találnia. Sokszor a legfuresább címek alá rejtik az átdolgozók a shaksperei tárgyat, s ma már sok utánjárást, egybeazonosítást igényel a tények megállapítása. Hogy hazai példát hozzunk föl, kétségtelen, hogy DUGONICS ANDRÁS népszerű művében, *Etelka Karjellen*, a shaksperei *Téli rege* és a *Vihar* meséinek melodiája csendül meg. E dallamra más változatokat írt SHAKSPERE, másokat DUGONICS. Amaz egy költői lelkületű zenész gazdag zenei tehetségeit, ügyes hangszerelését árulja el, emez csak az ügyes karmesteréit. Melyik átdolgozóból merített DUGONICS, azt csak egy szerencsés véletlen fölfedezés fogja tisztába hozni, mert a *Téli rege* ugyan megvan a WIELAND-féle fordítás 8-ik (1766-ból) és az ESCHENBURG-félenek 3-ik kötetében (1775-ből), de még GENÉENÉL, a shaksperei literatura németországi buzgó kutatójánál sincs megemlítve a *Téli regének* múlt századi más átdolgozása a föntemlítettéknél; a DUGONICS darabján pedig határozottan meglátszik, hogy azt egy ügyesebb átdolgozás alapján kellett «magyar köntösbe» bujtatnia. DUGONICSnak ezt a darabját nem sokszor adták, ügyes szerkezete daczára sem. Sok szereplőt és ügyes jelenetezést

* *Honművész*, 1836. évf. I. 247. lap. Fordítói hihetőleg a «jutalmazandók» KOMÁROMY S. és MÁTEFY J. — legalább szokás volt, hogy a színészek magok fordították le a jutalomjátékul használandó darabot.

igényelt; a csekélyebb személyzettel és a még csekélyebb vagyonnal rendelkező vándorszínészet éppen azért nem vehette föl műsor-darabjai közé.*

* A *Téli rege*, meg a *Vihar* és az *Etelka Karjelben* meséi közt van nem egy közös vonás. Leontes gyanúja neje, Hermione iránt ép oly rögtöni, ép oly indokolatlan, mint Eteléé, Ketela (Etelka) iránt. Csakhogy míg Hermionét elrejtve életben tartja Paulina, addig Ketela, mint a véletlenség áldozatja, ugyanazon vad szigetre hányattatik a tengeri vihar által, melyre Széplaki, a «lápok országának fejedelme», Hengerit kitette. Ez a Hengeri régen szerelmet érzett Ketela iránt, de miután célhoz nem tudott jutni, belopódzott Ketela hálószobájába, hogy gyanút keltsen a férj szívében, vizslyát a békés házasságok közt. Ez sikerül is neki, mert midőn éjjel véletlenül korábban tér haza Etele, tengeri útjáról, Hengeri akkor szökik át az ablakon. Etele bánatában elbujdosik. Ketela keresésére indul, de a vihar a «vad szigetre» űzi véletlenül ugyanazon férfi társaságába, ki élete boldogságának a megrontója.

A történet ezen része — a tündéries jelenetek büve nélkül — némi rokonságban áll a *Vihar* meséjével. Ketela leánya Kréka, bizonyos tekintetben jobban hasonlít Mirandához, mint Perdítához. A testvére által jogaitól méltatlanul megfosztott Prospero és a férjétől méltatlanul elhagyott Ketela között vannak rokon vonások. Amannál Miranda, emennél Kréka gondos, szeretetteljes fölneveltetése a szülői vonzalom meleg tűzhelyénél sokkal természetesebb, mint Perdita helyzete, kit reá nézve teljesen közönyös pásztor emberek nevelnek föl. Azon hasonlatosságnál fogva, mely a *Vihar* Ferdinandja és Mirandájának, a *Téli rege* Florizelje és Perdítájának szerelmi viszonyában szembetűnő — az az Ete és Kréka közti szerelem keletkezésében és lefolyásában hasonlít mind a kettőhöz. A végkifejlésben határozott eltérés mutatkozik, mert Ete és Kréka testvéreknek bizonyúlnak.

A legtöbb hasonlatosság van Leontes és Etele között. Mindkettőjüket a pusztá gyanú viszi rá a méltatlan tett elkövetésére. Mindkettő átszenvedi az önmaga által okozott lelki kínok egész martyriumát. De míg Leontes az önvád súlya alatt kielégítetést sem találhat legalább gyermekeiben, addig Etele élete céljává teszi, hogy szerető gyermekeiben, Tabánban és Etében, a nőgyűlölet érzelmeit fejlessze ki. Ez a nevelési módszer hajótörést szenved a természet másíthatatlan törvényein, mert ugyanott, a «vad szigeten», hová elrejtőzni tért Etele, Ete megtalálja kedvesét Krékát és Tabán véletlenül szintén összejön őt a tengeren is követő kedvesével, Széplaki Márnával.

Közös vonás kettőjük közt az is, hogy mindkettő halva gondolja hitvesét, csakhogy Leontes rég megbocsátott Hermionénak, míg Etele gyűlöletének, megvetésének, a sok évi viszontlátás után is kifejezést mer adni, midőn a «vad szigeten» Ketelával találkozik.

A bajszóvó Hengeri hasonló Sycoraxhoz, csakhogy emberibb, gonoszabb. Amaz Kréka, emez Miranda iránt érez állati vonzalmat. Célját természetesen egyik sem éri el.

Széplaki és Etele barátsága hasonló a Leontes és Polyxenes közti viszonyhoz; a különbség közöttük csak az, hogy Széplakinak nincsen semmi része a tragikus színezetű események folidézésében. Etele fia Tabán és a Széplaki Márna közti viszony nagyon is párhuzamosan halad az Ete és Kréka szerelmi történetével.

DUGONICS színdarabja olyan hatással van az olvasóra, mintha írója két érdekes cselekményű dráma behatása alatt állana, mind a kettőből kölcsönöz valamit és így mind a kettőt végre egy harmadik darabbá laposítja. A *Vihar* idyllikus jelenetei tetszenek neki, de nincs elég költőiség benne, hogy azokat a saját céljaira tudná módosítani; a *Téli rege* roman-

A sok furcsa cím közül egyike mindenesetre a legfurcsábbaknak: *Második Gassner v. Ördögüző Fábián*, mely alatt ma már senki sem keresne shaksperei vígjátéki tárgyat. Pedig ezen és sok más címen a *Makranczos hölgy* egyike volt a magyar színpad legnépszerűbb vígjátékainak.¹ Miként jutott a shaksperei Petrucchio ehhez a különös névhez, annak BRACHVOGEL magyarázatát adja a berlini színházi régibb állapotokról írott munkájában.² Élt ugyanis a múlt század 7-ik évtizede körül Tyrolban egy híres hypnotista lelkész, kiről azt híresztelték, hogy az emberekből az ördögöt ki tudja űzni. SCHINK JÁNOS, a *Makranczos hölgy* német átdolgozója, úgy képzelte el a határozott jellemű Petrucchiót, mint a ki bőszt Katából az ördögöt törekszik kikergetni. A Gassner nevet elég széles körben ismerték annak idején (meghalt 1779-ben) s így a Második Gassner címhez nem volt nehéz hozzáképzelní azokat a tulajdonságokat, melyek az első Gassnert híressé tették. Természetesen, oly helyeken, hová I. Gassner híre el nem hatolt, a II. Gassner cím meglehetősen érthetetlen maradt. Innen van, hogy a SCHINK darabját a magyar játékszínen a következő magyarázó címek alatt adták:

1. II. Gassner v. Ördögüző Fábián,
2. II. G. v. a megzabolázott feleselő,
3. II. G. v. így űzik ki az asszonyból az ördögöt.

Néha a II. Gassnert egészen elhagyják s csak Ördögüző Fábián neve alatt jelenik meg a színen.

Midőn a kassai társaság 1833-ban Nagyváradon átutaztában egy ily című darabot ad elő: *Szerelem mindent véghez vihet*, nagy bosszúsággal írt az előadásról egyik tudósító: «hazánk játékszínein majd Ördögüző Fábián, majd II. Gassner, majd tudná a Tatár micsoda nevezetek álarcza alatt szédeleg régóta ez a darab, de nem hiszem, hogy valaha sikerrel adatott volna».³ Az átdolgozás minőségét tekintve, a tudósító

tikus változatossága hasonlóképen vonzza őt, de nem tudja főcselekménye keretébe szőni. Kölcsönöz mind a kettőből és temérdek fölösleges szereplőt teremt. Széplaki felesége Paulináéhoz hasonló szerepet játszik, de magára Széplakira nincs nagy szükség. Márna és Tabán fölösleges mellékalakok; valamint Ballagi is, kiről az sül ki, hogy Etele elveszettnek gondolt leánya, Héjja; Nagyhábi pendentja Vizaknai. Nagyhabin meglátszik Cleomenes és Sebastiano hatása.

Ha DUGONICS kevésbbé bőbeszédű és inkább alkalmazkodik akár az egyik, akár a másik dráma cselekményéhez, ha nem is értékeőbb, de bizonyára kerekébb cselekményű drámát nyújt.

¹ A pesti német színészet múlt századvégi színpadán a következő nem éppen udvarias címen adják: *Gassner der zweyte, oder die bezähmete Widerbellerin (!)* Egyébként ily címen jelent meg 1783-ban nyomtatásban is.

² *Das alte Berliner Theaterwesen*, I. B. 1877. Berlin, O. Janke. 330. l.

³ *Honművész*, 1833. évf. 451—452. lap.

megbotránkozása méltó lehetett; — csupán abban tévedett — mint ezt alább látni fogjuk —, hogy e kétféle átdolgozást egynek tartotta.

Második Gassnert a pesti magyar színházi társaság először 1807 július 3-án adja.¹ KÖNYVES M. szerint fordítója valami SCHENER GYÖRGY. A mi a népszerűsége ellen fölhozottakat illeti, a nagyváradi tudósítónak ellene kell mondanunk, mert a pesti műsoron 1807-től 1814-ig mindvégig megmaradt. Sikere állandó lehetett, mert 1808-ban, 1810-ben, 1812-ben 2—2-szer adják és 1807-, 1809- és 1811-ben 1—1-szer évenként. Sajnálni lehet ezúttal is, hogy erről a nagyon népszerű darabról a *Hazai és Külföldi Tudósítások*ban egyetlen színi tudósítást sem találhatni.

Ez az átdolgozás «magyarosítás» volt abban az értelemben, a mint azt a *Hazai Tudósítások* fölszólítása kívánta az íróktól 1807-ben, «hogy német játékokat magyarra fordítván, egyszersmind a Hazához és Nemzeti szokásokhoz alkalmaztassák».²

Mint fentebb is említettük, *II. Gassner* nem egyéb, mint a SCHINK J. F. által átdolgozott *Makranczos hölgy*. Magyar fordítója hasonlóképen cselekedett és hihetőleg a *Hazai Tudósítások* buzdítása folytán szánta reá magát a német átdolgozás alapján a hazához és nemzeti szokásokhoz alkalmaztatni a shaksperei *Makranczos hölgyet*. Főszereplői ezek:

Cseky gazdag nemes = Baptista,

Franziska = Katalin,

Kőhegyi = férje az első nővérnek, Biancának,

Margot doctor = férje a második nővérnek (az eredetiben hiányzik),

Fábián = Petrucchio,

János szolga = Grumio és Kurta vegyülete.

A reánk maradt tudósításokból azt következtethetjük, hogy bár némely helyen a 30-as években nem is ért el oly hatást mint régenten, általánvéve még mindig tetszett.³ Így pl. Nyiregyházán történt előadásáról, bár a legtöbb szereplő nem igen volt a szerepére elkészülve, kedvező tudósítás maradt reánk. «Franziskát, ezt a mérges, veszekedő s a maga akaratjára járó lányt — írja a tudósító — oly híven festé Fehérné, hogy vele tökéletesen meg valánk elégedve.» Fábián előadóját is megle-

¹ Kolozsvárott először 1812. ápril 19-én adják, mint «igen mulatságos vígjátékot». A színlap SHAKSPERE művének nevezi e szindarabot. SZACSVAY azt írja a *M. P.*-ban (1881. 281. sz.) «A szereplők nevei azonban mind magyar nevek».

² I. h. 1807. évf. VII. szám. Az ilyen fordításokkal szemben késznek nyilvánítja magát a *Magyar Theatrumi Institutum* arra, hogy a bevételből «száztól tízet háladatosságának megbizonyítására» által fog engedni.

³ 1828-ban a *Megzabolázott felesélt* ott találjuk a pesti színház műsorán is. Hihető, hogy ez is a *II. Gassner* megmagyarosítása s nem a KOMLÓSSY-féle (más című) fordítás volt. Egykorú tudósítás nem maradt reánk.

hetősnek mondotta, «borzasztó hangos beszéde minket is engedelmeskedni kényszerített».¹ Mármaroszigeti előadásáról egy ennél is kedvezőbb tudósítást birunk. «E mutatvány minden tekintetben kellemes időtöltést szerze minden nézőnek, kivéven azokat — jegyzi meg naivan — kik a darab tartalma által magokat érintve találták.»² Az ungvári előadás alkalmából azonban némi megbotránkozással emlékezik egy tudósító Ördögüző Fábiánról, «mely engem haza űze — írja a tudósító — s a játékszínthől bucsút venni kényszerített, nehogy e színészegyesület ostromozó rémje legyek tovább is».³ Egy évvel később (1837-ből) a pécsi előadás alkalmával a játékszín azonban egészen megtelt nézőkkel s a két főszereplő (Kilényi Dávid és Széppataki Johanna, Déryné nővére) «előhivatással tisztelteték».⁴ Egybevetvén az eltérő véleményeket egymással, arra a jogos következtetésre jutunk, hogy a kezdetben nagyon népszerű SCHINK-féle darab, lassankint teljesen a vidéki másod- és harmadrangú színpadokra szorult le és az előkelőbbekben, mint pl. a székesfehérvárin, utóbb a kassain, kolozsvárin, majd a budain erre a fordításra nem voltak tekintettel többé. A közönség műízlése kezdett finomulni s e darab csak ott kerül néha előadásra, hol műízlés dolgában a közönség nem állott magasabb színvonalon a szereplő társaságnál.

A *Makranczos hölgy*nek egy ennél jobb átdolgozása kezdett divatba jönni a 30-as évek elejével, a HOLBEIN FRIGYES-féle fly czímen: *A szerelem mindent végehez vihet*.⁵ Előadásának legrégibb nyomát a

¹ *Honművész*, 1834. II. 101. sz. 831. lap.

² *Honművész*. 1835. II. 498. lap.

³ U. o. 1836. II. 511. lap.

⁴ U. o. 1837. I. 32. sz. 255. lap.

⁵ *Liebe kann Alles*, Lstsp. in 4 Acten nach SHAKSPERE's Bezähmten Wiederspenstigen und mit Benützung v. SCHINK's Bearbeitung v. Fr. v. HOLBEIN. Pesth, 1822. V. ö. GENÉE, 309. lap. GREGUSS A. téved tehát, midőn II. Gassner és a HOLBEIN-féle darab fordítását egynek hiszi. (I. m. 301. l.) — A KOMLÓSSY-féle fordítás debreczeni (1836) és budai (1837) szereplői és személyei, az egykorú színpadok szerint a következők:

Grommer	---	---	---	---	(Baranyi. — Udvarhelyi.)
Francziska	{	---	---	---	(Chiabayné. — Kántorné.)
Eliza		leányai	---	---	(Parázsoné. — Laborfalvi R.)
Julia		---	---	---	(E. Lujza. — Topner R.)
Dolling orvos, Julia férje	---	---	---	---	(László. — Szigligeti.)
Worlitz tanácsos, Eliza férje	---	---	---	---	(Szákfy. — Szilágyi.)
Kraft ezredes	---	---	---	---	(Fáncsy. — Bartha.)
Muzsika-mester	---	---	---	---	(Zsivora. — Ifj. Egressy.)
Karolin, Fr. szobaleánya	---	---	---	---	(G. Victoria — Szatmári Karolin.)
Kristóf, paraszt fiú	---	---	---	---	(Chiabay. — Somogyi.)
Müller agg káplár, az ezredes meghittje	---	---	---	---	(Hubay. — Ifj. Udvarhelyi.)
János, a tanácsos inasa	---	---	---	---	(Török. — Molnár.)
Wasztli, varga	---	---	---	---	(Cseley. — Havi.)

(Lásd a Múzeumban a Fáncsy-féle színpad-gyűjteményt.)

székesfehérvári színtársulat műsorán találtuk, 1822 decz. 29-én. A HOLBEIN-féle átdolgozásnak magyar fordítója KOMLÓSSY FERENCZ, ki e színdarabot nem magyarosította. Elég egy tekintetet vetni a szeplők neveire, hogy tisztában legyünk a HOLBEIN darabja értékével. Az olasz társadalom előkelőségei helyett a német színpad megszokott alakjai szerepelnek s az egészen bizonyos katonás hang vonúl végig. A shaksperei szellem erőteljességére vall, hogy az még ily burkon át is hatni tudott.

A magyar színpadnak a 20-as évektől kezdve egyik legnépszerűbb darabja. Nemcsak a székesfehérvári színpad műsoráról nem tűnik le, hanem ott van a komáromi, a dunántúli színjátszó társulatén. A 30-as években nemcsak a vidéken, de a fővárosban is évenként adják, így a ránk maradt adatok szerint 1833-ban Nagyváradon, 1835-ben Kolozsvárott, Kassán és Esztergomban, 1836-ban Debreczenben és a budai színtársulatnál 1833-, 1834-, 1835- és 1837-ben egyszer-egyszer. Az 1833-iki budai előadásról följegyezve találtuk, hogy a «számos gyülekezet igen kedvesen fogadta». Kántorné adta a szilaj Francziskát és Bartha az őt megszelidítő Kraft ezredet. Megyeri Müller káplárnak rövidke szerepében «a darab előadásának tökéletességét elősegíté».*

A *Makranczos hölgy*ön kívül még a *Sok hűhó semmiért* is szerepel a magyar színpadokon ily czímen: *Egymást bosszantók*. Ez az átdolgozás először 1792-ben került színre a mannheimi színpadon. BECK HENRIK, ki a shaksperei tárgyat a német társasélet viszonyaihoz alkalmaztatta, egyike volt az IFFLAND és DAHLBERG alatt elsőrendű jelentőségre jutott mannheimi színpad legkiválóbb tagjainak. Ezen darab (*Die Quälgeister* czímen) első drámai kísérlete BECKnek. Nagyon beillett ezen átalakított formájában a németországi akkori viszonyokba, sőt még a jelen század 30-as éveiben sem tűnt le a németországi színpadokról.** Magyar fordítója BENKE JÓZSEF s a fentemlített czímen először 1807 aug. 12-ikén adják Pesten.

A BECK-féle átdolgozás meglehetősen önkényszerűséggel járt el a shaksperei darabbal s azt eredeti ízéből teljesen kivetkőztette. Mindamellett, mint KOFFKA írja, korában «fölkötőbb» tetszett. *Benedekből*, a paduai nemesből «Hauptmann v. Linden» lett; *Leonato*, Messina kormányzója nála «General von Pfauen»; a szilaj *Beatrisznak* Isabella a neve; *Dog-*

* *Honművész*, 1833. Az esztergomi tudósító úgy látszik, tévedésből írta, hogy KOMLÓSSY F. BAUR után fordította ezt a darabot. *Honművész*, 1835. II. 770. l.) V. ö. i. h. 1833. évf. 451—452. l. — 1836. évf. I. 36. és 54. lap, 215. lap.

** IFFLAND u. DAHLBERG. *Gesch. d. classischen Theaterzeit Mannheim's*. Nach den Quellen dargestellt von Dr. W. KOFFKA, 1865. Leipzig, — a 208. és 209. lapon.

bery az egyik őr *Düpper*ing; *Verges* a másik őr pedig *Schmiergel* Invaliden-Corporal; *Don Juan* Graf von Rad; *Boracchio* Don Juan szolgája Charles; *Claudio* Major v. Strahl és *Hero* Emilia.

A BENKE-féle fordítás, a mint azt a reánk maradt adatokból következtethetjük, nem «magyarosítás» abban az értelemben, a mint azt 1807-ben KULCSÁR óhajtotta. Népszerűsége a magyar színpadon ugyan nem nagy, de azért 1807-, 1808-, 1809- és 1811-ben egyszer-egyszer Pesten is adják. Az 1815-ben vándorútra kelt magyar színészet magával vihette, mert nemcsak KÖNYVES MÁTÉ *Játékszíni könyvtára* említi föl, de meg van Pestvármegye Játékszíni Gyűjteményének lajstromában is. A 20-as évek elején csak a székesfehérvári műsoron találtuk meg (1821 május 5. 1823-ban kétszer). A budai színtársulat 1834-ben kétszer is adja — de azontúl 1837-ig egyszer sem. A budai előadáskor nagy kedvvel játszhaták színészeink; a *Honm.* szerint kellemetes estvét szerzett, «mert előadása minden részleteiben a legszigorúbb várakozást is voltaképen kielégítheté».*

Ez a hét darab képezte tehát a magyar színészet shaksperei műsorát: *Othello*, *Hamlet*, *Macbeth*, *Lear*, *A velencei kalmár*, *II. Gassner* és a *Szerelem mindent véghez vihet*, meg az *Egymást bosszantók*. *Romeo és Julia* meg *Coriolán* idegenszerű átdolgozásukban nem jöhetnek számításba. A mennyiséggel meglehetnénk elégedve, hiszen csak vándorszínészetéről volt szó! A mit az irodalom nyújtott, láttuk, hogy azt megjelenésétől kezdve azonnal fölvette műsorába. Minőség tekintetében, kettőn kívül, a többi alig érdemelhet nagyobb figyelmet. De még gyöngeségök mellett is nagyon fejlesztőleg hathattak, pl. *Othello*, *Lear* s a *Velencei kalmár* fordításai is és egy bizonyos fokig a *Makranczos hölgy* HOLBEIN-féle átdolgozása, színészeinkre. De ne feledjük el, hogy drámaíróinkra sem maradtak hatástalanul e shaksperei előadások. Hogy régibb példát idézzünk, a GOMBOS *Esküvésének* egypár jelenetén nagyon érezhető *Hamlet* behatása (I. Octavio monológját IV. f. 87.). A harminczas években kezdik észrevenni hirlapjaink is, hogy egyes drámaíróinkon meglátszik a shaksperei tragœdiák befolyása. Midőn SZIGLIGETI-től a *Megjátszott cseleket* adják Budán először (1835 márczius 24-én), a tudósító azt jegyzi meg, hogy a darab egyes jelenetein *Hamlet* és *Macbeth* utánzása nagyon megérzik.** Kezdő drámaíró nem veheti rossz néven, ha szemére hányják, hogy SHAKSPERET veszi mintául. Ebben a szemrehányásban nagyon sok biztató volt SZIGLIGETI drámaírói pályájára, melyen ő sokkalta többre vitte mint kritikusa — GARAY JÁNOS. Az *Ekebontó*

* *Honművész*, 1834. 5. sz. I. 38—39. lap.

** *Honművész*, 1835. I. 27. sz. 215—216. lap.

Borbála szerzőjénél szintén shaksperei tanulmányok nyomaira akadnak.¹ Sőt KATONA *Lucza széke*nek egyik előadása alkalmával azt a megjegyzést olvassuk, «hogy néhai derék szerző úgy látszik, egészen Hamlet mintája szerint kívánta képezni Lázárt».²

Színészeink magok is kezdenek «SHAKSPERE kultust» üzni. Csak Kántornét vegyük, ki lady Macbethet, Regant és a királynét *Hamlet*ben, továbbá Francziskát megteremti mintaképekül a magyar színpadon. Fáncsy és Egressy *Hamlet*ben, Baky és Szilágyi *Lear*ben tesznek kisebb-nagyobb értékű kísérleteket. Parázsóné és Lendvayné mint Oféliák ragadják el a közönséget. Szóval a shaksperei előadások már nem mint különlegességek szerepelnek, hanem alkotó elemét képezik a rendes műsornak. Midőn a budai társaság 1837-ben eloszlik, hogy néhány hónap múlva a Nemzeti Színház deszkáin viszontláthassa egymást, Egressy a legsanyarúbb viszonyok közepette csak azért megy Bécsbe, hogy ott Anschütz-től Hamletet, Leart és Posát láthassa. Alkalma nyilván őt *Lear*ben látni, egész lelkesen kiált fel, hogy 8000 forint évi fizetését ez egy előadásért megérdemli.³

A viszonyok mindenesetre még kedvezőbbekké is változhatnak, ha a fővárosi kritika a helyett, hogy szemrehányásokkal illetné a színészeket, jóakaró támogatójuk volt volna.⁴

VÖRÖSMARTYNAK, lényegében véve a dolgot, teljesen igaza volt, midőn 1837-ben azt írta: «nincs *Lear*ünk, nincs *Romeó*nk, nem láthatjuk a *Velencei kalmárt*, *Hamlet*nek csak árnyékát bírjuk».⁵ Ez a szemrehányás első sorban a magyar íróvilágot érthette. *Hamlet* és *Macbeth* fordításainak előadásából bátran következtethetjük, hogy ha az irodalom bármely shaksperei darabot nyújtja, az akkori magyar színészet nem riad vissza azok előadásától sem, a miként büszkeségét képezte, hogy *Hamlet* és *Macbeth* ne tűnjenek le a magyar színészet műsoráról. Alapos színi kritika mellett pedig bizonyára képzetebb SHAKSPERE-előadók is jutottak volna a Nemzeti Színház színpadjára, mint a minőket az *Athenæum* kritikus-triasának 1837-től kezdve nevelni kellett előbb.

¹ *Honművész*, 1836. II. 76. és 77. sz.

² U. o. Debreczenből levél 1835 végéről az 1836. évf. I. 7. sz. 54—55. lapján.

³ U. o. 1837. 398. lap.

⁴ Egy ily értelmű felszólítást l. a *Honművész* 1836. évf. 519. lapján.

⁵ *Összes munkái*, 12. kötet (Ráth-féle kiadás) 28—29. lap. Erdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy a Theatre français sem kapta első kézből a shaksperei darabokat a múlt században. Előbb a Ducis-féle higitásban kellett azokat megemésztetni. De még ezektől sem tagadja meg a jó hatást LUCAS H. HYPOLIT: *Histoire philosophique du Theatre français*, Paris. 1843. 298—304. lapon.

A PARADICSOM A KÖZÉPKORI ZSIDÓ KÖLTÉSZETBEN.

KECSKEMÉTI LIPÓTTÓL.

(BEMUTATTATOTT 1888 OKTÓBER 31-DIKÉN.)

BEVEZETÉS.

A Túlvilág eszméjének létrejövése és fejlődése történetének feltüntetése nem tartozik ide. A fogalom csakhamar népszerűvé lett, gyökeret vert a nép kebelében s a poétikus tekintetű haggáda fantasztikus mezbe tudta öltöztetni az egészet. Az Édenkert és Géhinnom (Gyehenna) ismert fogalmakká lesznek, melyeket azért egész határozottsággal senki sem ösmer. Azt az Édenkertet, a hova a Szentírás az első emberpárt helyezi, nem keresi, nem kutatja a későbbi vallásos szellem. A gyönyörnek ez országát leírja Mózes I. könyve, fölemlíti annak négy folyamát is, s míg az újabb asszír-tudomány e folyók segítségével pontosabban akarja meghatározni a kertnek fekvését s azt hol Babilóniába, hol Indiába, hol meg Arméniába helyezi, addig a zsidó hagyomány odaülteti az életnek és tudásnak fáját s vele az egész gyönyörűséges kertet Palesztinába, az isteni dicsőség honába, avagy a mennyekbe, az örök üdvösség hazájába. A midrás a túlvilági üdvözülteket szintén az Édenbe helyezve, általánosságban beszél annak létezéséről, a tájat ritkán határozza meg s a négy folyó neki egészen más szolgálatokat tesz.

A haggáda Édenjében szintén megtaláljuk a négy folyót, de azok közt nincs sem Eufrát, sem Tigris, sem Gihôn, avagy Ugnu, mert azok nem földi folyók, nem víz foly bennük, hanem* az egyikben tej, a másodikban bor, a harmadikban balzsam és a negyedikben méz. Ez az üdvözültek itala. Ezt a négy folyót ismeri a muhammedán eschatológia is, a mely a Korán alapján** szintén négy folyamról tesz említést. «E paradicsomkertben vannak folyamok vízből, mely soha meg nem romlik ;

* B. h. M. II. 52. (Jellinek: *Béth ha-midrás*). — Jalkut Sim. I. 2).

** XLVII. Szúra, 16, 17. v.

folyamok tejből, melynek íze nem változik; folyamok borból, mi az ivónak gyönyöre és folyamok tiszta lépesmézből.»

A muhammedán felfogás a haggáda balzsamfolyóját vízfolyammal helyettesíti, mintha józanabb volna, ámde ez élvezetek rendeltetését sokkal fantasztikusabban festi le mint a midrás. Itt a jámborok lelke készen talál mindent, a mit a gyermekes képzelet kívánatosnak s a földi vágyak netovábbjának tart: csupa gyönyör, csupa kéj, víz helyett bor vagy tej. A muhammedán túlvilágban minden napnak megvan a maga itala: szombaton vizet nyújtanak az üdvözülteknek, vasárnap mézet, hétfőn tejet és kedden bort. Ettől megittasodnak s ily állapotban ezer évig körülröpdösnek, míg magas hegyhez érnek, a mely tiszta merő szagos mósusz. Alóla a Salsabil-folyó bugyog elő s ott isznak. Ez szerdán történik. Azután megint röpdölnek ezer évig, míg égbe nyúló palotához jutnak — itt megint isznak. Ez a csütörtöknek programja. Azután megint ezer évnyi röpdülés és pénteken ismét máshol nyújtják nekik a kéjes italt.¹

Az evés meg ivás lényeges alkotórészét képezi a talmudikus édennek is. Eszmeiség és érzékiség egymásba keverednek. Míg itt szent borzadálylallyal vonúl vissza a midrás az éden festésétől, addig amott fokozott földi gyönyöröket helyez kilátásba a jámborok számára. Egyik felfogás szerint² a nyugodt boldogságnak ideálja a túlvilági élet, hol nincs evés, nincs ivás, nincs testi élvezet, nincs gyűlölet, nincs irigység, nincs harag, hanem a jámborok ott ülnék fejükön koronával és élvezik az isteni dicsőség fényét. Ez az égi lakóknak egyetlen gyönyörűsége. Egyformán élvezik azt a földről fölkerült jámborok és a mennynek angyalai. Ezeknek sincs más étük, mint az isteni dicsfényben való gyönyörködés.³ És ez ideális képpel szemben másféle rajzát is nyújtja a midrás a túlvilági életnek, a mely rajzhoz a Kelet fantáziája szolgáltatta a színeket. Mindegyik jámbornak méltósága szerint királyi öltönye, királyi koronája és királyi gyöngyökszere van; mindegyikök királyként ül aranytrónján, előttük gyöngyasztal áll, kezükben aranyserleg ragyog, kiverve ékkövekkel, telve életnedvvel. Az Édennek minden édessége ott fekszik előttük az asztalon; három angyal áll mellettük, hogy kiszolgálják őket. Fejükön fényszarvak, villámsugár tündöklök elő szájukból s arcuk ragyogása a világ egyik végétől a másikig elhat. Az ég és az egek ege kinyitja ajtait és aláhullajt tiszta balzsamos fűszer-harmatot. Ezernyi szolgálattevő angyal áll előttük, kezökbe hárfát, lantot, czimbalmot ragadnak és éne-

¹ Muh. Esch. 195.

² Berakhót 17a.

³ Num. R. 21.

kelnek nekik a lakomához.* Ez a lakoma pedig rendesen a leviáthán húsából áll, a mihez még a teremtés kezdete óta létező bor is járul.**

A kabbalában kétféle Édenről van szó: egyik alant a földön volt, a másik a mennyekben. Később az Éden az égbe lett helyezve mint mennyország és kapuja természetesen a szent földre nyílt. A következő lapokon a középkori zsidó költészet Paradicsomát akarjuk feltüntetni, utalva mindig a midrás felfogására, a mely a költő felfogásának is alapjául szolgált. Az Éden fogalma csakhamar bevonult a vallási életbe s az erkölcsi életnek egyik leghatásosabb tényezőjévé lőn. Ez az ígélet földje, az örök boldogság hazája: istennek dicsősége tölti be, ott lakoznak az angyalok s oda jut az üdvözült jámbornak lelke.

A spanyol-zsidó költészet Édene.

Az angyalok körében szerepelnek az üdvözültek is. A tiszta lélek a test elhalta után ide jut föl s az angyalokéhoz hasonló életet él. A lélek is ott áll isten trónja előtt, ő is dicsőíti az alkotót és várja istennek parancsszavát; ő is siet, azt angyal-társai példájára azonnal teljesíteni. A Túlvilág így szakadatlan egymásutánja a szent nyugalomnak, a háborítatlan boldogságnak. Ott áll istennek trónusa, és alatta és előtte és fölötte szeráf-, ófan és más angyalrajok lebegnek. Közöttük foglalnak helyet a tisztán maradt lelkek, a kik az isteni dicsfényben gyönyörködve, istennek szolgálva, minden földi szenvedélytől menten, üdvösségben élik át az öröklét idejét.

Ez a túlvilág, melynek részletes leírását hiában keresnők a spanyol-zsidó költőknél. Eszme maradt az, mely szilárdabb alakot nem öltött. A spanyol korszaknak mindent bolygató filozófiai szelleme e vallási ideált nem bolygatta. Az eszme megmaradt eszmének, úgy hogy a költészetben nem vonszoltatott le az anyaghoz. A hívő szív az erkölcsi életnek egyik alapkövét látta benne, s első sorban mint ilyen tüntetik fel e költők az Édent.

A lélekről vagy a lélekhez beszélve, annak égi eredetére s magas-tos hivatására utalnak. Az erkölcsi, intő és didaktikai, költeményeknek ez képezi középpontját, a mely köré a többi rész csoportosul, a minők: istennek szentsége és nagysága, az embernek gyarlósága és életföladata, a lét hivsága, a halál hatalma stb. A test gyöngeségével a léleknek szilárdsága, annak mulandóságával ennek halhatatlansága van szembeállítva. A léleknek így tisztán kell maradnia s a test elhaltával a mennybe fog

* B. h. M. III. 34.

** Így: Lev. R. 13.; Num. R. 13. stb.

jutni. E fogalom rendszeren minden közelebbi részletezés, kiszínezés nélkül fordul elő költőinknél.

«Szétmál a test, ő él egyre,
Az sírba száll, ő a mennybe.»¹

«Mint tört agyagedény kerül
Pusztá földbe, sírgödörbe,
Am a lélek ottan felül
Tovább is él, égbe törve.»²

A test elporlad, a lélek fölszáll, hogy üdvözljön vagy elkárhozzék. A túlvilági élet itt a boldogságnak vagy győtrelemnek élete a szerint, a mint a földi élet erkölcsös vagy erkölcstelen volt. Ennek megítélésére szolgál a Sors Könyve. E fogalommal a spanyol-zsidó költészetben ritkábban találkozunk, mint a kabbalisztikus (titokzatos tudomány) és haggádikus (monda) felfogáshoz inkább közeledő első itáliai és a későbbi német-zsidó poézisben.

A spanyol költők is visszatérnek e gyönyörű képhez, világi költeményeikben is meg-megvillan e felfogás, ámde egységes költeményben nem ecsetelik az ítéletnek e nagy napját, mint azt egy szép német-zsidó imában találjuk. Itt fölül isten az igazságnak dicső trónusára, mint a fenyítésnek nagy birája. Ismeri jól minden ember érdemét, fel van írva, lepecsételve, minden cselekmény számon tartatik ott, be van iktatva isten szent könyvébe.

«Tudod azt, mi feledve van régen:
A múlt könyve feltárul az égben»,

és megkezdődik az ítélet. Egyyszerre

«Megharsan a kürt zúgása,
Zsong a halk nesz lágy sűgása,
Angyalokat rezzentve meg,
Mind tántorog, reszket, remeg,
Es mondják: «Itt az ítélet!»
Égi serged megitéled
S mind, a ki a földön éled,
Mint nyáj lépett
Ott elébed.»³

Miként a pásztor szemlét tartva nyája fölött, juhait átbocsájtja botja alatt, úgy vonúl el mindenki isten trónja előtt, hogy beszámoljon tetteiről. A múlt szerint lesz azután megállapítva a lényeknek jövője. Elveszi ott mindenki tetteinek jutalmát; boldogság vár a tiszta lélekre:

¹ Ábr. i. Ezra. Rel. Poes. 40.

² Júda Hal. Dukes: 165.

³ Újévi és engesztelő-napi ima.

ez a mennyei üdvösség. A lélek az égből szállott alá, oda tér vissza. Legtöbbször csak ily általánosságban említik fel költőink a túlvilági életnek e tájkát. Némelykor közelebbről is megvan határozva a hely, hol a jámboroknak lelke megpihen. E hely istennek dicsfénytől körülvelt trónusa. Magasztos tér, örökös nyugalom, a folytonos üdvnek tája. Az isteni dicsfényben gyönyörködve, leírhatatlan kéjben töltik el az örökkévalóság perczeit. Mi sem szakítja meg a boldog pihenést, csak az üdvözülteknek serge hallatja meg dicsőítő zsoltosmáit, leborúlva az isteni fenség előtt.

«Ott hogy azok közepett légy,
Kik körülállva imádják,
Áldva közelben az istent.»¹

«Jöjj, e port hagyd s égbe kelve,
Eljünk dallva, énekelve.»²

Ott megpihen a sokat szenvedett; nyugalomra hajtja fejét, ki földi életében istenért küzdött és nyomorgott. Ezerszeres jutalom vár reá a kiállott fájdalomért: mi sem háborítja meg az üdvösséget.

«Ott pihenhet, a ki küzdött, fáradt,
Mind elnyugszik, mindre béke árad,
Ott végtelen tiszta gyönyör éled,
Ez a jövő, ez a jövő élet!»³

A békességnak birodalma, hol ismeretlen a fájdalom; a boldogság országa, hol ismeretlen a szenvedély.

«Ez a részünk, ez a nyugodt béke,
Szép javának nem lesz sohasem vége.»⁴

A filozófus és tudományért rajongó Gabirolt nem igen elégítette volna ki az örök pihenésben eltöltött túlvilági élet, a melynek egyedül az isten trónja előtt elzengett dicsénekek kölcsönöznek változatosságot — az ő lelke más élvezetek után is vágyódott; nem földi gyönyör után, a mit a kabbala ismer, hanem a legszentebb égi élvezet után. Nem inycsiklandoztató étkeket helyez kilátásba, hanem megismerést, örök tudást. Dicsfényben tündökölve összejönnek isten köré, gyönyörködnek a sechina (isteni dicsfény) ragyogásában és reájuk is a mindentudás tehetsége árad. Feltárul előttük minden rejtett titok, a mi után földön tartózkodásuk alatt hiában törekedtek. A tudomány után epekedő lélek többet nem kívánhat.

¹ Júda Hal. R. P. 27.

² Abr. i. Ezra, Ginzé Oxford, 20.

³ Sal. i. Gab. Királyi korona.

⁴ U. o.

«Látják istent, megjelennek annak,
Mert királyuk termeiben vannak,
Ott mind az ész gyümölcséből élvez:
En jó uram, mily isteni élv ez!»¹

Örök boldogság vár ott az üdvözült lélekre, ez ország a földinek épen ellentéte.

«Nincs homály ott, nincs sötétség,
Nincs halál ott, semmi kétség.»²

Az üdvösség tájékát említik költőink, de azt magát le nem festik. A hívő szívnek elég volt a tudat, hogy a jámbornak lelke a boldogságnak honába fog jutni. A képzelet látta az isteni fenséget, szemlélte az angyaloknak hódoló sergeit, hallotta az üdvözülteknek magasztaló lágy énekét: ám a testi szem nem mert végig pillantani a tájakon, hol örökös fény honol. E határozatlanságot a Túlvilág felfogásáról legjobban jellemzi ama körülmény, hogy benne a spanyol-zsidó költészet igen csekély szerepet juttat az angyaloknak és az Édenkertnek. A fogalmak, melyek a talmudikus Túlvilágnak oly fontos tényezői, alig találunk költőinknél kifejezésre a másvilági élet festésénél. Ezen nincs mit csodálkoznunk. Még feltűnőbb nézet-eltérés is uralkodott ugyanegy korban a földöntúli élet mibenlétére nézve. Nagyobb ellentét alig kell, mint a melyet pl. Maimúninál és kortársainál találunk. Míg ezeknél az óriási zsömlék s a leviathán ízletes húsa elválhatatlan kellékek, addig a *Tévelygők Vezetőjének* böles szerzője a földi életben is elérhetőnek tartja az ideális mennyei üdvösséget.

A nagy általánosságban ecsetelt túlvilági boldogság tájéka mellett csak nagy ritkán találjuk az Édenkertet is külön kiemelve. Az üdvnek hona helyett Gabirolnál fölleljük az Édent is.

«Szent ege angyali várnak amott,
És helyed isteni kertbe kapod.»³

Így találjuk ezt Ábrahám ibn Ezránál is, ki az Édennek külön fölemlítése nélkül az angyaloknak sergébe juttatja a lelket.

«— — — szárnyra kélve
Angyaloknak megy sergébe;
Oly végtelen ott a kéje,
Több az, jobb az, mint remélte.»⁴

¹ U. o.

² Júda Hal. Rel. Poesie, 27.

³ Sal. i. Gab. R. P. III.

⁴ Abr. i. Ezr. u. o. 40.

Az olasz iskola Édenje.

Költőink vallásos aggodalommal tartózkodnak az Éden leírásától. Kívülről kellett a behatásnak jönnie, hogy a zsidó költészetben is megtaláljuk az üdvösség honának részletes rajzát. DANTE *Divina comoediájának* hatása alatt az olasz *Immánuel* megírja az ő *Tofeth re-Édenjét*, Pokol és Paradicsom című költeményét, Zakutó az ő *Tofteh Arukhját* (készenálló Pokol) és Ulmó az ő *Éden Arukhját* (k. Paradicsom). E költemények csakis Itáliában, a pokol és paradicsom hazájában, létesülhettek. A legtökéletesebbet e téren Immánuel nyújtotta. Középkori zsidó költőink közül ő az egyedüli, a ki kimerte nyitni az Éden kapuját és bennünket elvezet a Paradicsomnak minden helyére és megmutatja a honnak zegét-zugát, hol évezredeknek dicsőségtől övezett szellemei örök üdvösségben lakoznak. A komoly spanyol költők nem háborították meg az égiek nyugalomát, a féktelen olasz költő felbolygatja, fellármázza az üdvözültek boldog csöndjét. Érdekes jelenség, hogy a legkomolyabb tárgy épen a szatirikus Immánuelben talált megéneklőre. Felfogása annyiban egyéni, hogy alakjait saját környezetéből veszi és tekintettel van korának viszonyaira; találunk azonban egész részleteket, a melyek a midráson alapulnak, a melyek megegyeznek a talmudikus felfogáson épült muhammedán eschatológiával s a melyek Immánuelt mint a midrás kibővítőjét, költői továbbfejlesztőjét tüntetik fel. A spanyol-zsidó költők vázlatoznak, Immánuel teljes képet nyújt. És e festményhez nemcsak a színeket kölcsönzi a midrásból, hanem a motivumot, művének szervezetét is. Nem kortársának és barátjának, DANTE-nak *Divina comoediáját* akarja az olasz-zsidó költő utánozni; a nagy olasz mester műve mindenesetre hatással volt reá, de csakis annyiban, hogy írjon a Pokolról és Paradicsomról. Itt megszűnik DANTE befolyása, minden egyébben a midrásnak talaján áll Immánuel. Több midráshely nyújt erre nézve bizonyítékot, a melyek — legalább szerkezetben — *Divina comœdiák* — en miniatur. Ime egy ily midrásnak néhány idevágó részlete.*

Rabbi Józsva ben Lévi tökéletes, jámbor férfiú volt s midőn elérkezék a percz, hogy az élettől megváljon, így szólt az Örökkévaló a Halál-angyalhoz: «Tedd meg néki minden követelését, a mit tőled kíván».

Elment hát a Halálangyal Józsva rabbihoz és így szólt: «Elérkezett időd, hogy megválj ez élettől, ám mindent, a mit kérsz tőlem, megteszek néked.» Midőn Józsva ezt hallotta, azt mondá az angyalnak: «Azt kívánom tőled, hogy mutasd meg helyemet az Éden kertjében.»

* Beth hamidr. II. 48.

Ez felelt: «Jer velem, majd megmutatom.» Amaz ismét mondá: «Nyujtsd ide kardodat, hogy ne rémíts folyton vele.» Azonnal át is adta néki kardját, s mindketten mentek, míg az Éden falaihoz értek. Midőn pedig az Éden kertjének falaihoz érkeztek, fogta a Halálangyala Rabbi Józsuát, fölemelte és letette az Édenkert falára s így szólt hozzá: «Nézd meg hát helyedet az Édenben.» Rabbi Józsua ben Lévi ekkor leugrott a falról. — A Halálangyal pedig elment Rabban Gamliélhez s elmondá neki: így meg így bánt velem Rabbi Józsua. Gamliél erre mondá: «Helyesen tett; de jer, el akarlak hozzá küldeni s mondd meg néki: kérlek, kutasd át az egész Édenkertet és a Géhinnomot és kamaráikat, írd le mindet és küldd el nekem; vannak-e pogányok az Édenben és Izráel fiai közül egyese a Géhinnomban?»

A Halálangyal elment s Józsua azt mondta neki: «Meg fogom tenni.» Rabbi Józsua el is ment és átkutatta az egész Édent. — Leírt mindent egész részletesen Rabban Gamliél számára, végül azt írva: «Midőn mindezt láttam, visszatértem az Édenbe s leírtam mind e dolgokat és elküldtem Rabban Gamliélnek és Izráel véneinek, tudatva velük mindazt, a mit az Édenben és Géhinnomban láttam.»*

Nagy példányképeinek mintájára Immánuel is személyesen bejárja az Édennek tájait. Ott volt. Tudhatja, hogy néz ki. Kövessük végig vándorlásain, hadd tudjuk meg, hogy néz ki az Éden, kiket lát ott, kiket mutat meg neki égi vezetője, Dániel próféta.

Előbb a Poklon haladt végig és szemlélődéseit ott befejezve, istennek ajánlja lelkét és Dániel köntösébe kapaszkodva, villámgyorsasággal röpködni fölfelé. Nála hatalmas a távolság, mely az Édent a Pokoltól elválasztja. Egyik a föld alatt, a másik a mennyben van. Sokáig kell röpködni, míg végre kijut onnan. Létrára bukkan: ez Jákob létrája, mely a szentírás elbeszélése szerint felnyúlt a mennybe. Fénysugár övezi a létra fokait, főlebb és főlebb szállnak rajta, mind közelebb jutnak az ég kapujához.

«Kiterjesztve van a szárnyunk,
És az Eden felé szállunk — — —
Találunk egy magas létrát,
Mely a földön állva, végig
Nyúlt, egészen föl az égig.»

A világosság növekszik, a fény erősbül, dicssugártól övezett lényeket pillantanak meg szemei. A talaj ragyog, a boltozat tündöklök. Szent nyugalom mindenfelé.

* L. alább a 138. lapon.

«Hogy fokain fölebb menénk,
Égi lények tüntek elénk.
Új ott a föld, új az ég is,
Tiszta, szent a föld is, lég is.
Ott a teljes fény hazája,
Hétszeres a fénye-bája;
Ó mi jó az, ó mi szép az,
Nincs ott botló, bizton lép az.»

Ily fényesnek ismeri a midrás is a Paradicsomot. Nemcsak a szellem élvez ott, hanem a szem is gyönyörködik. Ez az «égi fényes hon», mely a spanyol költészetben is szerepel,¹ bár ott nincs az soha oly ragyogó színekkel a legapróbb részletekig lefestve, mint azt a midrásban és ennek révén az olasz költőknél találjuk. Itt minden csupa fény, ragyogás. A talapzat telve villogó szénnel, telve zafírral, ékkövekkel és drága gyöngyökkel. A padozatba vannak illesztve és fényük elhat egyik mennyből a másikba. A nap fénye mellettök csak gyertyaláng. Az egész ég ragyog és tündöklök.²

Az Éden berendezése. Sátrak.

Immánuel ez Édenjében fényes lakok, tündöklő sátrak emelkednek a magasba, a melyekben az üdvözültek pihennek. Feltaláljuk ezeket Zakutónál és Ulmónál is. Zakutó a Pokollal szembeállítja az Édent s annak iszonyúságaival ellentétben rövid szavakban ecseteli a Paradicsomnak üdvösségét.

«A hűtelen s a gaz ezen lakásával
Szemben ellenkező hét más lakás vagyon,
A szent magasba fönn, az égi tájakon,
Mi boldogít a kéj- s az üdvnek bájjal,
Az Úr előtt pihen a jámbor égi raj.

Fejükre teszik ott az üdv dicsét, a fényt,
A fényben ékesen ragyog a korona;
E rejtett táj az üdv, a tisztaság hona,
Az isten alkotá ez égi, drága tért
Az ember tettinek örök jutalmaként.»³

Zakutó e hét lakást a midrásból veszi kölcsön; Immánuel is a midrásra támaszkodik Édenje berendezésénél, bár nem tartja magát szorosán a haggáda felfogásához. Ez mindegyik üdvözültnek külön-külön fényes lakot szán, a megholtaknak földi érdemei szerint.⁴ Ezen berendezé-

¹ Júda Hal. R. P. 27. Sal. ibn Gab. Királyi korona. — Júda Hal. Dukes; 165. stb.

² Béth hamidrás II. 42.

³ Tofte árukh 174. versszak és k.

⁴ Sabbath 152a. — B. h. M II. 28, 53. — Jalkut i. h.

sen kívül vannak a midrásnak másnemű sátrai, hajlékai is, a melyek rendesen a *Jámborok hét laka* elnevezés alatt említetnek. Ismeri Immanuel ezeket is, de nem e név alatt ecseteli őket, hanem mint az Édennek különböző *tájakait*, mert hát a midrásnak ez említett lakásai is roppant kiterjedésű csarnokok, a melyek a Paradicsomnak más és más tájain vannak. Számukat hétre teszi a midrás a hét menny szerint. A hetes szám szentségére itt nem kell külön utalnunk. Az Édenben is sűrűn találkozzunk e számmal. A Zôhar a Túlvilágnak, a mennyei Paradicsomnak, hét nevét említi: Az élet köteléke, Az örökkévaló sátra, A szent hegy, Az örökkévaló hegye, A szent hely, Az örökkévaló udvarai, Az örökkévaló háza. — Az alsó Édennek szintén hét nevét ösmeri a kabbala: Éden kertje, Az örökkévaló csarnoka, Az élet birodalma, Isten szentélye, Az örökkévaló városa, Az örökkévaló hajléka, Az életnek tájai.

A jámboroknak eme hét sátra szerint van beosztva a midrás Édenje. E sátrak óriási kiterjedésűek, a midrás néha meg is meri mondani egynek-egynek nagyságát — bátran dobálva a számokkal. E szerint minden sátor 12 miriád mérföld hosszúságú.¹ Ezeken kívül egyes sátrakat is épített a midrás külön-külön minden üdvözült számára. Leírásuknál a túlesapongó keleti fantázia működik, minden ragyog, mindenütt ékkő és drágaság, a mi az olasz költők Paradicsomát is beragyogja. Királyi öltönye, királyi koronája és királyi gyöngyékszere van mindegyik égi lakónak. Aranytrónon ülnek a jámborok.² Két koronát adnak fejükre: drágakőből és aranyból; élvezetik gyönyörűséges helyre, vízforrások mellé, a hol mirtus és rózsza virúl.³ Van ott rubin, topáz, jahalom, tarsis, sôham, zafir stb. Gyöngyasztalok állnak a sátrakban; mindenik gyöngy 100 könyök hosszú és 60 könyök széles.⁴ Mellettük drágakövektől csillogó bársony zsölyéket látunk; puha selymes nyugvóhelyek mindenfelé.⁵

E ragyogó sátrakat és trónusokat Immanuel Édenjében is megtaláljuk. Itt is megvannak a különböző tájak, de azokat nem mint sátrakat, hanem mint emeleteket, vidékeket, tájakat említi. Egyik a másik fölött áll, miként a midrásban⁶ és lépcsőzet — Jákob létrája — kapcsolja őket egybe.

A muhammedán eschatológia is hét mennyországot, hét roppant terjedelmű sátrat említ: a nyugalomnak, kéjnek, örökkévalóságnak stb. nek kertjeit. Tündöklő tájak, melyeknek mindegyike más-más fényben

¹ B. h. M. II. 28.

² U. o. III. 34.

³ II. 53.

⁴ III. 60.

⁵ II. 29.

⁶ U. o.

ragyog. Van ott fehér és sárga gyöngy, zöld smaragd, fehér ezüst, vörös arany stb. Arany és ezüst téglákból van az egyik fölépítve, vakolata mósusz, pora ámbra.* Vakítón tündöklő sátrak nyújtanak az üdvözülteknek örök nyugodalmat és drágakövektől csillogó zsölyék kínálják őket édes, háborítlan pihenéssel.

Immánuel Édenjében e tájakon főlebb haladva, mindig erősbül a fény. A keleti fantáziának ragyogása visszaverődik Immánuel költészetében s az olasz költő Édenét az orientális nap világítja be. Vezetőjével szertebolyong a költő a különböző tájakon, gyönyörrel legelteti szemeit az előtte feltáruló magasztos látványon. Mennyei fény. A jelenség csodás. Tündöklő fény és pompa tárul föl előttünk. Ragyogó zsölyék, mik csillognak a rajtuk égő drágakövekben. Immánuel inkább hajol a festésben a midráshoz mint a spanyol kor mesterei. Az olasz költőnél az isteni dicsfénynek szakadatlan élvezése helyett az egyéni élet is folytatását nyeri, külön lakásuk van az üdvözülteknek s puha karosszékek állanak mindenfelé. Ott pihennek, míg lelkükben az örök üdvösség érzete honol.

«Hogy az Éden lépcsőzetén
Főlebb szálltunk, s hogy fölvetém
Szemem: látok csodás képet,
Sok csillogó, drága széket. — — —
Trónus ragyog a középén,
Tündököl a föld e fényben;
Rajta zafir, ékes, drága,
Mint a kék menny tisztasága;
Zsámoly áll ott, díszszel telve,
Mely gyémánttal van kiverve.»

Tündöklő drágaság mindenfelé, a meddig a szem ellát. Káprázatos csillogás, vakító fényű sátrak.

«Merő bársony, ég-kék selyem,
Korall, arany minden helyen,
Gyémánt, zafir, drága ékszer —
Mégbámultam azt elégszer.
Magas zsölyék állnak ottan
Aranyrojtta megrakottan,
S ragyogásuk özönétül
A nap fénye elsötétül.»

Amott még készülőfélben van a sátor, messzire tündöklök ékessége. Mennyei művészek dolgoznak rajta, most készítik. Ott vannak a mesterek, kik hajdanában a pusztai szentélyt emelték: Ahaliób és Beczalél. Serényen foly a munka, a halandó szeme káprázik az összehalmozott drágaságtól.

* Muham. Eschat. 191.

«Fonnak, szőnek csodaszépen,
Tündöklük a fény élélem,
Merő zafir, gyémánt, ékszer — — —
Asztal és szék, fej-ék, lámpa,
Azt csak tiszta lélek látja.
Elefántesont-trón áll ottan
Színaranyval megrakottan;
Tündököl a drágakőbe,
S takarója át van szőve
Bársonnyal és bisszus-szállal,
Bíborló s ég-kék fonállal. — — —»

A midrásnak e fénylő sátrai az örökkévalóság ideje óta léteznek,¹ Immánuel égi művészekkel építteti fel azokat, a mint azt a muhammedán felfogás is teszi. Muhammed ugyanis felszállva az Édenbe, Gábiel angyal kíséretében megsejleli az égi tájakat. Szemébe tűnik ott egy sátor, melyet az angyalok ép akkor építettek ezüst- és arany-téglákból.² A sátor itt is, mint Immánuelnél, előre készül a még életben levő jámbor számára. Az olasz költőnél befejezik munkájukat az angyalok, Muhammednél egyszerre félbeszakad az építés. Meglepetve tudakolja ennek okát a próféta, mire ama magyarázatot kapja, hogy a kijelölt lélek abban a pillanatban tért el isten útjáról.

Az Éden lakói. Az őskor üdvözültjei.

Így épülnek föl a sátrak, ide jön minden tiszta lélek. Ez az örök élet hazája. Itt a jámbor kipihen földi szenvedéseit, arcza mennyei boldogságtól ragyog, misem zavarja meg az örök kéjt.

«Ott van minden tiszta lélek,
Vár reájuk örök élet,
Mint a mennybolt ragyog fényük,
Sugár-csillag az ő képük;
Az ártatlan ott feléled,
Ott a dicső, örök élet.»

Ott vannak a szentírásban említett nagy szellemek, tiszta alakok, mind, a kikhez a midrás is előszeretettel fordul, feltüntetve őket mint egyes sátraknak lakóit, avagy egyes csoportoknak főnökeit. Így pl. a harmadik sátorban van Ábrahám, Izsák és Jákob, a 12 törzsanya; ott van Dávid és Salamon stb. Az ötödik sátorban laknak Mesiach ben Dávid, Elijáhu. Idejönnek gyakran az ósatyák, ide Mózes, Áron, Dávid, Salamon és a próféták.³ A szentírásnak kiváló női jellemeiről sem feledkezik meg

¹ Béth Hamidrás, III. 60.

² Muh. Eschat. 201.

³ B. h. M. II. 28, 29.

a midrás. Nekik is külön hét ily sátort szán, a melyek a Paradicsomnak északi részén emelkednek. Itt találjuk az ősanákat és az ő szolgálóikat; az első sátorban látjuk többek közt Pharaó leányát, a harmadikban Mirjám prófétanőt, a negyedikben Chulda prófétanőt, az ötödikben Abigáilt stb.*

Feltűnnek Immánuel előtt is az Éden üdvözlői. Mily dicső e csoportozat! A földi élet folytatása ez, mit véletlen eshetőségek nem háboríthatnak. Érvényre jut a kiolthatatlan szeretet. A hitves ott van férje oldalán, az anya átöleli szerelmének gyermekét, a fiú odahajol szülőjének ölébe. A túlvilágnak boldogságos lakói csoportokban állanak családjaik és nemzetségeik szerint.** Kiket az élet elszakított egymástól, újra találkoztak, együtt élvezik most az örök nyugalmat. Az embernek ideális álma, a melyet csak a hit képes megvalósítani. Gyönyörrel legeltetjük szemünket az előttünk feltáruló jeleneten, hiszen dicső alakok, elbűvölő csoportozatok tűnnek föl előttünk. Ábrahám, Sára, Izsák, Rebeka, Jákob, Rákhel, Mózes, Áron mind ott vannak, a zsidóságnak és az emberiségnek emez eszményi alakjai.

«Ott van Sára, a mint fiát,
Izsák fiát. öleli át;
Rebeka áll ott, Jákobra
Anyai lágy csókot nyomva;
Ábrahám van ott, az őszünk,
A mi kéjünk, a mi hősünk;
Mózes ott van, Áron ott van
S a leviták mindjárt nyomban.»

Izráel multjának derék jellemeit mind ott találjuk. Az évezredes történetben új élet pezsdül, az elholtak megelevenednek s elvonulnak szemünk előtt. Ez a tárgyaknak fehér alapra vetett képe: hirtelen tovarohanó árnyképek, neveknek sorozata, melyeknek mindegyikéhez Izráel multjának egy-egy kiváló eseménye fűződik. Összezavarva, a korra való tekintet nélkül, tűnnek föl az alakok, az Édennek megdicsőült lakói. Júda és Izráel királyai közül sokakat a Pokolban talált Immánuel, azok a gonoszok voltak, a Paradicsomban a jámborokkal kerül össze. Majd az első emberpárt pillantja meg szépségben ragyogva, mint a kik a midrás felfogása szerint a szépség és alaktökély fogalmának megtestesítői voltak.

«Ott van Ádám s Éva vele,
A ki kéjes bájjal tele.»

Majd rendszer nélkül folytatja a felsorolást :

* U. o. III. 136.

** U. o. II. 29.

«Ott van Abnér, ott Ámászá,
 Ott Jósafát, ott van Aszá;
 Ott Czufánja, a Ben Kúsi,
 Ott van Náchum, az Elkúsi;
 Ott Zechárja, ott Jesája,
 Chizkijja jő amott rája;
 Ott Hósea, Jerémia,
 Ott van Bárukh ben Néria,
 Ott van Hanóch, ott van Noách,
 Ott van Sámson ben Mánoách.»

Tarka egymásutánban állnak amott a biblia személyei, Izráel hősei, a középkori zsidóság kiváló szellemei. Az őskor prófétája s a későbbi idők költője összekerül. Kik a fönnálló Izráelnek végromlását s kik a lebukott zsidóságnak föltámadását hirdették lelkes szavakkal, mind ott vannak az örök üdvösségnek honában. A tízparancsolat táblái és a tábláknak eltört darabjai egy ládába lettek helyezve. Ott van Ámosz próféta, Miriám prófétanő; ott van Júda Halévi, Júda Harizi, Mózes ben Maimûn, majd megint tarka csoportban következnek a bibliai személyek. Ott van Cyrus perzsa király is: nemcsak a zsidók lelke jut az Édenbe. Különben később találkozunk még egyéb idegenekkel is. Most mások azok, a kik a költő előtt feltűnnek. Mind nevezetes férfiak: a hagyomány nagyjai, a misna és gemará kiválóbb tudósai.

«Jobbról balról egész sereg
 Tiszta, jámbor, szent emberek;
 Nincsen száma, nincsen sora,
 Sok az mint a tenger pora.»

Ilynemű felsorolással csakis az olasz-zsidó költészetben találkozunk. Tudjuk, kinek hatása alatt. E költőknek sem kellett azért tökéletesen DANTÉRA támaszkodniok. Számukra kimeríthetetlen bánya volt a talmud és midrás, oda fordultak, ott is találtak ily csoportosításokat. A talmud* említést tesz a «hét pásztorról» és a «nyolcz fejedelem»-ről, fel is sorolva mindet. A talmudnak e csoportjaival találkozunk Ulmô-nál.

«Bölcs pásztorink heten foglalnak itt helyet,
 Ádám, Metúseláh, Seth a jobb oldalon,
 Mózes meg Ábrahám és Jákob a balon,
 Majd Dávid jő, kitől a bús nyomort feled,
 Ő legnagyobb s kivál a társai felett.

A fők is épen így sorolhatók elő:
 Jisáj, a Messiás, továbbat Elijjáh.
 Saül meg Sámuel, amott meg Chizkijjáh,
 Amosz s Czufániás együtt karöltve jő;
 Magasan áll, kivál e nyolcz előkelő.»**

* Szukka, V. f.

** Eden Árukh, 264. és k. versszak.

Majd elhagyva talmudot és midrást, azoktól függetlenül folytatja felsorolását, fölemlítve a szentírásnak megdicsőült alakjait és a későbbi korok nagyjait, a mint azt Immánuelnél találjuk. Így:

«Jedúthun és Aszáf jön ott, s repes dalok,
Ethán, Achíjja és Semájja van vele,
Azárja és Iddó örömmel van tele;
Odéd s Jacháziél amottan andalog,
Michajhu és Jehú közel, s dicsük ragyog.

Amott Ezékhielt lelem s Ben Nériát;
Mal'ákhi, Ezra jön, Chananja ott, az ő,
Azarja, Mikhaél kezét kinyujtva jő;
Találtam Dániélt, ki dalla hő imát,
Tovább Zerúbabélt s amott Nehémiát,» stb.¹

Immánuelnél és Ulmónál nagyobb részletességgel sorolja fel mindez alakokat Rieti Mózes *Mikdás meát* cz. művében.²

Közöttük látjuk amaz idegen alakokat is, a kik a zsidóság történetébe üdvösen és jótékonyan hatottak bele. Immánuel az Édenből nem csinál ugyan kizárólagos zsidó Édent, a hova idegenek be nem juthatnak, mégis specializálja azt, mert csak a zsidóság körül érdemeket szerzett üdvözülteket pillant ott meg. Így Cyrust, ki a számkivetésnek véget vetve, a népet visszabocsátotta hazájába, ott látja Pharaónak leányát, mert megszánta a kis Mózes.³

Az őskornak üdvözültjei közt fölemlíti még a költő a tíz martírt is, kik éltokeket feláldozták isten törvényeért, s a kikkel a midrásban is lépten-nyomon találkozunk.⁴ Itt élnek ők üdvösségben, szívökben a múltnak emlékeivel. Vértanúságuk itt is kötelességeket szab reájuk: öröködnek a zsidóság sorsa fölött, a ki annyi névtelen hőst, elfeledett vértanút mutathat fel az emberiség történetének. Naponkint odalépnek isten trónja elé s imádkoznak népükért. E perczben is távol vannak Mikhaél arkangyal társaságában.

«Könyörögnek, leborulnak,
Fohászkodnak, térdre hullnak,
Izráelnek ura előtt,
Hogy népének nyujtson erőt;
Hogy megváltót küldjön nekik,
Mert oly nagyok szenvedésik.
El nem állnak, meg nem válnak,
Meghallgatást míg találhatnak.»

¹ U. o. 268., 270.

² VI. fejezet, 70—107. lap (ed. Bécs, 1851.).

³ Hasonlóképen, B. h. M. III. 136.

⁴ U. o. II. 29. III. 135.

Mindez üdvözültek csoportokba gyűlve élvezik az égi birodalomnak örök nyugodalmát. Fejükön korona ragyog, mint a midrás nyujtotta képen: ott ülnek a jámborok; fejükön koronával s gyönyörködnek a sechinában. Ez az üdvösségnek, az öröklétnek, koronája. Minden arczon a kéjnek, örömnök és boldogságnak fénye.

«Lelkükre lágy, szelíd esőt hullajtanak,
Reájuk gyöngyöző sugár-harmat csepeg,
Kitárva illatot, miként a fűszerek,
Miként tömjén, mosúsz, mint ámbra-, mirhaszag,
Reájuk nem tapad, mi durva test s anyag.»¹

Az Éden-lakók erényeik szerint. Typusok.

Ezen általános csoportosításon kívül Immánuel részletezi is az üdvözülteket, jellemzi azoknak különböző fajait. Eljut az Édennek különböző helyeire, mindenütt más-más alakot lát s e tipikus jellemek bemutatásával általános vonásokban akarja lefesteni az egyes tájak lakóit. Az arab irodalomban és révén a midrásban még inkább specializálva vannak az egyes kertek, udvarok és azoknak lakói. Immánuelnél bizonyos költői rendtelenség uralkodik, az Édennek lakói nincsenek szigorúan elkülönítve és egyetlen tájra utalva, míg a midrás egy-egy erénynek képviselőit ugyanazon csarnokba helyezi el. A már ismertettük midrás, a mint láttuk, elbeszéli, miként jut be Rabbi Józsuá az Édenbe; a midrási Divina Comœdia hőse bejárja a Paradicsomnak tájait, eljut annak különböző csarnokaiba, a melyeket ő sátraknak nevez. Az első sátorban laknak a pogányok, kik szeretetből fölverték a zsidó vallást. A másodikban a megtért gonosztevők lakoznak; a harmadik sátorban az ósatyák és a tökéletes jámborok lelkei pihennek; a negyedikben ama zsidók, kik földi éltökben sokat szenvedtek, de sohsem panaszkodtak; az ötödik Élijjahú próféta számára van lefoglalva; a hatodik sátorba azok jutnak, a kik egy törvény teljesítése közben haltak meg; a hetedikben végre azok fognak lakni, kik a tömeg bűneiért szenvedtek.² Másutt ismét más jámborok sorakoznak az egyes sátrakba. Így:³ az első sátorba jutnak a vértanúk, első sorban a tíz martir; a másodikba azok, kik vízbe fultak mentés közben; a harmadikba Rabbi Jóchanán és tanítványai, általában a tudósok; a negyedikben nyugosznak az ihletett férfiak, «a kikre a felhő leszállt s betakarta őket»; az ötödikben laknak a megtértek, a hatodikban az ártatlan gyermekek és a hetedikben a derék

¹ Zakúto: Tofte árukh 176. vers.

² B. h. M. II. 50. — Hasonló: B. h. M. II. 28, 29. is.

³ U. o. II. 53. és Jalkut I. 20.

szegények, kik tanulták a szent törvényeket. Másutt¹ el van mondva, hogy az Éden öt fokra, emeletre, oszlik, mint Immánuelnél. Az első tájék leírása hiányzik e helyen. A többi a következő: A második fokon ülnek az igazságos férfiak, kik kezöket nem nyújtották ki másnak vagyona után s nem vetették szemöket társaik nejeire, a harmadik emeleten vannak a gyermekek tanítói, kik hűségesen végezték munkájukat; a negyedik tájra jutnak a férfiak, kik gyermekeiket a vallás törvényeire tanították; az ötödik emeleten vannak a községi előljárók, kik hűséggel és egyenességgel vezették községüket; a hatodikra jutnak azok, kik kegyes adományokat osztogattak s a hetedikre a szegények és mindazok, kik szeretetből tértek át a zsidóságra.

Némelykor a «hetes» felosztás mellőzésével 12 külön csoport említetik.² E szerint az elsőbe tartoznak azok, a kik a bűntől irtóznak, a 2-ba: a kik könyörületességet gyakoroltak; a 3-ba: a kik a holtaknak megadják a végső tisztességet; a 4-be: a kik a beteget meglátogatják; az 5-be: a kik hűségesek a kereskedésben; a 6-ba: a kik a lankadtakat támogatják; a 7-be: a kik az árvákat fölnevelik; a 8-ba: a kik békét csinálnak; a 9-be: a kik a szegényeket tanítják; a 10-be: a kik éltöket feláldozzák isten nevének megszentelésére; a 11-be: a kik a vallás törvényeit tanulják, a 12-be: Dávid, Izráel királya és társai és a többi hűséges király, a minők Salamon, Jósijja, Chizkijja.

A nőket is ily sátrakba juttatja a midrás: a jámbor nők, kik árvákat fölneveltek, jól bántak a szegény tudósokkal, kegyes adományokat osztogattak titokban. Mindennap megkoronázzák őket is a sechina ragyogó koronájával.³

A midrásnak e rajza előnkbe tárul a költészetben is, különösen Ulmô Édenjében. Ez a kabbalának Divina Comœdiája; teljesen a Zôharon és midráson alapszik. Csoportosításánál a midrás nyomdokaiban halad, elannyira, hogy egész kifejezések fordulnak elő nála, a melyek a Zôhar szavainak viszhangja. Szerinte is hét sátor van az Édenben. Az elsőben lakoznak a zsidó hitre tért pogányok.

«A czédrus-boltozat mi ékesen ragyog,

A «gér»⁴ jövend oda s a tiszta szent nagyok.»⁵

Ezt találjuk a midrásban is.⁶ A második sátorba azok az emberek jutnak, a kik a földi szenvedéseket zúgolódás nélkül viselték el; a harma-

¹ U. o. V. 42.

² U. o. III. 60. V. 42, 43.

³ U. o. III. 136.

⁴ Gér = áttért idegen.

⁵ 190 vers.

⁶ B. h. M. II. 50.

dikban pihennek a gyermektanítók; ép így a midrásban;¹ itt találjuk továbbá azokat, a kik a szentély elpusztulásán szomorkodnak; a negyedikben azok nyugosznak, kik Czión bukása fölött keseregnek, az ötödik sátorba jutnak a megtért gonoszok; itt pihennek azok is, kik isten nevéét megszentelve haltak meg, a martirok; a hatodik a jámborokra és szentekre vár, a kik istent kiolthatatlan szerelemmel szeretik; ide jutnak azok is, kik a szülők iránti tisztelet teljesítése következtében haltak meg; a kik a tengerbe fultak, midőn mást ki akartak menteni; így a midrás is;² a hetedik sátorban végre azok vannak, kik népüknek bűneiért haltak meg;³ megegyezve a midrás felfogásával.⁴

A muhammedán eschatológia is pontosan megszabja, melyik kert vár az üdvözültek bizonyos köreire. Szerinte az Édennek nyolcz, aranytól és ékkövektől tündöklő udvara van. Mindegyik meghatározott fajtájú jámborokat fogad be.⁵ Az elsőben vannak a próféták, istennek küldöttei, a martirok és adakozók; a második udvarban azok laknak, kik imáikat tiszta áhitattal és méltósággal végezték; a harmadik azokra vár, a kik kész szívvel fizették meg a községi adókat; a negyedikben azok vannak, kik másokat a jóra nógattak és rossztól óvtak; az ötödikben azok, kik szenvedélyeiket megfékezték; a hatodikban, a kik Mekkába zarándokoltak és ott részt vettek a vallási ünnepélyekben; végül következnek az istenfélők, kik szemeiket elfordíták a tiltottól, jó tetteket végeztek, szülőiket tisztelték, másokat szerettek.

Így csoportosít Immánuel is, típusokat akar nyújtani; ám ez nem mindig sikerül neki. Ügyesebben osztályozza a Pokol elkárhozottait. Édeni típusai elmosódnak. Biztosabban halad a zsidó talajon, hol a zsidó erkölcsi tanok megtestesítőit látja. Mennyei kalauza elkiséri a költőt az Éden különböző sátraihoz, megmutatja neki a bibliának szent alakjait, a hagyománynak buzgó tanítóit, a vallásnak rendíthetetlen harczosait, a tudománynak fölkenntjeit, az emberiességnak terjesztőit, végül általánosságban a tiszta jámborok összeségét. Nagy vonásokban látjuk itt esetetelve az erényeket, a melyeknek nyomában megnyílnak az ember előtt az Édennek kapui. Ott lakoznak az emberek,

«Kik példaúl istent vették
S tetteikben őt követték.»

Minden erénynek élére Immánuel is, miként a spanyol költők, az emberiességet, a könyörületességet, állítja. Ez a zsidó felfogás. Ennek ad

¹ U. o. V. 42.

² U. o. II. 50.

³ Éden Árukh 195—214. vers.

⁴ B. h. M. II. 50.

⁵ Muham. Eschat. 188.

kifejezést az Éden minden alakjának föltüntetésénél. Ott lakoznak isten közelében, a kik

«Könyörültek a koldúson,
Szánakoztak árván, búson ;
Hallgattak a bús jajára,
Nem piritva sohsem rája.
Ajtajuk im folyton tárva,
Kezők soha sincs bezárva ;
Árvákat, kik nem reméltek,
S özvegyeket fölségéltek.»

Typikus alakjainak föltüntetésénél a költő egyénisége lép föl, egyéni viszonyai szerepelnek: az előtte ismeretes, a néki kedves személyeket jellemzi. Ott van a testvéri vagy baráti szeretetnek mintaképe: Dániel, a mely név alatt, némelyek szerint — DANTE rejlik.¹ Majd korának férfiai közül választ ki másik öt alakot, hogy feltüntesse bennök a zsidónak és embernek magas erényeit, a mely erények megnyitják előttük az Éden ajtaját. Ez alakok jellemzése és kiváló tulajdonságaiknak föltüntetése mértéke a költő erkölcsi felfogásának is. Tiszta és ideális az. E kiemelt vonások egyes kövek ama nagyszerű mozaikhoz, a mely a zsidó erkölcsi életet jelzi. Az alakok itt idealizálva vannak, az aranyból ki van választva a salak.

DANTÉnak szelleme felöleli az egész emberiség történetét, Immánuel a zsidóságra szorítkozik ; a *Divina Comoedia* mesterének gondolkodása magas, a Pokol és Paradicsom (Tófeth Veéden) szerzőjéé emberibb, az megragad erejével, ez megindít légyságával ; DANTE a katolikus világ számára foglalja le a Paradicsomot, Immánuel az üdvözültek soraiban más vallásúakat is lát. Csupa boldog, örömtől sugárzó arcz.

«— — Egyszerre több férfit leltem,
Magasztos dics, pompatelten,
Szépségüknek özönétül
Nap is, hold is elsötétül.
Itt járnak ők most sorjában
Az angyalok szent sorában.»

Az üdv és boldogság festésénél nem szárnyal oly vadúl a zsidó költő képzelete mint az arabé. Az ő üdvözültjei szent nyugalomban élnek az angyalok körében és nem kell ezer meg újra ezer évig röpülniök, hogy a bornak és méznek forrásából igyanak. A kiket itt látunk, azok nem zsidó alakok. Immánuel kinyitja az Éden kapuját a pogányok nagyjainak is: a tiszta lélek visszatér istenhez, a honnan ered. Ezek itt a tudománynak harczosai voltak éltökben ; kutattak, a mélybe hatoltak és meghajtották fejüket a tiszta tudomány eredményei előtt.

* GÜDEMANN: *Gesch. d. Erziehungswesens*, II. 137.

« — Ezeknek tág sorai
A pogányok jámborai,
Kik tudásért küzdve éltek — »

A tudomány a midrás felfogása szerint is kulcsa az Édennek; birtokosának örök üdvösség jut osztályrészéül. Midőn az ember meghal, odavezetik Ábrahám és Izsák elé. Ezek kérdik tőle: «Fiam, mit tettél a világon, a honnan imént távoztál?» Ha azt feleli: «Vettem mezőket és szőlőket s munkáltam azokat», azt mondják neki: «Dőre vagy!» Kivezetik azt s mást bocsájtanak elébük. Ugyanazt kérdik ettől, s ha így felel: «Szereztem ezüstöt és aranyat», azt mondják neki: «Dőre vagy!» De midőn a tudósokat vezetik be és kérdik: «Fiaim, mit műveltetek a világon, a honnan jöttök?» és ők felelik: «A tórán fáradoztunk egész éltünkön keresztül» — azt mondják nekik: «Jőjjetek békében, pihenjete nyugvó-helyeiteken!»¹

Itt találtuk már a misnának tudósait, a talmudnak bölcseit; itt vannak a későbbi koroknak kiváló tudósai, mint: Rasi, Mózes ben Ezra, Ábrahám ibn Ezra, Maimûni stb.² Elannyira, hogy a tudományokkal való foglalkozás a nem-zsidók számára is kinyitja az Édent. Ábrahám Halévi (1232) Aristoteles haldokló tanítványának szájába eme szavakat helyezi: «Az, a ki a filozófusok lelkét magához veszi kincstárába helyez el téged is».³ A meghalt zsidó tudósokat megillető jelző kisératében — (Zikhrônô liberákhá): legyen áldott emléke — említetik ezért több kiváló nem-zsidó bölcsnek neve is. Így Averroes, Ptolemæus, Aristoteles stb.⁴

Nem feledkezik meg a költő a megtért gonosztevőkről sem, de lát oly jelenetet is, a mire épen nem számított az Édennek gyönyörűséget nyújtó, szívet-lelket felüdítő tájain. Egy férfiú tűnik szemébe,

«Oly búsán ült, zsákját tépve,
Szenved s könnytől ázik képe.»

Elszorúlt szívvel kérdezi a gyászolótól, mit jelentsen a zsákuha az Édenben? Egyszerű történetet beszél el neki a Paradicsom búsuló alakjainak e typusa; egyszerű történet: a nemes léleknek egyetlen botlása, a fénynek pillanatnyi elborulása. Nagy volt, hódoltak neki, a tömjénezés elvakította, a nagyravágás elbódította fejét, odahagyta családját, az tönkre ment, ő maga messze földön elhalt, gyermeke is árván maradt. E tudat nem hagyja nyugodni.

¹ B. h. M. 50.

² ZUNZ: *Zur Geschichte*, 337. k.

³ U. o. 383.

⁴ U. o. 388.

Az Édenbe jutnak a megtért bűnösök: a szívnek végső tiszta érzelme megédesíti a halál utáni létet; itt a botló jámbornak képe: egyetlen ballépés elkészeríti az édeni gyönyöröket is. Nem isteni fenyítés ez, hanem az igazságos léleknek önbüntetése.

«Mit pörölnék, mit beszélnek,
Nagy fájdalomam folyton él még,
Hisz' pusztává lett a földem,
Családomat is megöltem.
Szegény, szegény bús özvegyem
Támasz híján mit is tegyen?
Ó mi átok, ó mi setét:
Megunta már gyászéletét,
Bevégzé azt önnön kézzel,
Gyermeink így árván vész el.»

A költő megvigasztalja, megígérve neki, hogy helyette atyja lesz gyermekének. Ez hatott s az Édennek egyetlen szomorkodó ábrázata is felvidül, mert hát Immánuel nem szeretete a búsuló arcokat.

Humor az Édenben.

Eszményi boldogságnak hazája az Éden, ám a költő nem mindig kívánczik oda. Egy Ábrahám ibn Ezrának tulajdonított költeményben a költő kereken kimondja, hogy a földi boldogságot egyelőre elébe helyezi az égi üdvösségnek. Júda Halévinek szelleme visszatér a Túlvilágról s földön hagyott költő-barátjának lefestve a másik élet gyönyöreit, hívja őt magához az égbe. Ámde költőnk mitsem akar erről tudni: jó pár élvezet vár még a földön reá, azután is ráér a túlvilági pihenésre gondolni.

«Menj csak vissza, Júda, menten
És aludjál nyugton, szentem,
Isten nem hagy menni véled;
Nem nemzenem, ládd-e, vétek,
S ízlik még a földi éték,
Mannádért a vágy nem éget.»*

E tréfás hang üti meg fülünket Immánuel Édenjében is. Ő a Paradicsomban sem tűrheti az egyhangú boldogságot, a vigságnak, nevetségelésnek ott sem szabad hiányoznia. Itt egyszerre elvész a költeménynek általánossága s minden részén Immánuel subjectiv költészetének bélyegét hordja magán. Ez a humor a fenségesben, a tréfás a komolyban. A költő mintegy kizökken eredeti irányából, vagy talán megunta a folytonos méltóságot s visszatér önmagához: szatirizál. Egyénisége lép most

* Ábr. i. E. Ginze Oxf. 20.

az előtérbe. A hol a zsidó múltnak legnevezetesebb alakjait lépteti föl, ő képezi ott a beszédnek tárgyát, az események középpontját.

A következő jelenetek a középkori zsidó tudományok egyik ágának, a szentírás értelmezésének vannak szentelve. Az olvasónak nagy hajlandósága van a csöndes mosolygásra, midőn az Édennek fenségesen komoly képe egyszerre megváltozik s fenn az égi sergek közt a dicsőítő zsoltosmákat zengő angyalok és üdvözültek helyett egymással vitatkozó s nevetgélő csoportokat mutat be a költő. E vonás legjobban jellemzi Immánuel felfogását az Édenről: mert róla tréfásan is írni. Még jobban jellemzi költőnk gondolkozását egy másik költeménye, melyben a humor nem ölti fel a szentségnek ruháját. Nyílt gúny, csipő humor. Az Éden örökös nyugalommal kínálkozik, de örök élvezetet csakis a — Pokol nyújt. Ott vannak az erkölcsös vén asszonyok, itt a csókra termett ajkú, pajkos leányok. Éden és Pokol szerepet cseréltek: attól borsódzik a hát, ez a kíváncsi.

«Egy gondolat érik bennem,
Mit bensőmben főz ki lelkem:
Megvetem az Éden báját,
Kívánom a Pokol táját —
Itt talállok hiszen élve,
Gyönyör és kéj között élve;
Itt van minden deli lányka,
Csattan a csók s szívem lángba.
Mit ér nekem, mit az Éden,
Ha lány nem jó ott elébem?
Ott vannak a sötét képek,
Szuroknál is feketébbek,
A sok jámbor, kopasz néne,
Köztük még kivesznem kéne!
Mi dolgunk hát, kérdem,
Nekünk együtt, Éden?
Hibás nőkkal vagy te teli,
Mind oly öreg, egy sem deli;
Szememben hát, dicső terek,
Oly semmisnek tekintelek.
Am te, Pokol, élve
Merítesz és kéjbe!
Benned minden deli lányka,
Öltözködve kéjes bájba,
Együtt birja hát a tájad,
Mit csak a szem megkívánhat.»*

Ily pajzán hang hat fülünkbe itt is. A megdicsőült bibliai ősök épen exegézisről (írás-magyarázat) beszélgetnek, midőn Immánuel közéjük kerül. Ő is exegéta volt s így megérthetjük, miért kelle e témának szőnyegen forognia. A szentírás alakjai ép Immánuel bírálgatták, mint

* Diván, 134.

a ki minden elődjénél helyesebben értelmezte a Próféták könyveit. Ez természetes is. Nekünk nem nyújt e beszélgetés annyi élvezetet, mint a költő kortársainak, akik előtt nem volt elrejtve a sorok közötti gúny és humor. Ismerték fönn a mennyben is a víg Immánuel. Hamar elterjed a híre, hogy ott jár az Édenben, el is mondják egymásnak a kellemes ujságot.

«Most nevetünk, most örülünk,
Immánuel jár körülünk.»

Elsőnek üdvözli a jövevényt a zsoltáros király,

«Kézében a lant és hárfa,
Ragyog a táj e fényárba,»

s üdvözli a költőt a Zsoltárokhoz írt magyarázatáért. Oda hivatta azután a többi középkori tudósokat is, a kik szintén értelmezték e könyvet. Versenyre kelnek most is, a győztes természetesen Immánuel.

Sietve jó most Ezékiel, jött Jeremiás is, Ezájás sem maradt el; áldják a költőt, hogy műveiket értelmezte s azoknak valódi mélységét feltárta a világ előtt.

«Te tártad fel mirhám, mézém,
Hogy magam is kéjjel nézem.»

Ott termett Salamon is nagy kiséréttel; körülveszik, karonfogják a költőt s csoportosan mennek Mózes sátora elé. Ez az Éden legmagasabb táján van. Ez a legfényesebb hely. Odalépett a csoportba a bibliának egyik legszeretettelőbb alakja, József is. Fönn az Édenben is kedveltje ő az örök fényben lakozóknak. Belép a körbe, ujjongva üdvözli mindenki a kedves alakot; vele vannak fivérei is, a hatás kedvéért kor szerint sorakozva, a mint hajdanta királyi fivérük Pharaó házában asztalhoz ültette őket. Szétnéz József a társaságon, üdvözli égi társait, megpillantja a költőt, megismeri azonnal. József elismeréssel szól Immánuel költői működéséről is. Ő az első, ki az Édenben ezt említi a költőnek. Immánuelnek nincs rossz véleménye saját költeményeiről: még az Édenben is olvassák azokat.

Immánuelnél nem az a komoly, méltóságos nyugalom honol a mennyben, amely a spanyol költők Paradicsomát betölti. Ez az olasz költő felfogása szerint mégis csak egyhangú volna. Az isten szent trónja előtt néma ihlettséggel megállnak a lelkek, gyönyörrel legeltetik szemöket az égi dicsfényen, szent zsolozsmákban dicsőítik a mindenség urát, de azután visszavonulnak sátraikba, összejönnek az egymáshoz tartozók és beszélgetnek a messze múltakról. Immánuel az üdvözültek személyesen fogadják; így van ez a talmudban is,¹ a hol a felérkező jámbor elé a

boldogultak csapatja megy. Midőn a jámbor megválnak az élettől, így szólnak a szolgálattevő angyalok az örökkévaló előtt: Világ ura, egy jámbor jó! Erre az örökkévaló feleli: hadd jőjjenek a jámborok s menjenek elébe; hadd jőjjön békében s pihenjenek együtt nyugvóhelyeiken.

Így festi a fogadtatást és együttlétet Ulmó is:

«A rég holt jámborok lelkét im ott lelem,
Sietve jő elém s vigadva úgy örül,
A sok rokon reám borulva vesz körül,
Örvendő vígadoz, nevet, kaczag velem,
Vigan beszélgetünk, ujongva szüntelen.»*

Immánuelnél is így összejönnek az ismerősök és jó barátok, vidáman beszélgetnek, olvasgatnak, még tréfás költeményeket is. Most is ezt emelteti ki Józseffel a költő:

«Szólt József és arcza fényle:
Téged látni jöttem én le,
Mert folyton úgy dicsértének,
Oroszlán vagy s műved remek.
Nem volt nap, hogy ne beszéljünk
Műveidről, kik itt élünk,
S ne élvezzük költeményid
Becsét, báját, drága fényit.»

Egészen más képet nyújtanak a spanyol költők a túlvilági életről. Az égi dicsfénybe halandó szem nem pillanthat bele boszulatlanul. Oda Immánuel sem juthat be élve. Az olasz író szabadon jár-kel az Éden tájain. Az üdvözült lelkeknek égi nyugalmaiba nem vegyül semmi fájdalom emléké, semmi szenvedély — itt mulatoznak miként a földön, olvasnak víg elbeszéléseket, nevetgélnek pajzán történeteken. Azoknál a lelkek nem ismerik az egyhangúságot, ha az isteni trónus dicsfénye előtt leborúlva, zavartalanul pihenhetnek a Legszebbeségek árnyában s rázendítnek a «háromszoros szent»-nek dicsőítésére. Ennél a halhatatlan lélek nem elégszik meg azzal, hogy a halhatatlan isten közelségében él, hanem a lelkek egymással is érintkeznek; ő a lelkeket különállóknak tűnneti fel, élnek maguknak is, folytatják a földi életet. Ott a hit, itt a fantázia játszsza a főszerepet. Ime, még bírálatot is mondat a költő Józseffel. Ezen most már meg sem ütközünk, valamint azon sem, hogy e költemények gyönyörrel töltik el az égben lakozóknak szívét.

«Mind dicsőít, mind bevallja,
Hogy hatalmas vagy a dalba;
Zengnek annak hatalmárul,
Az egész föld rája bámul.

* Éden Arukh 150. vers.

Más éneke, másnak dala
Szétmorzsolt kő, hitvány vala — — —
Te vagy korod lángdalnoka,
Gyönyörködünk lágy dalodba.»

Az Édennek ilyenmű felfogása azonban csak nagy elvétve lel kifejezésre: a kép magasztos, a fényes rajzot nem rúttítják el oda nem illő, művészietlen vonások. Csakis a Paradicsomnak e humoros feltűntetése magántulajdona Immánuelnek, a többi rész alapjában a midrásból szedi építő-anyagát s méltóságos nyugalma közös vonása mindkét iskola költészetének. Az erényes élet felfogásában megegyezik mindkét korszak poézise, mindkettő zsidó alapon áll. Eltérnek egymástól az üdvözültek életének mibenlétében, a lelkek túlvilági életének felfogásában. A spanyoloknál az eszményiség uralkodik, az olaszoknál az érzékiség a túlnyomó. Azoknál a lelkek ideális életet élnek háborítlan szentségben, ezeknél a földi viszonyok folytatásukat nyerik a mennyekben.

GINEVRA.

ARIOSTO ÖRJÖNGŐ LÓRÁNTJÁBÓL.*

FORDÍTOTTA

RADÓ ANTAL.

(BEMUTATTATOTT 1888 JUNIUS 20.)

Rinaldot dobálja orkán meg viz árja,
Aznap is, másnap is sok tengert bejára,
Hányódva nyugatnak, északnak vetődve,
Mivel a fürgeteg éj s nap el nem álla.
Végre oszt' Skócia feltűnék előtte,
Elért a rémséges kaledon erdőbe,
A hol árnyékában ezeréves csernek
Harczi kürtök sokszor víg riadót vernek.

Idejön Britországnak sok kóbor lovagja,
Híres hadviselők apraja meg nagyja,
Közelről, távolról, kalandokat lesve,
Jön a frank s a norvég, jön a német hadja.
De ki nem igaz hős, jobb, maradjon messze,
Mert csak halált nyerhet, nagy nevet keresve!
Itt művelte Tristán sok vitéz dolgait,
Lancelot, Galasso, Ártus is voltak itt;

A kerek asztalnak, az ujnak s az ónak,
Sok híres vendégi e helyre vágyódtak,
S nem egy tusájoknak diadalmi jele,
Nagy emlékeztetje máig láthatóak.
Rináld fogja kardját — Bajardo van vele —
S megindul az árnyas, komor partok fele.
Csak még ráparancsolt vén csónakosára,
Siessen Berwickbe, hogy ott majd bevárja.

Nincs mellette csatlós, nincs a ki vezesse,
Így megy az erdőben, bolygva messze-messze,
Keresztül meg kasul, erre meg amarra,
Mennél különösebb, szebb kalandot lesve.

Első nap mindjárt egy monostornak tarta,
 Mely a mi pénze volt, mind úgy pazarolta,
 Hogy a ki arra járt, kóbor hős, szép asszony,
 Dús asztalok mellett egyet mulathasson.

Rinaldot az apát s mind a többi atyák,
 Ahogy bészörgete, szívesen fogadák.

Mondanom se kell, hogy mindjárt' hevenyében
 Étellel itallal jól tartatta magát.

Legott aztán kérdi, mit tegyen s miképen,

Hogy azon a tájon sok kalandja légyen :
 Olyan, hol egy hőstett nyomban kiderítse,
 Pulya-e, gyáva-e ? érdemes-e dicsre ?

Azt felelték néki, hogy biz az erdőben
 Sok és furcsa kaland találkozik bőven,

De befödi hírök a vadon homálya —

Legtöbbször, mi történt, nem tudják meg ők sem.

«Ott víjj, hol sötétség nem borulhat rája

Tetteid felejtés sirboltba nem zárja :

Hogy, ha már megállod tenger veszedelmed,
 Jutalmazzon hírnév, ahogy érdemelted !

Mutatni ha vágyol, mily nagy vitézséged,
 Méltó kaland olyan kínálkozik néked,

A minő még eddig, se manap, se hajdan
 Sohse kínálkozott bolygó leventéknek !

Királyunknak lánya van iszonyú bajban :

Segítségre szorúl ; menj és védjed majdan

Ama Lurkán ellen, a ki hogyha czélt ért

Elveszi e szűznek becsületét, éltét.

Urunk elé állott, fönnen azt beszélve

— Gyűlölség indítá s nem volt igaz érve —

Éjfél tájba' látta, a mikor a lánya

Felvonta kedvesét valamely erkélybe.

Országunk törvénye már most azt kívánja,

Hogy szegényt a hóhér máglyatűzre hánnya,

Ha mulik egy hónap — vége lesz maholnap —

S párban ily vádlót meg nem hazudtolnak.

Skóczia szokása oly iszonyu zordon,

Hogy akármely asszony, bár koronát hordjon,

Ha azzal vádolják, hogy ilyesmit véte,

Kell, hogy rettenetes halállal lakoljon.

Nem is menthető meg semmi módon élte,

Ha nem kél egy bajnok viadalra érte,

Ki nem mondja fennen, nyiltan egy dalia :

Ártatlan e leány — nem szabad hálnia !

Szép Ginevra apját tépdesi a bánat
 — Mivel ez a neve a gyönyörű lánynak —
 S város-, faluszerte hirdetteti sorba':
 Hogy a ki gyermeke vádlójára támad,
 Ki a gaz rágalmat ledönti a porba,
 Feltéve, hogy nincs a nemzetfáján csorba:
 Azé a hajadon s hozományul annyi,
 Király a lányának a mennyit bir adni.

De ha egy hó alatt nem jön a ki védje,
 Vagy ha jön és nem győz: Ginevrának vége!
 Ilyenféle nagy tett inkább méltó hozzád,
 Mint itt kóborogni e nagy erdőségbe'.
 Amellett, hogy nevet, dicsőséget hoz rád
 — S ezt az évszázadok soha el nem mossák —
 Feleséged leszen minden nő virága,
 Melynél szebb nem terem széles e világba'!

Annyi kincsed lesz, hogy garmadába hordod,
 Életed fogytáig gazdag leszel s boldog.
 Meghalálja urunk, ha vasadnak éle
 Lemossa nevéül azt a szégyenfoltot!
 De hát lovag is vagy: köteles vagy véle!
 Meg kell azt boszúlnod, kit ily csúfság ére,
 És a kit mindenki magasztal egyaránt
 Szűzi szeméremnek mintaképe gyanánt.»

Gondolt egyet Rináld, végül ezt felelé:
 «Hogy-hogy? Hát e szép lány halált érdemel-é,
 A mért hogy forróan keblére ölelte,
 A ki égő vágygyal, szeretve jött felé?
 Átkozott, ki ezt a törvényt kieszelte!
 Annak is, ki túri, átkozott a lelke!
 Égjenek el, a kik kegyetlen szívűek —
 Nem, kik boldogítyják szerelmes hívüket!

Igaz-e, nem kérde, mi itt szóba forog?
 Megtette-e vagy sem: azzal nem gondolok!
 S föltéve, hogy titkon, vigyázattal tette:
 Isten engem, inkább dicséretes dolog!...
 Megvédem! El vagyok tökélve e tette
 S valakim ha volna, a ki elvezetne:
 Keresni a vádlót megindulnék menten —
 Isten úgy segéljen, hogy e lányt kimentem!

Dehogy bizonykodom, hogy e hírt koholták
 — Hazudhatnám, mert én nem t'om a lány dolgát —
 Hanem már azt mondom: soha ily tett miatt
 Nem szabad kívánni senkinek a holtát!

S kimondom : eszetlen avagy pusztai vad,
 A ki ilyen örült, czudar törvényt kiad,
 S hogy e bitangságot izre-porra tépve,
 Rögtön okos törvényt kell írni helyébe !

Ha egyenlő nagy hév, egyforma szenvedély
 Férfi- s asszonyszívben egyforma hévvel él
 S egyformán nekiűz a szerelmi célnak,
 Melyet bűnnek csak a buták tömege vél :
 Férfi az asszonynak undok nevet mért ad,
 Ha egyet vagy többet ugyanarra méltat,
 A mit férfi megtesz ahánynyal akarja,
 S nemcsak nem gyalázzák : sok még nagyra tartja !

Azért ez a törvény nem mér egyenlően ;
 Meg van benne bántva mind az egész nőnem.
 S bizom az istenben : kimutatom nékik :
 Csúfság, hogy ily soká meghagyták erőben.»
 Helyeselték mind-mind Rinaldo igéit,
 Kegyetlen fajzatnak, bolondnak itélik,
 Mely ily törvényt alkot. S egybe hibáztatják,
 Amért el nem törle, Ginevrának atyját.

Alighogy a hajnal biborba', fehérbe'
 Föltetszett ragyogva a mennyek szélére :
 Pajzsot ölt Rinaldo, Bajardora pattan
 S kérve egy csatlóst is, a ki elkísérje :
 Csak megyen mér földszám, csak megy szakadatlan
 Vadon rengetegben, hol csak iszonyat van.
 Megy az ország felé, hol új tusa várja,
 Megyen deli szűzért bajnoki próbára !

Egy helyütt az úton kurtítani vágytak
 S Rinald az ösvényről a sűrűnek vágat,
 A mikor egyszerre nőnek jajgatásit
 Hallja viszhangozni közöttte a fáknak.
 Bajardon az egyik, rossz gebén a másik
 Völgybe nyargal, honnan a hang jőni látszik :
 S két gazember között ott állt egy hajadon,
 A ki már mésziről szépnek tetszett nagyon.

De oly bánatos volt, úgy folyt könyje árja —
 Buvának nem is volt, nem is lesz tán párja !
 Vérével a pástot hogy pirosra fessék,
 Az a két haramja kardot emelt rája.
 Kérte őket szegény, halaszszák el vesztét,
 Hátha szivők végre jajszaván megcsenek.
 Ekkor jött ép daljánk s meglátva a hölgyet,
 Vad fenyegetéssel arra felé törtet.

Mihelyt a két pribék felnézett az utra,
Elveték magukat, nagy sebesen futva.

Nem messze egy völgy volt — lebujtak jó mélyre,
Bár a palatínus nem eredt nyomukba.

Az a lányhoz lépett, ama bűnét kérde,
Melyért az a két gaz halálra ítélte.
Ámde hogy ideje ne veszessen kárba,
Maga mögé mindjárt felveszi lovára.

Mikor oszt' ügetve jól szemügyre vette,
Látta, nagyon csinos, kedves is felette,
Bár halvány orcája most is magán hordja
A borzalom nyomát, a mely remegtette.
S újra kérdi Rinald, mondja el hát sorba,
Mi juttatta vajjon ily szomorú sorba;
S megoldik a nyelve s mondja félós hangon,
A mit más énekben zöngedez el lantom.

* * *

Földnek meg tengernek ahány fenevadja,
Akár nyugton vannak, akár szörnyű hadba',
Akár ölik egymást, akár csöndben élnek:
Híme a nöstényét bántani nem hagyja.
Nézd a két oroszlánt, nézd hogy összeférnek,
Párja ellen nem tör a toportyánféreg,
Bizton megy himével minden anya-medve,
Gyöngé tehént tépni bikának sincs kedve.

Milyen undok pestis, mily Megérák rajja
Repült szívet ölje az emberi fajra?
Mért van nő meg férfi, ki össze nem békül,
Örökös házsártban egymást üzi marja?
Orcájuk veréstül feketül meg kékül;
Nyoszolyájuk ázik könnyek tengerétül:
Sőt ha ma csak könybe, holnap ázik vérbe' —
Annyira ragadja veszett dühök mérge!

Bántani egy asszonyt — óh milyen galádság!
Hisz a természetet, az istent gyalázzák,
A kik egy szép nőnek orcájára ütnek,
A kik meggörbítik csak egy hajaszálát.
De az, a ki nékik mérges lepényt süttet,
Hurokkal, gyilokkal tört vet életüknek:
Nem lehet az ember, nem anya szülötte,
Emberi gunyában Lucifer küldötte!

Ilyesmi lehetett az a két mihaszna,
A kiket Rinaldo imént megszaszalta,
Kik egy lányt elvittek vadon közepére,
Soha többé senki hírét se hallhassa. —

Ott hagytam a szüzet, hogy magához térve
 — Mert a palatinus, megmentője kérte —
 Elmondani készült, baja hogy s mint támadt ?
 Most hát ott folytatom e históriámat.

S rákezdte a leány: «Jól van, elbeszélem ;
 Milyen kegyetlenül, gazul bántak vélem.

Olyat még nem tőnek Argos ege alatt,
 Thébai vidéken, mykénai téren !

S ha a nap, a mikor szórja a sugarat,
 Tőlünk olyan távol, messze ott fen marad :
 Azért van bizonynyal, csakhogy meg ne lássa,
 Mily galád e népnek gyilkos pusztítása.

Akad példa, akad, mindig akadt arra,
 Hogy ellenség iránt vad az ember karja.

Oh de istentelen, de kegyetlen szándok :
 Azt döntení sirba, ki javunk akarja.

Ámde, hogyha tisztán érteni kívánod
 Mért törtek ellenem e gonosz zsványok,
 Oltani akarva szegény ifju éltém :
 Engedd, hogy sorjában végig elbeszéljem.

Legelőbb is tudd meg, hogy a fejedelem
 Már kicsi koromban mily nagy jót tett velem.

Lánya mellé adott: vele nevelődjem.
 Jól folyt ekkép dolgom, tisztos volt a helyem,
 De a gonosz Ámor hálót rak előttem,
 Én meg, jaj istenem, ott veszek erőtlén,
 S azóta szemembe' nincs olyan levente,
 A ki Albánia herczegén túltenne.

Ugy mutatta, mintha szeretne végetlen',
 S így én is igazán lelkemből szerettem.

Arcza volt, szava volt, mik elbájolának —
 Hisz olvasni ki tud emberi szivekben ?
 Annyira bíztam benn', hittem mosolyának,
 Hogy megosztám véle szűzi nyoszolyámat,
 S — gondatlan én ! — ottan találkoztunk épen,
 Ginevra királylány legtitkosb termében !

Legdrágább kincseit abba' tartogatja,
 Aludni is sokszor ott engedi atyja.

Ép a terem mellett magas erkély vagyok,
 A melyen az ember kijut a szabadba,

Arra járt fel hozzám szerelmes lovagom.
 Én a kötélhágcsót számára ledobom,
 Ő meg feljő rajta, a hányszor csak kérem,
 Hogy pár édes szóra karjaimba térjen.

Kértem is, fel is jött hozzám a levante,
 A hányszor Ginevra módot nyujta benne,
 Kit majd a tél fagya, majd heve a nyárnak
 Más alvóba kerget, másféle terembe.
 Soha rajt' nem érték, mert ott sohse járnak :
 Épen ama felén a királyi várnak,
 Nincsen semmi egyéb, csak romfödte telkek,
 A hol éjjel-nappal nem látni egy lelket.

Így folytak csöndesen azok a jó napok,
 Így tölténk szeretve hetet meg hónapot !
 Közben egyre nőtt, nőtt szenvedélyem vésze :
 Mindenem láng volt már — oly erőre kapott !
 El voltam vakulva s hajh ! nem vettem észre,
 Hogy szerelme kicsiny s nagy a tettetése !
 Bár ezer csúfságból, melyet elkövete,
 Láthattam vón' : hazug minden lehellete.

Egyszer csak azt hallom, iszonyattal telve
 Hogy már Ginevráért él-hal teste-lelke.
 (Nem t'om, akkor nőtt-e ez a nagy szerelem,
 Vagy már élt-e, mikor énfélém közelge ?)
 S olyan orczátlan volt, oly szeméremtelen,
 Annyira tudta, hogy bármit tehet velem,
 Hogy pirulás nélkül mindent elbeszéle,
 S kívánni merészlé, járjak a kezére !

Igaz, hogy azt mondta, engem jobban szeret,
 És hogy az a másik hazudott szeretet,
 S csak azért hazudja, mivel ez az utja,
 A melyen Ginevra hitese férje lehet.
 Az öreg király is könnyen rááll, tudja,
 Ha csak a lányának kegyelmébe jutna ;
 Mivel országszerte származásban, kincsben
 A ki rajt túltenne, olyan lovag nincsen.

Elhiteti vélem : hogyha azt elérem,
 Hogy király vejévé teszi meg segítségem,
 S a mily közel trónhoz más senkisémmé állhat,
 Oly közel fog állni ő maga e réven :
 Majd e jótettemért véghetetlen árt ad,
 Sohasem felejtí, mindig ezzel áztat :
 «Se nőm, se más — úgy mond — tőled el nem csábit,
 Hű szeretőd leszek éltem szakadtáig !»

Én, ki csak azt néztem, mi hogy' lesz kedvére,
 S nem mertem, nem birtam ellenkezni véle,
 Én ki csak olyankor voltam elégedett,
 Hogyha megtehettem azt, a mire kére :

Ha nyílik alkalmam, róla beszélgetek,
Összehalmozok rá minden dicséretet,
Nincs oly ravasz fortély, mit ki ne eszelnék,
Hogy a királylánynak fölkeltsem szerelmét.

Isten úgy segéljen, hogy a mit tehettem,
Szívvel és lélekkel akármit megtettem,

De hogy herczegemre irányuljon vágya,
Azt el nem érheté se szavam, se tettem.

Az ő szerelmének megvolt már a tárgya ;
Minden érverése csakis őt imádja,
Azt a szép, daliás, nagyhirű leventét,
Ki hozzánk érkezett messziről mint vendég.

Hona Itália ; fiatal öcscsével

Onnan indult útnak s honunk keresé fel.

Oly messzire vitte fegyvergyakorlatban,
Hogy egész Brithonban nincs, ki annyit szétver.

Szerette őt urunk, mutatta is gyakran,

Adva néki ezt is, azt is szakadatlan :

Várat, bíróságot, sok kövér jószágot,
Majd meg egy pár falvat, egész báróságot.

Hős Ariodante, a király kegyeltje,

A király lányában nagy szerelmet kelte.

Szerette, mert vitéz, szerette mert délczeg,
Szerette, mert az is szemét ráemelte.

Vesuv s Aetna gyomra nem forral ugy érczet,

Nem lángoltak jobban a trójai bérczek,

Mint a hogy — s ezt tudta fejedelmünk lánya —

Hős Ariodante ő érte volt lángba'.

S mivel hogy Ginevra az olasz lovagot

Szinte úgy szerette : énram nem hallgatott,

Herczegem ügyében hiába beszéltem,

Egy csöpp remény nem sok, de annyit sem adott.

Mennél többször kértem, tegye meg hát értem,

Szánja meg egy kissé, hisz oly szerencsétlen :

Ő csak annál inkább ócsárolta, szidta,

Minden szavam benne gyűlöletet szíta.

Mitsem ér, szeretőm akárhogyan intsem :

Hagyja abba immár, reménye ugy sincsen,

Ginevrát birnia sohse lehet néki,

Nagyon is fogva van másféle bilincsen.

Elmondom szerelmét, hogy már milyen régi,

S hogy sohse szünhetik olaszáért égni,

Hogy a lángja oly nagy — sohse láttak olyat :

Abból bár egy szikrát, óczeán sem olthat.

Polinesso, hallva, hogy itt csatát veszít
 --- Meg sem mondtam talán, hogy őt így nevezik ---
 S magától is látva, bőven tapasztalva,
 Hogy az ő sóhaját semmibe se veszik :
 Nemcsak hogy nagy heve rögtön ki volt alva,
 Hanem a mellőzést annyira fájlalja,
 Annyira sérti az, azt a gőgös urat,
 Hogy szívébe' vad düh, mérges boszu gyulad.

Ármánykodik, hogy ők egymást ne szeressék,
 Ginevra s hive közt nagy pör keletkezzék,
 Szerelmök helyében mély gyűlölet égjen,
 Melyből soha többé nem lehet békesség.
 Áradjon a lányra véghetetlen szégyen,
 Melyre ír se földön, se sírba' ne légyen.
 És erről az átkos, czudar szándokárul
 Se nekem, se másnak egy szót el nem árul.

Csak így szól, alighogy terve meg van érve :
 «Dalindám — én magam hallgatok e névre —
 Négyyszer is kivágják az erdőnek tölgyét,
 Ah ! de gyökeréből kihajt évről-évre.
 Vágyam is, a melynek galyai letörvék,
 Melynek a balsiker kívágta a törzsét,
 Ugyanilyen fajta : im megint kihajta,
 S hogy a célhoz jusson, most is azt ohajtja.

Nem azért nincs nyugtom, mivel tán szerettem,
 Hanem mivel bánt, hogy mástól leverettem !
 Ha már valóságban nem teljesül vágyam,
 Legalább birjam őt csak úgy képzeletben.
 S ezért arra kérlek : ha Ginevra ágyban,
 És magadnál láthatsz erkélyes szobádban :
 Fogd ama ruhákat, melyeket ő levet
 S arra az időre tenmagadra vegyed.

Ne csak öltözőkét, vedd fel minden ékét,
 Hajadat, mindened amazénak véljék.
 Légy szakasztott mása ; higyem, ő van jelen,
 Mikor majd ledobod kötélhágcsód végét.
 Káprázatos fejjel én majd elképzelem,
 Hogy nemcsak ruhái, ő maga van velem —
 Megcsalom magamat ilyen bolond módon,
 Így tán szűnik vágyam s megvigasztalódom.»

Ezt mondta ő hozzám. Én pedig esztelen,
 A ki ő mellette nem voltam eszemen :
 S nem láttam, mily gonosz, álnok cselszövevény,
 A mit oly hón kívánt s mily kész veszedelem ;

Ginevra öltőjét mind magamra vevém,
 S melylyel gyakran élt már, hágcsonkat levetém...
 Előbb nem is jöttem csele tudatára,
 Csak a mikor másnak megesett a kára.

Akkortájt a herczeg az olaszhoz lépve,
 Ezt vagy ilyesformát súgott a fülébe :
 (Mivel jó barátok voltak ők ezelőtt,
 A mig pört nem szíttott Ginevrának képe.)
 «Csodálom igazán — így boszantja fel őt —
 Hogy én nékem, a ki oly igaz tisztelőd,
 Ki úgy szerettelek — hittem, nincs is párod —
 Hűségemet ekként, ily rosszul hálálod !

Tudod te — ne tagadd, hogy Ginevra régen
 Odadta a szívét, hű szerelmét nékem ;
 Megkérem maholnap s ha apja se bánja,
 Nemsokára ő lesz hites feleségem,
 Mit állsz hát utamba ? Mit vágyol e lányra ?
 Mért veted magadat épen ő utána ?
 Volnék én csak neked, te meg a helyemben :
 Megbecsülném arád, meg én, isten engem !»

Most Ariodante haraggal kifakad :
 «Én meg azt csodálom, miket téssz te magad ?
 Még te nem is láttad, azt se tudtad, ki ő :
 S már szívem iránta édes vágytól dagadt !
 Jól ösmered, tudom, hogy szerelmünk minő,
 Mérhetlen, végetlen, soha el nem tűnő,
 Jól tudom, hogy tudod ; engem kér hitvesül,
 Jól tudom, hogy tudod : téged nem is becsül !

Te mért nem adod meg azt a tiszteletet,
 Melyet hogy megadjak, tőlem követeled ?
 S én meg nem tagadnám, bizonynyal megadnám,
 Ha tudnám, Ginevra együtt érez veled !
 Én hogy nőül kapom, bizva csüngök apján,
 Habár vetélytársam nálam gazdagabb tán :
 De a király szeret ép úgy, a hogy téged,
 S a mi fő, nékem ad lánya elsőbbséget.»

«Ejnye, szólt a herczeg, milyen dőre tévely,
 A melybe téged a szerelem vezérel !
 Én azt mondom, imád ; te, hogy rád kacsint már —
 Nosza, tegyünk próbát ; lássuk, ki mit ért el.
 Mondjad el, hogy dolgoz a leánynyal mint áll,
 Oszt' én is felfedem titkaimat mindjár'.
 S ki kevesbre jutott, csatavesztes lészen :
 Fuggjon takarodót s más lány után nézzen !

Kész vagyok esküdni, hogy magamba zárom,
Akármit is beszélj, soha fel nem tárom:

Valamint hogy kérlek, te magad is esküdj,
Titoktartó leszel mindig minden áron!

S ebben megegyeznek; «jól vagyon, megteszszük!»

Kezők a biblián, úgy mondják az esküt.
S hallgatást ígérnek egy a másnak szentül,
S aztán az olasznak érczes hangja csendül.

S igazán, őszintén elmond minden dolgot,
Ginevra közt s közte a mely szóba forgott,

Hogy a lány ígérte beszédbe, levélbe,
Csakis ő hozzá megy, csak így lehet boldog.

És hogyha a király ellenkeznék véle,

Feleségül aztán bárki bárhogy kérje:
Nem hallgat ő másra, sohasem megy mászra,
Bús magányba vonul lassu hervadásra.

Reméli, eléri hősi tetteivel,

Miket végrehajta s majd eztán is mivel,

S mikkel az országból mindenki javára,
Trón s haza üdvére minden ellent kiver,

Hogy majd egyre jobban kegyeli királya

És majd utóvégre méltónak találja,

Hogy a lánya kezét odaadja neki,

Kivált ha meghallja: Ginevra szereti.

S aztán így folytatja: «Én e fokon állok,

S nem hiszem, hogy bárki ily magasra szállott.

Többet sohse kértem, sohse is reméltem —
Elég volt szívemnek ily szerelmi zálog.

Nem akarok többet, a mig el nem értem,

Hogy neki mint nőmnek felajánlom éltet.

És ha akarnék is, örült volna vágyam —

Nincsen párja néki szűzi tisztaságban!»

Eképpen az olasz őszintén kitárja,

Hogy vár a sikerre, szerelme díjára.

Amde herczegemnek szándoka megmaradt:

Kivánja, Ginevrát gyűlölje meg párja.

S rákezd: «Hát biz én messze elhagytalak,

Magad is belátod, jól tudom, percz alatt!

Szerencsém gyökerét megmutatom néked:

Valld be, csak én nyertem igaz üdvösséget.

Te veled csak játszik, se becsül, se szeret,

Tart ugyan szép szóval, de csak tréfál veled.

S a hányszor bennünket összehoz a légyott,

Azt mondja: szerelmed örülségből ered!

Kaptam én kegyétől nagy bizonyítékot
 — Nem ám üres szavak, szappan-buborékok —
 S mivel megesküdtél, el is mondom rendjén,
 Bár, ha szót se szólnék, okosabban tenném.

Nem mulik el hónap, a hol hatszor, hétszer,
 Néha még többször is, tizszer, tizenkétszer,
 Nem nyugodnám véle mámorító élvbe . . .
 Hej, szerelmi búra nincs több olyan szép szer!
 Most már beláthatod gyönyörömhez mérve
 Mennyit nyom a latba szép szavaid érve?
 S minthogy ilyen nagyön elmaradtál tőlem,
 Nézz te más lány után, eredj már előlem!»

«Nem hiszek teneked — ekként válaszol az —
 Hazudol, hazudol! Sohse történt olyas!
 Ezt te csak költötted, azt gondolva persze:
 No így majd megszeppen s hátrál az az olasz!
 De most rágalmadért állj ki egy pár perczre:
 Helyt állni szavadért, hadd lássam, hogy mersz-e?
 Azt mondom hazug vagy, azt mondom, hogy csaló;
 Azzá bélyegezlek — állj ki, alávaló!»

S megszólal a herczeg: «Ugyan mit nem kívánsz!
 Olyasmiért folynék köztünk a bajvívás,
 A mit szemmel látni — s te is a tieddel
 Láthatsz, mikor tetszik? Gyere csak el s vigyázz!»
 Az olasz e szóra rémülten ijed fel
 Minden csontja remeg, mint kit a hideg lel.
 És hogyha hitte vón', a mit akkor halla,
 Ott maradt vón' tüstént abb' a perczbe halva.

S szól kesernyés szájjal, hanggal, a mely reszket,
 Sápadtan, mint olyan, kit szíven sebeztek:
 «Jól van, ha megteszed, hogy ezt beösmérjem,
 S ritka szerencsédén én is örülhessek:
 Ha veled oly pazar s olyan fukar vélem:
 Kerülöm nyomát is, szentül megigérem.
 Oh de el nem hiszem mind az óráiglan,
 Mikor magam látom, enszememmel, így van.»

«Ha ideje megjön, hallasz majd hírt róla.»
 S Polinesso elmegy többet nem is szólva.
 Két nap mulva neki én magam izenek,
 Kérve, hogy jöjjön el a találkozóra.
 S melyet az olaszra fondorul kivetett,
 Hogy nyakára rántsza a fojtó zsineget:
 Szól neki, az éjjel álljon lesbe, oda,
 Hol a puszta térre szögell a palota.

Mutat néki helyet az erkélylyel szemben,
Melyen a hácszóval nékem kelle lennem.

Am Ariodante nagyon tartott tőle ;

Gondolja : «Nem másért — azért hí ez engem,

Mivel épen ottan könnyen ejthet törbe,

Életemnek könnyen véget vethet töre.

Az csak ürügy néki, hogy majd kitün minden,

Mit Ginevrám felől sohsem lehet hinnem !»

Mégis csak azt hiszi, jobb lesz, ha elmegyen,

De úgy hogy amannál gyöngébb majd ne legyen :

Hogy ha valójában rátámadnak orvul,

Ne környékezhesse halál-veszedelem.

Bajában öcséséhez, hős Lurkánhoz fordul,

Ki messze kiválik a vitézi sorbul,

A ki bátor, eszes ; jobban bízik benne,

Mintha akár tiz más őrizője lenne.

Kéri, öltön fegyvert s jöjjön aztán véle ;

El is mentek együtt ama pusztá térre.

Titkáról senkivel árva szót se váltott,

Nem tudta meg sem más, sem édes tetvére.

Lurkán a bátyjától kődobásra állott :

«Siess hozzám, szól az, hogyha majd kiáltok ;

De ha nem, maradj itt, e helyet ne hadd itt ;

A míg én nem szólok, el ne mozdulj addig.»

Bizzál bennem, szól az. Bátyja szinte lázba',

Odahagyja ötet s aztán nagy vigyázva,

A mely erkélyemmel szembe' vagyon épen,

Elrejtőzik gyorsan abb' a pusztá házba.

S jön az álnok herczeg. Ujjong már szívében :

«No, Ginevra hírét ízre-porra tépem !»

A hogy mindig szokta, megadja a jelét

Nékem, a ki, sajna ! nem ösmértem cselét !

Szép fehér ruhámat aranyszínü rojtja

Lent meg közepütt is köröskörül folyta.

Hálót is viseltem, mit aranyból szőnek,

S tiszta bíborból van minden egyes bojtja.

Nincsen ilyen dísze csak a herczegnőnek.

En, hogy immár jelt ad, hallom szeretőmet,

Megyek az erkélyre, melyet úgy csináltak,

Hogy ki lent áll, engem elől s oldalt láthat.

Ámde közbe Lurkán félni kezd, hogy hátha

Holmi nagy veszélybe készül menni bátyja ?

Vagy közös hibánk volt, a mely lekötötte :

Mely a mások titkát oly örömmel látja ?

Nem tudom, de sompolyg bátyjának mögötte,
Csöndbe, óvást, árnytól, sötétségtől fődve,
S ugyanott, hol az vár, ama romok között,
Tiz lépésre tőle ő is elrejtözött.

Én hát, mitse tudva, erkélyemre léptem,
Ugy a mint leirtam, úrnóm köntösében.

Herczegem szavára, soha meg nem járva,
Cselekedtem én már sokszor azonképen.

Rám esett a holdfény világos sugára,
S mivel hasonlítok sokba' Ginevrára :

Látva az alakját, látva a növést,
Arczomat is könnyen az övének nézték ;

Annival is inkább, mert a háztól kezdve
Nagy tér vonul addig, hol ők vannak lesbe'.

S így a herczeg czélt ér mind a két fivérnél —
Hiszik, a mi hazug, s szép Ginevra veszve.

Ariodantéban hűtlen kedveséér'

Gondold el, mi bánat, mily nagy szenvedés kél !
Főkép mikor hágesóm a herczegnek dobtam
És ő megragadta s felkuszék legottan.

Nem tudván, hogy látnak, átkaroltam osztán —
Forró ölelés volt első «isten hoztá!»-m.

Ajkát, mindkét arczát csókkal hintém tele,
A hogy mindig tettem, mikor feljött hozzám.

Csókbba', ölelésbe' ő se fárad bele,

Csakhogy annál inkább sikerüljön csele.
Amannak, ki lent áll, mindent, mindent látván,
Mardossa a lelkét ez a gonosz látvány.

Olyan nagy a bánat, a csapás mely érte,
Halálát hogy mindjárt nyomban eltökélte.

Kardjának a végét földre leeresztve,
Bele akart dőlni — így muljék el élte.

Lurkán, a ki leste, nézte hüledezve,
Mit csinált a herczeg elejétől kezdve,
Bár nem sejté, ki ő : most egyszerre látja,
Ijedten, rémülten, mit tervel a bátyja.

Odaront s nem hagyja, hogy azon dühöngve
Tulajdon kezével tegye éltét tönkre.

Hogyha percczel késik, ha messzebb áll onnat :
Mire észrevenné, már hiába jönne.

«Szerencsétlen — így szól — örült vagy-e, mondjad ?

Követed példáját ama sok bolondnak,

A kik holmi lányért életök is oltják ?

Hordja mind az ördög, mint a szél a polyvát !

Haljon ő meg inkább — bőven rászolgálja —
 Te meg óvjad élted s várj dicsőbb halálra!
 Ha szeretted, míglen nem tudtad mi hűtlen :
 Most csak gyűlölettel gondolhatsz reája!
 Hogy milyen parázna, sohse, sohse hittem
 De hisz tenszedemmel magad láttad itten!
 Kardod jó lesz hadba', ne szegezd magadra,
 Menj a trón elébe : tudja meg az atyja !»

Monda és szavai abba is hagyatták
 Ariodantéval gyászos vállalatját,
 Bárha bús óhaja még csak szilárdúla —
 Haló szándokában meg nem háborgatták.
 Mikor onnan elment, fel volt szive dűlva,
 Nem is dűlva : inkább vassal általszűrva.
 Mégis az öcscsének mind' arról beszélget ;
 Megjohádzott ő már, dűhe fűstbe széledt.

Másnap a hogy virradt, nem volt maradása,
 Nem szólt az öcscsének, se nem bizta másra :
 Csak elment világgá kétségbe eseten —
 Napokig nem tudták, merre vitte gyásza.
 Mér' ment el, mér' tűnt el, mindnek érthetetlen,
 Csak öcsce s a herczeg, ezek értik ketten,
 S király udvarába, egész Skóczyába'
 Találgatják így, úgy, de hát mindhiába !

Végre talán egy hét, talán tiz nap mulva
 Néminemű vándor hozzánk befordúla,
 Ginevra elé állt s mindjárt azon kezdte,
 Hogy az olasz meghalt, a tengerbe fűlva.
 Nem vihar dűhétől lőn szomorú veszte ;
 Szántszándékkal hunytát ő maga kereste :
 Fölment egy sziklának szédítő fokára
 S iszonyu szökéssel leugrott az árba.

«De mielőtt így tőn — szólott az idegen —
 Velem találkozáván ezt mondotta nekem :
 Kisérj el s Ginevrát majd ha látni fogod,
 Tudja meg te tőled, mire vetemedem !
 Mondd el néki, kérlek, ösmered az okot,
 A mely arra úzótt — — a mit megtudsz legott !
 Mondd, hogy sokat láttam, sokat láttam nagyon — —
 Hej születtem volna e világra vakon !

Capobasso ormán elértük a helyet,
 A mely Irhon táján ki a habba mered.
 És alighogy végzett, rá áll egy nagy köre,
 Leugrik — s összecsap a viz feje felett.

Igy hagyám el szegényt, így váltam el tőle,
S rögtön jöttem ide, hírt hozni felőle.»
Ginevra sápadtan, mint az eleven-holt
Hallgatta a vészhirot — szinte eszén sem volt!

Jaj Istenem, mit tön! Jaj, hogy kiabála!
Jaj istenem, hogy' dőlt drágaszép ágyára!
Hogy verdeste mellét, tépte öltözetjét,
Mivé lett kezében arany haja szála!
Ajakai tizszer is, százszor is rebegték,
Mit kedvese küldött gyászszózenetkép:
Hogy a mely elveszté, az a rémes átok
Nem egyéb volt, mint hogy nagyon sokat látott!

Csakhamar elterjedt — s mindűtt az a hír járt,
Búvában az olasz maga ásta sírját.
Szomorú a király, minden asszony gyászba',
Köny nélkül hallani férfiak se bírják.
Haj de legnagyobb volt öcsce bánkodása,
Ki magát a buba szinte beleássa:
Kicsi híja s tört ránt önnönmaga ellen,
Hogy a bátyja után ő is útra keljen.

Magában ismétli mindegyre a vádját:
Ginevra volt, a ki megölte a bátyját;
Az vitte halálba — egyre ezt sohajtja —
Hogy parázna voltát önszemei látták.
S haragja, keserve úgy erőt vett rajta,
Hogy csupán a bosszút, csakis azt ohajtja.
Királya s az ország akárminek vegyék,
Nem nézi, nem bánja senkinek a kezét.

S hogy a trónnál épen sok ember szorongta,
Előfurakodván, bátran im' ezt mondta:
«Tudd meg, a bátyámnak ki rablá el eszét,
Tudd meg, ki az oka, hogy halálba ronta:
Leányod a bűnös, ő miatta veszek,
Iszonyu kétségbe ő miatta esék:
Látta, hogy szemérmet h'jába keres nála,
S nem birta túlélni — ez lett a halála!

Mit tagadnám? — hiszen tiszta volt a lángja! —
Szerelmes volt bátyám abba a leányba:
Hitte, hogy majd ő lesz hű tusái bére,
Jóságos királya nől neki szánja.
De míg ő messziről nézett a levélre,
S csak illatát szíтта: más került eléje,
Más, a ki fölűszott a tilalmas fára
S tépte a gyümölcsöt, melyre ő sovárja.»

S elbeszéli rendén, ama gonosz éjen,
 Hogy állott Ginevra ott kün az erkélyen,
 Hogy' dobott le hágsót kedvese számára,
 A kiről nem tudja, hogy vajjon ki legyen.
 (Mert ki volt cserélve herczegem ruhája
 S álhaja miatt sem ösmerhettek rája.)
 Azzal végzi, hogy ő helyt áll karddal ezért;
 Tiszta szent igazság minden, a mit beszélt.

Képzeld el magad szegény apa gyászat,
 Ki hallja, gyermekét miképen gyalázzák.
 Hajh, de nemcsak azért nagy az ő fájdalma,
 Mert vérétül tellett az a csúf galádság,
 Hanem mivel tudja, hogyha nem lesz dalja,
 Ki a lány védelmét magára vállalja,
 S megeczáfolja Lurkánt győző tusa által,
 Lánya elítélve, rémes tűzhalált hal.

Jutott már füledbe, jó lovagom, nemde:
 Nálunk halált szabtak az asszonyi nemre,
 Ha kik mást ölelnek, mint hitese urokat,
 S odadobják maguk bűnös szerelembe',
 Ha csak egy hó alatt levante nem akad,
 A ki győző vassal minden vádat tagad.
 És a nőről fennen hangoztatni meri:
 «Ártatlan! a halált meg nem érdemeli!»

Mégse hisz a vádba' szép királylány atyja,
 S megmenteni őtet, szentül megfogadja:
 Hogy a ki letörli róla azt a szennyet,
 Gazdag hozománynyal nőül ahhoz adja!
 Haj de a vitézek tusázni nem mennek,
 Csak néz egy a másra — de egy se jelen meg.
 Mert hiába, Lurkánt olyan hősnek tartják,
 Hogy mind egytől-egyig remegik a kardját.

S ép most csapott e gyász Ginevra szívére,
 Mikor nincsen itthon Zerbino fivére.
 Havak óta elment, hirt, nevet szerevezve —
 Hajh sok szép tusában dicsőn omlik vére!
 Oh csak ez a bátyja ne vón' olyan messze,
 Oh ha dicsőséget oly helyen keresne,
 Hova ez a rossz hír idején eljutna:
 Megmenteni hugát oh hogy idefutna!

Király be nem várta bajnokok érkezését;
 Szavára fürkészni más uton is kezdtek:
 Való-e a zord vád, vagy tán csak koholták?
 Igazság-e vagy sem, hogy a lánya veszték?

Maga elé hivat egy néhány komornát,
 Kik, ha igaz volna, tudnák, hogyan volt hát?
 S beláttam: engem is ha kérdőre vonat,
 Nagy veszélybe döntöm herczegem' s magamat.

Király udvarából kilopóztam menten,
 Akkor éjjel mindjárt szeretőmhő' mentem:
 «Tudd meg uram, mondok, vagyunk nagy veszélybe —
 Baj vón', ha maholnap elfognának engem!»
 Meg is dicsért érte: «Ej, mitől se félj te!
 Hagyd csak el az udvart!» váltig ezt beszélte.
 «Legjobb lesz a', lelkem, kastélyomba még y el!»
 S útnak is ereszte két hű emberével.

Nemdenem hiszed-e: tudhatta herczegem,
 Láthatta százszor is, mennyire szeretem?
 Itéld meg hát magad, hogy e hűség miatt
 Szemernyi hálával tartozott-e nekem?
 No hát halld, hogy bérül jószágomért mit ad,
 No hát, a mit kaptam, elmondom a díjat.
 S lásd be, hogy a nőnek bármi nagy szerelme;
 Hogy viszont szeressék, remélni se merje!

A galád, az álnok! Nem sejtém, hogy tettet,
Bennem nincs bizalma — jó magamtól retteg!
 Az az ő gyanúja, hogy tán évek múlva
 Róka-furfangjárul lerántom a leplet!
 Azt mondja, rejtőzzem, éljek megvonúlva,
 Míg a király dühe le nem csillapúlna,
 Azt mondja, hogy elküld ama biztos várba —
 S el akart küldeni a biztos halálba!

Fölbérelti titkon két gaz vezetőmet:
 Sűrűjébe jutva e vadon erdőnek
 Köszönet fejébe öljenek le menten.
 S már-már a zsványok szava szerint tőnek,
 Hogyha nem sikoltok s meg nem hallasz engem...
 Ládd, mily gonosz Ámor híveivel szemben!»
 Míg az erdőn által útjokat követék,
 Így mondta el a lány hosszú történetét.

Hallgatta Rinaldo nagy örömmel telve,
 S boldog volt, Dalindát hogy utjába lelte;
 Históriajából immár tisztán látja:
 Szűzies, ártatlan Ginevrának lelke.
 S ha már akkor is élt hadakozó vágya,
 A mikor még félig hihetett a vádba,
 Most, amikor tudta, hogy csak rágalom volt,
 Védő tusájára büszke szívvel gondolt.

Szent-Andrásba gyűl már a sok udvarjáró,
Agg urokkal együtt hercege, gróf meg báró.

Ki oly vádat költe fejedelmi hölgyre
Ottan vívja harczát, mit kötelme ráró.

Nyargal jó Rinaldo, fel, le, hegyre völgyre,
Végre a várostól nincs csak pár mérföldre;
Mikor eddig ért már — majdnem ott volt czélnál —
Egy apród jön arra, ki friss hirt beszél már!

Idegen vidékről érkezett egy dalja,
Király szép lányáért kész a viadalra;
Nem ismerik pajzsát, nem tudják, ki légyen,
Magát egész talpig sűrűn eltakarja;
Sohasem olvasott senki a szemében
Mert mióta ott van, zárt sisakkal mégyen;
Csatlósa is váltig hirdeti erősen,
Meg is esküszik rá: nem ösmeri ő sem.

Rinaldo csak megy, megy; egyszer csak ott áll már
Városkapu előtt, Szent-András falánál.

Megijed Dalinda: hogy ő visszamenne.
S jó soká biztatják, jöjjön csak, míg rááll.
De a kapu csukva; őré a levente
Megkérdi, hogy tán ez rossz dolgot jelent-e?
Feleli a kapus: Pusztá lett a város,
Apraja meg nagyja kiment a tusához.

Lurkán s az idegen immár ott valának
Épen másik végén Szent-András falának,
Hol egy tágas réten, hadi kürtbe fújva
Egymásra bocsájták már a daliákat. —
Nyílik Rinaldonak a város kapúja,
Mint az őr megette legott becsap újra.
Néptelen utczáknak neki vág most mindjárt,
De egy csaplárosnál leteszi Dalindát.

Ráköté lelkére, hogy ottan bevárja —
Megjön ő a harczból, megjön nemsokára.
S most a térnek tartott, a hol a két bajnok
Hullajtja az ütést egymás derekára.
Eddig is, mostan is bámult a nép rajtok.
Dühösen vítt Lurkán, ki boszut ohajtott,
De a ki Ginevra védelmére kele,
Nem hagyja ám magát vitéz ellenfele.

Hat az igazlító, kik sorompón belül
Talpig fényes vasban ott állanak elül.
Kapva tüzes ménre, nemes telivérre
Polinesso szintén korlát elé kerül.

Ő reá bízta, a főőhadvezérre,
 Bajmesteri ranggal ügyeljen a térre.
 S látva, hogy Ginevrát mily veszélybe üzte,
 Szíve, lelke örül, pillantása büszke.

Rinaldo a népen im keresztül vágat,
 Hű lova Bajardo útát tör magának.
 A merre csak hallák patkói dörgését,
 Hamarosan néki sikátort adának.
 Délczezen ki rajt' ült, mind Rinaldot nézék,
 Kinek már az arcán ragyog a vitézség;
 Trónus előtt megáll, a királyt köszönti
 S kíváncsin a tömeg mind körül özőnli.

S megszólal Rinaldo: «Uram király, halljad!
 Szakítsd immár végét eme viadalnak!
 Bárki vész is közte e hős leventéknek:
 Tudd meg, hogy e harcban csak ártatlan halhat!
 Azt hiszi az egyik: igaza van s téved,
 Hazudik s nem tudja, hogy csak ámit téged:
 Mert ő e tusába ugyanazért ronta,
 A mi szegény bátyját hullámsírho vonta.

Amaz nem is sejti, igaz ügyért küzd-e?
 Őt csak lovag-eskü, szánakodás üzte!
 Koczkáztatva éltét, viadalra szállott:
 Csakhogy ennyi bájat ne vessetek tűzbe!
 Míg kiszabadítja az ártatlanságot,
 Gonosz cselszövére az én szavam átok —
 De már válaszd széjjel ama tusázókat,
 Aztán adj, oh felség, meghallgatást szómnak.»

Rinaldo szavának nagy a tekintélye;
 Király őt mindjárt híres hősnek vélte,
 S szóval is, jellel is parancsát megadja,
 Hogy a párviadalt legott hagyják félbe.
 S aztán meghallgatja ő, sok országnagyja,
 Sok lovag s a nézők rengeteg csapattja:
 Hogy tört Polinesso szegény Ginevrára —
 Rinaldo most mindent elibéjük tára.

Fogadkozott végül a derék levente:
 Bizonyítja karddal, a mit kijelente.
 Hívják Polinessot: hallja e szavakat!
 Jön is az sápadtan eléjük teremve,
 Amde felocsúdik s orczátlanul tagad.
 «Lássuk hát! szól amaz. ...llj ki csak te magad»
 Mindkettejük vértben, a pálya is készen:
 Igy hát a kettős had mindjárt meg is lészen.

Ginevra hogy végre minden vádtól ment lesz,
 Király is, meg nép is szívéből örvendez.
 Hogy ok nélkül hitték szemérmetlen-, rossznak,
 Ki fog mostan tűnni — biznak az istenhez!
 Polinessot régen vén alattomosnak,
 Tudták mindannyian kapzsinak, gonosznak:
 Senki nem csudálja, hogy ím kisült rája:
 Ő hozta e nagy bajt szegény Ginevrára!

Kiáll Polinesso csüggedten, komoran,
 Szíve remeg; arcza mint a viasz olyan.
 Hóna alá rudját jó feszesen fogja,
 S harmadik kürtjelre amaz reá rohan.
 Végezni vágy hamar, nagyot rándul jobbja,
 Kívánja, repüljön szívébe a kopja:
 S teljesült is mindjárt az a bős kivánság,
 Melle közepébe merité a láncsát.

Leveté a földre, a mint nyársra vonta,
 S hat rőfnyire messze dobta a porondra.
 Lepattan lovárul, rögtön mellé terem,
 Nem engedi kelni, sisakszíját bontja . . .
 Amaz érzi, hogy már tusára képtelen,
 S alázattal súgja: irgalom! kegyelem!
 És egybe kivallja — király s udvar hallja:
 Mi a csel, a melyért ott maradt — halva.

Mert fekvő helyébe megszakadt beszéde —
 Egy időbe szünt meg szava s gonosz élte.
 Mentve van Ginevra. Atyja pedig látva:
 Lánya élte s híre nincs többé veszélybe',
 Úgy örül, úgy fürdik a nagy boldogságba,
 Mintha elveszett vón' tulajdon országa,
 S mostan ez a párba visszaadná megint —
 Rinaldora olyan hálás szívvel tekint.

Sisakja rostélyát mikor oszt' feltolta
 S ráösmert a király — látta már gyakorta —
 Köszönve az égnek ily nagy segedelmet,
 Kezeit buzgóan imára kulcsolta.
 De a másik lovag, kit még nem ösmertek
 A ki fegyvert fogott szép Ginevra mellett
 S küzdelemre szállott, becsületét védve
 Félreállt és nézte, mi megyen ott végbe.

«Mondd neved!» a király imigy kéri őtet,
 «Vagy legalább üsd fel sisak-ellenződet,
 Hadd lehessen részed méltó jutalmadba —
 Számot tarthat reá az ilyen dicső tett.»

Kérette az magát, de hát nagy vártatva
 Leoldá sisakját s mindenki láthatta :
 A mit jobb lesz majd egy új énekbe zengnem,
 Ha ugyan tovább is meghallgattok engem.

*
 *

Ariodant volt ő, kit halottnak véle
 S gyászolt is Ginevra s gyászolt a testvére,
 A ki olyan jó volt, oly vitéz meg jámbor,
 Hogy király meg udvar — sírt mindenki érte.
 Azt hitték most persze, hazudott a vándor,
 Ki hírt hozott nemrég jó Ariodántról :
 Pedig való : fölment magas szirt fokára
 Való az is : fővel leugrott az árba.

De mert kétségbesés meredekjén állva
 Messziről az ember sokszor vágy halálba,
 S megretten, elérve sírja közelébe
 S egyszerre az utat rémesnek találja :
 Ariodante is leugrott a mélybe
 S újra azt kívánta : bár maradna élve.
 Merész, bátor dalja, ügyes izmos karja
 Átszeli a habot s visszaúszik partra.

Eszeveszettségnek, örületnek látja,
 Bűnnek is, hogy imént halni űzte vágya.
 S általázva bőrig el-tova ballagott,
 A míg el nem ért egy remete lakába.
 Kihez bé is fordult s megkérte : «Adj lakot !
 Élhessek itt titkon, míg hirt nem hallhatok,
 Örült-e Ginevra vesztém ujságának ?
 Marja-e a szivét egy szemernyi bánat ?»

S nemsokára hallá : Ginevrának érte
 Oly nagy volt bánata — csoda, hogy túlélte !
 (Mert e hír elterjedt és már szana-széjjel
 Az egész szigeten mindenki beszélte.)
 Mást várt ő az után, a mit akkor éjjel
 Nagy buvára látott szemben az erkélylyel !
 S meghallotta azt is, testvére azolta
 Ginevrát atyjánál hogy' bepanaszolta !

S haragra, bösz dühre gyuladott iránta,
 Mely égett mint hajdan szerelmének lángja.
 Bár miatta történt, vadságnak itéli,
 Ilyen átkot hozni arr' az ifju lányra.
 S mikor oszt' hallotta, hogy nem akadt férfi,
 Azt a gonosz vádat karddal számon kérni :
 Nagy habozás után magát eltökélte :
 Bár öcscse a vádló, megverekszik érte.

«Jaj nekem! gondolja, türhetném-e vajjon,
 Hogy a kit szerettem, én miattam haljon.
 Hiszen ha mig élek, emésztí el máglya,
 Százszor keservesebb. rosszabb leszen halnom!
 Oh hisz szívem lelkem mégis csak imádja,
 Oh hiszen ő az én szememnek világa!
 Igazam van, vagy sincs, védem, a mig bírom:
 Igazam van, vagy sincs, ott kell lelnem sírom.

Rossz ügyért harcolnék? Hadd legyen — ki bánja?!
 Oda fogok veszni? Lelkem' az se bántja.
 Csak az az egy búsít, ha én is elvérem:
 Utánam fog halni világ legszebb lánya.
 Bár ha bukni fogok, egy vigaszom lészen,
 Eszébe juttatja elszánt küzködésem:
 Hogy bár Polinesso azt mondja, szereti,
 Ujját se mozdítja, hogy segítsen neki.

S látni fogja azt, kit vérig sértett: engem,
 Életemnek árán kiállok, kimentem!
 Öcsémet Lurkánt is, kinek indulatja
 Ezt a nagy bajt szítá, ezzel büntetendem.
 Hajh! kegyetlenségét, tudom, majd siratja,
 Hogyha majd megérti, mi lett ő miatta;
 Hogy a míg azt hitte, boszút áll most értem:
 Tulajdon kezével rabolta el éltem.»

S mihelyen jó magát erre eltökélte,
 Nosza mindjárt szert tón paripára, vértre.
 Gyászszínű a köntös, testét mely takarja,
 Pajzsa is fekete, sárgászöld a széle.
 Egy idegen csatlós bolygott épen arra,
 Azt vivé magával a nagy viadalra.
 S aztán ösmeretlen, a hogy énekeltem,
 Kiáll a porondra önnön-vére ellen.

Mi lett aztán, arról szólott már az ének:
 Hogy' tudták meg, ki ő, hogy' lelkesedének!
 Úgy örült a király, a mikor őt látta,
 Mint imént gyermeke menekülésének.
 Gondolja magába': széles e világba
 Nincsen a ki hölgyét olyan hűn imádja,
 Vérig sértve tőle, védelmére keljen
 Gerelyét ragadva édes öccse ellen.

S mert úgy is jó szívvél vagyon már iránta
 S egész udvarnépe szinte ezt kívánta
 S kérte Rinaldó is, ez legyen a vége:
 Kimondta: egy pár lesz Ariodant s lánya!

S mivel Polinesso albán herczegsége
Ujra visszazállott a király kezébe,
— Be csak épen jókor ürült meg a trónja! —
Hozományként rászáll a nagy albán róna!

Rinaldo kértére midőn Dalindának
Kegyelem adaték, bűnéért bocsánat:

Világ-unottságtól s fogadástól vonva
Azok közé állt, kik istennek szolgálnak.

Nem volt maradása, el is indult nyomba,

Dáciába ment el valamely klastromba.

S ezzel vége is van ennek a regének,
Ideje, hogy másról zöngjön már az ének.

RING MIHÁLY EMLÉKEZETE.

STURM ALBERTTŐL.

(FELOLVASTATOTT 1888 NOVEMBER 28.)

A Kisfaludy-Társaság, mely élő tagjairól mindenha rokonszenvvel, halottairól mindig kegyelettel emlékezik meg, e kegyeletes érzületét még akkor is kifejezésre vélte juttatandónak, midőn oly tagjának elhunytáról értesült, a ki holta napjáig nagyon is gyér összeköttetést tartott fenn e Társasággal, a ki megválasztása után ennek irodalmi tevékenységében észrevehető részt nem vett és a ki szembetünő jeleit nem adta annak, mily becses rá nézve e körbe való befogadtatás és mennyire van azon, hogy ama várakozásoknak megfelelően, melyekkel itt fogadták. S csakis ennek a kegyeletnek róhatom fel az engem ért fölötte megtisztelő megbízást, hogy önök előtt felelevenítsem oly tagtársuk emlékezetét, a kivel megismerkedni alig lehetett alkalmuk és a ki azon irodalmi kísérlet után, melynek díszes tagságát köszöné, parlagon hagyá a mezőt, melynek megművelésére éppen őt gondolták hivatottnak. Ily értelemben fogván fel mai megbízatásomat, nem is várhatják, hogy dícsérő beszédet tartsak RING MIHÁLYRÓL, a ki 15 évi tagsága alatt Évkönyveinkben csakis a tagok névsorában fordult meg és a ki mint érett férfiú nem váltá be Társaságunkkal szemben azokat a reményeket, melyekre a törekvő ifjú feljogosítani látszott. Dícsérő beszédet nem, mert mi által sem sérthetjük annyira a holtaknak tartozó kegyeletet és az élők iránti tiszteletet, mint meg nem érdemelt dícséret, mint méltánytalan gáncs által; azonban viszonyát Társaságunkhoz csak akkor fogjuk igazságosan megítélni, ha arról emlékezünk meg, mint jutott RING MIHÁLY, a 24 éves ifjú, e Társaságnak habár csakis külső tagjai sorába.

Kezdjük azzal, hogy RING MIHÁLY koporsója zártáig boldogtalan ember volt és hogy a Kisfaludy-Társaságba váratlan, majdnem véletlen felvétele egyike volt ama csekély számú fénysugaraknak, melyek sivár életét megvilágították. Boldogtalanságának főoka, ha nem csalódunk, az elhibázott pályaválasztás volt. Szilaj, fékezhetetlen természetével katolikus pappá szánta magát, ő, az önmehtagadást, a lemondást soha meg nem

tanult ifjú. Még jókor belátva, hogy le nem küzdheti szenvedélyeit, levette papi öltönyét, a mely iránt kötelességeket teljesíteni képesnek nem érezte magát. A mit papi pályájából megmentett, az a klasszikus nyelvek tanulmányozása iránt való kedv volt és ennek köszöné világi tanítói pályáján további anyagi fentartását. Mint a klasszikus irodalom művelője, szép eredményeket mutatott fel; dolgozatai számat tesznek a tudományos irodalomban, mind latin, mind Pindar tanulmányai, mind szellemdús szövegkritikái által. Német- és Franciaországban is, a hol tudományát épp úgy bámúlták, mint szelleme merész röptét, becsületet szerzett a magyar névnek. És e tanulmányait soha nem lankadó hévvel folytatta mindvégig, míg elcsigázott teste felmondá a szolgálatot, míg túlságosan megfeszített elméje végképen beborult. Egy évvel halála előtt a szellemi éjjel suhogtatá már sötét szárnyait feje fölött s az elmebeli világtalanok menházában szűnt meg élni, alig 40 éves korában.

Külső élete folyásának eme szegényes vázlatából, eléggé kiviláglik, hogy méltatlant itt sem ruházott fel a Kisfaludy-Társaság díszjelvényével. De e vázlatból nem vehetjük ki azt, hogy hol érintkezett ezen életfolyás a Kisfaludy-Társaság céljaival. Mert e Társaság merő irodalmi testület lévén, úgy viszonylik a philologia művelőihez, mint a díszkertész a növénytan embereihez. A művészetbe mélyed el az egyik, a természetbe a másik. Tárgyuk egy, de útjaik elágaznak messze-messze.

Ha tehát emez összefüggést meg akarjuk találni, RING MIHÁLY életének egy epizódjáról is meg kell emlékeznünk. A papi pályát elhagyván, a fővárosnak egyik realiskolájában talált alkalmazást. S ezen tanodában a klasszika philológiának hasznát nem vehetvén, a német nyelvet adá elő, melyben különben is, mint a bánág szülöttje, teljesen járatos volt. — S ezen rövid német tanárságának gyümölcse egy vékony kötetcske, mely 1872-ben Aigner Lajosnál jelent meg e czímen: *Dramatische Meisterwerke der Ungarn I. Michael Vörösmarty's Bán Maroth*, metrisch übersetzt von Dr. MICHAEL RING, Professor an der königl. Ober-Realschule zu Ofen.

A belső czímlap pedig e szavakat tartalmazá: «Herrn FRANZ TOLDY, dem Begründer der ungarischen Literatur-Geschichte, in tiefster Ehrerbietung und Dankbarkeit gewidmet.» Ez az a mű, melynek révén RING MIHÁLY bejutott a Kisfaludy-Társaságba, TOLDY FERENCZ meleg és melegtő ajánlatára. A ki irodalomtörténetünk ezen úttörőjét ismerte, az át van hatva attól, hogy őt emez ajánlására sem az idézett dedicatio, sem pedig ama körülmény nem csábította, hogy RING MIHÁLY német *Marót bánja* előszavában a lefordított műnek rövid költői méltatását éppen TOLDY FERENCZ szavaival kísérlé meg. Hanem mindenki sejt-

heti, hogy nemzeti irodalmunk ezen ősz dajkálóját e lépésre csakis azonos ígérő «I.» csábíthatta, a mely a *Dramatische Meisterwerke* után következett s mely a nemzeti irodalomért rajongó tudóssal a német nyelvre fordított magyar drámáknak már egész könyvtárát pillantotta meg.

Az I. után II. nem következett.

Marót bán RING MIHÁLY fordításainak megnyitó és berekesztő kötete maradt. Bizonyára nem az ő jóakarátán múlt; őt a legjobb akarat hevíté, ő használni akart a nemzeti ügynek, de — a könyvecske nem talált nagyobb közönségre s a kiadó beérhetni vélte az első kudarczczal.

Ámde e Társaság, mely a magyar irodalom színét-javát magáénak vallja, méltán felróhatja-e neki, hogy egyéb drámai remekeinket nem ismertette meg a német közönséggel? Nem hiszem, hogy mai nap, midőn a kritikai köztudat VÖRÖSMARTY drámáiban a cselekvény művészeti vezetésén és a conflictusok ügyes előkészítésén kívül egyebet méltatandónak nem talál, mint nyelvezetének zengzetes báját, midőn újjászületésünk e lángelméjű, édes szavú költőjének gyöngéit minden elfogultság nélkül éppen jellemrajzi gyarlóságában, az egyénítési képesség gyakori hiányában és a lélektani mozzanatok nem mindig indokolt kifejelesztésében ismerhetjük fel, — nem hiszem, hogy mai napság valamelyikünk *Marót bán*ban drámai remekművet magasztalhatna és hogy ma valakinek érdemül tudhatnók be, hogyha eme tragédiát a külfölddel közölni készülne.

Mert a mit mi e drámában bámulunk és szeretünk, azt ember fia idegen nyelvűekkel aligha volna képes közölni.

A gyámolatlan, bárdolatlan, csak félig kész, éppen a megjegecedési processus javában levő magyar nyelvvel e mesteri bánás, a tökéletlen hangszernek eme tökéletes művészete által kicsalt mennyei hangok, a még meg nem állapodott, elvont fogalmaknak, ama valódi alkotó erővel való használata, szóval a magyar nyelv geniusának még bennünket is szent áhitattal eltöltő nyilvánulása — ki merné ezeket idegeneknek megmagyarázni és azokkal megszerettetni akarni! Az idegen, ki az eredetihez nem férhet, *Marót bán* legtökéletesebb fordításában is mindig csak a virágos, szemkápráztató kárpit megfordított oldalát nyerte volna. És e tökélyt RING MIHÁLY fordítása nem igen közelítette meg. A német *Marót bánt* ugyan eléggé jól lehet olvasni; nyelvezete helyes, helyenként gördülékeny is, de az eredeti bájának még csak halvány árnyát sem adja meg a fordítás. Megtetszhetett mindazonáltal TOLDY FERENCznek, a ki az újjászületés minden termékében keresztapai örömeiket élt, de nem tetszett volna meg nekünk, a kik nem vak rajongással, hanem szerető

értelemmel csüggünk ezen irodalmi korszak kiválóbb alakításain. Minek folytatta volna tehát RING MIHÁLY e kísérleteket?

KATONA *Bánk bán*-ja le volt már fordítva DUX ADOLF által és VÖRÖSMARTY többi drámáival, *Salamonnal* és a *Bujdosókkal* csak gyöngé Shakspeare-utánzásokat fordított volna; *Csongor és Tünde* naiv varázsból más nyelvbe vajmi keveset vihetett volna át; a *Vérnászba* és az *Áldozatba* ama drámai erőt nem bővölte volna, a melyet e szép költemények nélkülöznek; a *Czillei és a Hunyadiakban* csakis a hanyatló genius utolsó lomha szárnypróbálgatását mutatta volna be az idegen ajkú közönségnek s ezzel e Társaságot aligha kötelezi halára. Nem hogy serkenteni, hanem egyenesen lebeszélni kellett volna őt, ha e kísérletek folytatására még kedve maradt volna. Magyar *remek* drámákat nem mutathatott volna be idegen közönségnek, mert ilyen drámák — többes számban legalább — nincsenek. S irodalmunk ily nemű termékeit remeknek keresztelve, alacsonyabb színvonalon engedték volna megjelenni egész költészetünket, a melyben ily próbák után ítélve, a kezdetleges és a középszerű is remekszámba megyen.

Valóban emez előkelő kör túl van már régen azon előítéleten, hogy a lángész valamennyi műve egyforma értékű, egyforma elismerést igénylő, túl azon előítéleten, hogy a nemzeti genius valamennyi nyilvánulásának ugyanegy színvonalon kellene állania. Volt idő, midőn az államférfiaknak és szónokoknak bővében valánk s volt idő, midőn nagy költőink egész pleiade-t képezének. Egyik korszakunk nagy színészeket hozott létre, másik képzőművészekben bővelkedett, de valamennyi téren egy időben nagyokat teremteni, az egy nemzetnek sem adatott. A költészeti irodalom sincsen kivéve ezen örök igazság alól; hol az egyik, hol a másik ága dicsekszik szebbnél-szebb virágokkal, aranyos fényű, érett gyümölcsökkel. De valamennyi ága az irodalom fájának egyidejűleg soha és sehol nem virult még. Egész nemzeti életünk fejlődése oly irányt követett, hogy a lyrai költészet az eposszal karöltve, előbb indult virágzásnak, mint a dráma, ámbár emez nem kevesebb ápolásban és nem kevésbbé szeretetteljes dédelgetésben részesült, mint amazok.

De meddők voltak ebbeli törekvéseink mind a mai napig. Nagy hatású drámákat élve, nagy hatású drámákat nem teremtett eddig e nemzet. E tényt nincs miért szégyeljük, e tényt nincs miért szépígtessük. Lantos és elbeszélő költészetünket rég megkoszorúzta a világirodalom, mint egyenszületésű, mint egyenrangú testvéreit. S nincs okunk kételkedni, hogy drámánk is, idők múltán, az emberi alkotások legmagasabb polczára küzdheti fel magát.

RING MIHÁLY fordításra méltó ilyen költészeti válfajt nem talált s fordítói tevékenységét ily irányban nem folytatva, mulasztást sem igen

követett el. Nem vesztett általa a mi dicsőségünk s nem VÖRÖSMARTY dicsősége. Igaz, ha nem tiszta véletlen és legfeljebb csupán nyelvészeti érdeklődés, hanem inkább æsthetikai kedvtelés és valódi előszeretet bűbajos dalú költőnk iránt, terelte volna elhúnyt tagtársunk figyelmét annak műveire, akkor elég, a legnagyobb sikerrel kecsegtető alkalma nyílt volna VÖRÖSMARTY hírnevét külső országokban is terjesztenie. A *Két szomszéd várról* nem is beszélve, csak a *Szép Ilonkát* kellett volna átültetnie idegen nyelvre, hogy költőjét világhírűvé tegye. Legtökéletesebb, legérettebb és legszebb költeménye ez VÖRÖSMARTYnak; merítve a költészet örökké buzogó, öröktisztaságú forrásából van, és minden ajkú olvasót épp úgy szíven kapna, mint a költő saját népét. Természet és költészet itt egygyé folyik, egygyé olvad össze; mérték és összhang, keresetlen báj és lélektani igazság valódi remekké alkotják e költeményt, mely az elhervadhatlan romantika nemes jelmezében, kifejezett tipikus magyarsága daczára, minden nemzet irodalmának díszére válhatnék. De az élő VÖRÖSMARTYnak nem kedveztek a fordítók s a holtnak sem kedveznek. Míg ő az első és egyetlen volt a magyar Helikonon, hazájának németajkú fiai nem igen törődtek a felhasadt nemzeti korszakkal, s midőn a lángész varázsa a lomha testet áthatni kezdte és a németajkú magyarok örömeiket hazájuk ezen új kincsei felett kikiáltani kezdték a messze sivatagba, akkor új csillag tündökölt már az égen s PETŐFI híre visszhangzott hegyen-völgyön, a messze nyugaton. S midőn a meteor csakhamar elsülyedt a puskaporfellegbe, akkor ARANY dicsősége tölté el egész láthatárunkat s a mely német ajkú magyarban hazafiúi lelkesedés és költői ihlettség lakozott, az sietett világgá hirdetni a nagy csodát, hogy a mi napjainkban, melyektől szeretik az epikai hivatottságot megtagadni, páratlan nagyságú epikai költő támadt, hogy a XIX. század második felében a ballada újjáteremtőjére akadt. VÖRÖSMARTY pedig mellőzve, elhanyagolva maradt; a ki művei fordításához fogott, az vagy, mint éppen RING MIHÁLY, gazdag költészetének leggyöngébb alkotásainál kezdte, vagy, mint lyrai gyöngyeinek átültetői, oly költői hivatottsággal kísérelték meg e rendkívül nehéz feladat megoldását, mely eleve is lehetlenné tette a nagy cél elérését.

Így történt, hogy idegen virányon termett babért VÖRÖSMARTY sem élve, sem halva nem nyert, mert azon német fordításokban, a melyeket lelkes barátja, TOLDY FERENCZ unszolására PAZIAZZI, TRETTER és gróf MAJLIÁTH készítettek és a melyekkel TOLDY maga Németországba utazgatott, hogy az új magyar irodalmat egész fényében tüntesse fel, azok a költőt magát majdnem elijesztették önönmagától és kételkedővé tették költői hivatásában. Elképzelhetjük, hogy az akkori német közönség a magyar lyráról és a magyar eposról alig nyerhetett jobb benyomást,

mint kelthetett fél századdal később *Marót bán* a magyar drámáról. Reméljük, hogy jóvá teendi az utókor, a mit vétkeztek a múlt évtized gyarló fordítói Vörösmarty hírnevén s hogy előbb-utóbb át fogja ültetni valóban örökszép műveit idegen nyelvekre, egy oly mindkét nyelven uralkodó, hivatott költő, a ki a virágot nem taglalja szirma, szála szerint, hanem élvezi illatát, színpompájában gyönyörködve.

RING MIHÁLY elhunyt tagtársunk pedig nyugodjék békében. Hasznos, lelkes művelője és fejlesztője volt ő saját tudományának, melynek egész erejét szentelte. A mi Társaságunk nem tudományos szakkör; de örömmel üdvözljük a magyar tudományosság minden értékesebb eredményét, mint nemzeti haladásunk becses elemét. Ily értelemben mi is fájlalhatjuk, hogy RING MIHÁLY férfikora delén szállott kora sírba, — hogy nem válthatta be azokat az ígéreteket, melyekre tudományos dolgozatai feljogosítottak. Azért, mint a magyar tudományosság barátjai, mi is letehetjük a boldogtalan, de serényen törekvő férfiú sírjára a részvét és elismerés örökzöld koszorúját.

KÖLTEMÉNYEK.

SZÉKFOGLALÓ

HORVÁTH BOLDIZSÁRTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1889 JANUÁR 30.)

I.

EGY KRIMINÁLIS BIRÓNAK.

Jók közt jó ha maradsz, csak félig veszszük erénynek,
Minthogy a példa ragad még akaratlanul is.
Ám te ezer bűnnek vagy folyton környezetében
Csak rossz, mit sorsod hallani, s látni adott.
Itt egy szörnyet látsz kölcsön vett ember-alakban,
Mint a gyilkos tört áldozatába döfi ;
Ottan egy elvetemült rablónak durva nyomában
A nyugalom s jólét szerte romokba' hever.
Ez poklokról jött, elhozva magával az üszköt,
Melybül a lángtenger városainkra zúdult ;
Míglen ez angyalfő bájos szökevénye az égnek ...
Ám önmagzatait küldte cserébe oda.
Most egy tolvajnak vesz igénybe művészi kalandja,
A kit ügyességben Bosko sem érne utól ;
Majd meg' e szélhámos gazdag tartalmu regénye,
Melyben a szellemerő ördögi fénybe' ragyog ;
Vagy pedig itt a csalók, sikkasztók tarka csoportja,
A kiket a megcsalt bizalom átka követ !
Hát e délczeg alak ? ! Hódító annyi csatában !
Ámor fegyvereit kölcsönül adta neki ;
S ime az istenség nyilait méregbe kavarja ...
És megtört sziveket hoz diadalmi jelül.
S nézd e gyászlobogót zokogó nők s kisdedek élén,
Két árny lengi körül : fájdalom és a nyomor.
Hol vagyon a ravatal ? Hol fekszik drága halottjuk ?
Mely szomorú végzet vitte, ragadta el őt ?

Ah, tévedsz, — előtt gyászolnak, mint a madárka,
 Mely hűtlen társát várja epedve haza.
 Özvegyek és árvák kéri, — nem a sírnak öléről, —
 Mások karjaiból vissza a férjet, apát. — —
 De mi ez ott? ... Ketten csatakeszen a síkra kiállnak ...
 Dördül a cső ... az egyik halva hanyatlik alá.
 A gyilkos menekül ... nem ... néptömeg állja el útját ...
 — S rettenetes, ha a nép egymaga vádol-ítél! —
 Mily hiu aggodalom! ... nincs félnie semmi veszélytől,
 Sőt közlekedés nyújtja feléje kezét;
 A becsület hőset üdvözlik benne azért, hogy
 Egy gyarló szóért életet oltani mert;
 Bátor férfi gyanánt ünneplik, — bárha erőtlen
 Volt balitélettel szembe megállni helyét.
 S a háttérbe' közös síron láthatni felírva:
 «Két hű szív: férj s nő fekszik e hantok alatt;
 Azt közvetlenül, ezt a golyó közvetve találta ...»
 Olvassák ... s mennek léha mosolylyal odább. — —
 Lelked már kimerült e kinos szemlébe, s az álom
 Tündér karjai közt vágyna szerezni vigaszt.
 Ah! de hiába, újabb zaj kezd támadni mögötted,
 Új hősök lépnek fegyverezetten eléd.
 Nem tör, kard, pisztoly, mivel elleneikre rohannak.
 Cseppet sem vérzik, mit vele ütnek, a seb;
 Ámde fulánkjával szívünk mélyére hatolván,
 Annál sajtóbb a fájdalom, a mit okoz;
 S mert azt megszokták orgyilkos módra kezelni,
 Védtelenül lepi meg gondtalan áldozatát, —
 És a legnemesebb életnek gyakran egyetlen
 Kincse: a jó hirnév, — porba alázva liheg.
 E fegyver — fennkölt eszmék tolmácsa különben —
 A nyelv, hogyha a rút rágalom eszköze lett. —
 Még szomorúbb látvány, a midőn elrejtí salakját
 És az erény leplét ölti magára a bűn. —
 Minden lébe' kanál, csupa szem-fül, fürgé tevékeny,
 Sok rossz közt — mi titok — jót cselekedni se fél,
 S gondja van arra, hogy az rögtön napfényre kerüljön! ...
 Czéda, ledér hiuság ördöge fúrja begyét. — —
 Im ez az oltárnál a keresztet hányja magára,
 Szörnyű alázattal végez imára imát ...

S fennen hordja fejét, ha a templom háta mögött van,
 Embertársa előtt keble bezárva marad. — —
 Az tudományt hirdet, — bár hóbort rejlik alatta,
 Melyre a józan fő néha kacajra fakad, —
 Ezzel a bambáknak könnyebb port szórni szemökbe...
 S a sokaság csakugyan tévetegekbe kerül. — —
 A törvény betűjét jól tudja idézni, de annak
 A törvény kigunyolt szelleme ellene mond;
 S mit vársz tőle morált? ... Az nincs codexbe' megírva
 És csakis annak szól. a ki szívébe' nemes. — —
 Honszeretet! nemesebb lelkek szűztiszta rugója!
 A rútnek szolgál sz dísztakarója gyanánt.
 A beteges dicsszomj, hatalomvágy, szennyes önérdék:
 E forrásokhoz jár ma a honfi sereg;
 Kalmár szellem uralg, mely fényes czéget akaszt ki,
 Jó bor, mit hirdet, — lőre mit áruba ad;
 Üzlet a czél, meggyőződéssel bírni ... szerencse!
 — Mert az gyakran igen jó csere tárgya lehet. —
 Böles csak az, a ki ravasz s megelégszik szolgál-szereppel:
 Ez ma a legbiztosb út, mely Olympra vezet. —
 «Erköles és jellem!» sóhajtunk aggva magunkban...
 Kár félnünk, hol nincs semmi megóvni való! — —
 Bámulat és undor kelnek versenyre szivedben,
 Látva: e fajra a sors mint pazarolja kegyét;
 Látva az ártatlant elbukni a pálya porondján,
 Míg a gonosz büszkén mind magasabbra röpül. —
 Hány jeles és bátor veszté el már az egyensúlyt
 És ma az áramlat rántja ragadja tovább.
 Ámde ezer csáb közt Te megállsz mint szikla szilárdul,
 Bár viharos tenger nyalja, locsolja körül.
 Lelkesedésed a szép s jóért mindegyre növekszik
 És bárhol legyen is, megveted a mi gonosz.
 Elveihez hűnek, ha veszély nincs könnyű maradni, —
 Válságban hűnek lenni, valódi erény.
 Annyi az eltévedt! — üdvöz légy ritka kivétel!
 A ki övének mer vallani, büszke reád! —

II.

A HALÁLHOZ.

Miért vigyorg esetlen arczvonásod ?
Hogy kebelemről őt letépheted ? !
Csak félig teljesítéd hívatásod',
Mit fensőbb hatalom tüzött eléd ;
A munka másik része hátra van,
S ha ezt bevégzéd : én leszek vigan.

Mert hirhedett bár zord kaszád szeszélye,
Művében végre rám kerül a sor :
S a mit most végkép szétszakítani véle,
Frigyünk majd akkor újra összeforr,
S nem félve többé gyászhatalmadat,
Elértük a czélt épen általad.

RAFAEL.

GRÓF SZÉCSEN ANTALTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1889 FEBRUÁR 24.)

A művészet iránti érdeklődés és fogékonyság korunknak szellemi és anyagi fejleményei által mindinkább táguló körökben új és növekedő lendületet nyert; a közlekedés könnyítése százaknak nyújt alkalmat, a művészet remekeivel vagy legalább jelentékeny alkotásaival megismerkedni, kik, régiebb időben, azoknak csak némelyikét élvezhették személyesen és gyakran kizárólag a torzképig tökéletlen másolatokra vagy éppen egyszerű szóbeli leírásokra voltak utalva; ez utóbbiak pedig a lelkesedett elvont elmélkedést ritkán nélkülözték ugyan, de a szabatos határozottságot és tényleges hűséget annál többször.

Mily élénken nyilvánul sok helyütt KAZINCZYNak művészeti hajlama; de mily gyér alkalmat nyílt annak tényleges fejlesztésére és kielégítésére! Ezen tényleges alapnak hiánya mennyire észlelhető lángeszű intuitív-képességek daczára, még SCHILLER sőt GÖTTE művészeti elmélkedéseiben is. Az újabb nemzedékek e tekintetben gondosabban és behatóbban előkészített talajon működhetnek, mint elődeik, és így nagyobb sikerrel is; ha egyszersmind megtudják őrizni az eszményi lelkesedés tiszta tüztét, mely azoknak keblét a szép és nemes iránt hevítette.

Sajátságos és jellemző tény, hogy maga a fényképezés, mely kezdeményeiben számosak részéről, nem minden ok nélkül, a művészet anyagiasításának eszközeként tekintetett, további fejlődésében, annak hű és hasznos segédjévé alakult, mely kivált nagyobb szabású vállalatokban a festészet, szobrászat és főleg az építészet mesterműveit ritka sikerrel tükrözi vissza, oly részleteket tüntetvén föl, melyek beható tanulmányozásukat nagy mértékben elősegítik és ismeretüket tág körökben, a szó legkedvezőbb értelmében népszerűsítik. És mégis ezen előnyök daczára a művészet reproductív fajának legkomolyabbjai és legemeltettebbjei, pl. a réz- és fametszet, nemcsak nem szorúlnak végkép háttérbe az új versenytárs által, hanem ellenkezőleg megújuló jelentőséget

és lendületet nyertek, kétségtelen tanúságául annak, hogy a művészet segédeszközeinek tudományos fejlődése nem csökkenti, sőt neveli azon nemeinek becsét, melyek természete saját szerű benső jelleggel bír.

Minél tágabb és biztosabb tényleges alapon nyugszik a szépművészeti elmélet, annál életrevalóbb fejlődése. Valódi nagy művészeket és műremekeket nem szült ugyan magában semmi elmélet. Isten adta آدمányok és teremtmények mind ketten. A pusztá elmélet nemcsak nem pótolhatja hiányukat, de gyakran szerényebb, bár jelentékeny tehetségeket az elbizakodás gögjével tévútakra is vezet.

A művészeti irodalom, a szépműtani elmélet teréről, melyen főkép a múlt század óta túlnyomólag mozgott, mindinkább a történelmi fölfogás terére lép; legalább az egyik irányzatot a másik által kiegészíteni, támogatni, élénkíteni törekszik. Távol vagyunk azon időtől, midőn szokásos volt pl. a jelentékenyebb képtárakban minden művet, melyben a styl bizonyos rokonsága volt felismerhető, behatóbb vizsgálat nélkül egy pár vezérlő mester nevére czímezni. A *Vicar of Wakefeld*nek, ha nem csalatkozom, fiához intézett tanácsa, hogy ha műértőnek kívánna tekintetni, szorítkozzék arra a megjegyzésre: «a kép valószínűleg Perugino műve és kétségkívül kitünőbb lenne, ha a festő nagyobb gondot fordít rá, mit utolsó idejében némileg elhanyagolt»: — ez a tanács jelenleg még torzképnek sem járná meg, ép oly kevésbé, mint azon érzelgő, ingatag, rejtélyes műérzelem, mely századunk első felében, főleg Németországban, számos irodalmi körökben divatozott.

A modern művészeti irodalom nem szorítkozik se elméleti, se történelmi általánosságokra, nem választja el a művészt a műtől, mely neki tulajdoníttatik, és azon légkörtől, melynek behatása alatt alkottatott; szorgosan kutatva utána jár alakulása minden nyomainak; a legszárzabb, a művészet körétől látszólag legtávolabb eső okmányokban, régi számadásokban, czéhszabályokban, egyházi anyakönyvekben, vételi és eladási szerződésekben keresi ép úgy életrajzi vázlateinak anyagát, mint a különböző mesterek és iskolák jellemző sajátságainak gondos és részletes tanulmányozásában műtani felfogásainak, osztályozásainak és kritikai észleleteinek alapját és vezérfonalát. Tagadhatatlan, hogy ezen irányzat sem maradt ment minden túlzástól; az ellentétes, részletes kutatások özöne gyakran selejtes vagy értéktelen anyagot is hoz napfényre, s az összehasonlító bírálat szórészálhasogatásai némelykor inkább elhomályosítják, mintsem felvilágosítják a kérdéseket, melyeknek tisztázását és megoldását veszik célba. De nagyjában véve a műtani és művészeti irodalomnak jelzett újabb irányzata azon előnnyel bír, hogy a ténylegesség terére lépén, a hangzatos általánosságok uralmának véget vetett és szellemi támaszt szolgáltatott mind azok felfogásának, kik

művészeti érdeklődésök és élvezetök becsét benyomásaik őszinteségének és valódiságának fokához mérik.

A művészet, valamint az irodalom terén hasonlólag jogosulatlan ellentétben állnak azok, kik a művészek és tudományos műkedvelők körén kívül állva, a magasztosabb és emelkedettebb műalkotásokat, felületes benyomások útján, minden komolyabb tanulmányozás és előkészület nélkül megérthetni és élvezhetni gondolják; másrészt pedig azok, kik egyedül a hírnév és tekintély után indulva, még ott is elragadtatásra kényteleneknek vélik magukat, hol valódi érzetök attól távol áll. Az elméleti és érzelő általánosságok uralma képezi az utóbbiak valódi éltető légkörét, melynek hatása alatt némileg divatból kiesett fajuk legélénkebben burjánzott; míg az előbbiek maguk önként, bár gyakran öntudatlanul, tanúskodnak arról, hogy ott, hol művészetről és valódi művészi érzékről van szó, egyáltalában számba nem vehetők.

Rafael és művei a szépművészet általános és kiválólag érzelő szólamainak sok ideig és majdnem minden irodalomban kedvelt tárgyát képezték. A műkedvelő közönség szószólói, Olaszországon kívül, főleg a *Madonnák* és *Szent családok* mesterét tisztelték és magasztalták. Ez könnyen meg is fejthető, mert a nem olasz képtárakban található műveinek legnagyobb része az áhitat ezen feladatainak volt szentelve, melyekben művészi egyéniségének egyik legsajátságosabb oldala tündöklött, szint' annyi naiv bájjal, mint megható bensőséggel vagy magasztos komolysággal. A fiatalság gyöngéd varázsa, mely ezen alkotásait nagy részt áthatja és jellemzi, a művészt az ifjúi kecsnek mintegy sohasem hervadó vonzerejével környezte, s időelötti kora halála kiszínezte ezen benyomásokat és szentesítette hagyományos tekintélyöket. Azon sokoldalú komoly férfiaság, mely Rafael művészi tevékenységét élete végnapjáig, a legeltérőbb feladatok terén fokozódó mértékben jellemezte és művészi egyéniségének egyik legkitünőbb vonása: mintegy háttérbe szorult a gyöngéd érzelmek és kedélyes bensőségű alakok mesterének és a gráciák kedvenczének elbájoló fénye előtt.

PASSAVANT úttörő munkája óta a művészeti irodalom sokat foglalkozott Rafael életpályájának földerítésével. De ezen részletek, bármily érdekesek legyenek is, nem módosíthatták lényegesen azon folytonos, növekedő, összhangzatos szellemi és művészi fejlődés képét, mely Rafael egész életfolyamát jellemezve, bámulatos változatosságában mégis páratlan benső egyöntetűséggel bír.

Viharos időkben született és élte kora fiatalságát Rafael. A tizenötödik század művelődési fejlődése Olaszországban nagy mértékben aláásta és megingatta volt a társadalomnak a középkortól öröklött alapjait és korlátait. Fokozott hatályt kölcsönzött az erő és erély minden érvé-

nyesítésének; de az erő és erély fogalmát gyakran az erőszakkal azonosította, és a siker eszközeinek jogosultsága iránti teljes közönyösséggel. Alig képzelhető vérengző vadságában tragikusabb és meghatóbb esemény, mint a Baglioni rokonoknak a kort annyira jellemző véres perugiai menyegzője, melynek emléke a Borghese-képcsarnok vallásos bensőségtől, emberi könyörülettől és a művészi szépség érzetétől átlengett *Urunk temetésében* oly megható és kibékítő megörökítést nyert. A fiatal házaspár, mely minden aggasztó sejtelen nélkül elfogadja közel rokonának, Baglione Griffonenak őket palotájába szólító, vendégszerető meghívását; Griffone, ki egy előbb szőtt titkos cselszövény folytán megrohanja és felkoncizolja szerencsétlen rokonait és vendégeit, hogy maga léphessen a család élére; aztán a sors gyors fordulata és a bűnhődés, mely nyomban éri a vétkeket! Egy más, csodaszerűleg menekült Baglione Giampaolo összegyűjti barátait és a Vitelliek seregét; harmadnapra Perugiára tör és véresen megboszúlja az ártatlan áldozatok gyászos sorsát. Ott fekszik a piaczon az áruló Griffone, halálra sebezve; ott térdel bűba merülve a haldokló mellett anyja, a köztisztelettel környezett Atalanta, ki hitszegő fiát átkával sújtva, menyével együtt hagyta volt el az árulás vérfertőztetett színhelyét, saját családjá körébe menekülve. Még egyszer megnyílnak Griffone szemei, végbocsánatot esdekelve; a szerencsétlen nő szíve meglágyul: visszavonja átkát, ha bűnös fia megbocsát azoknak, kiknek csapásai alatt elesett, és meghajolva a mindenható igazságos ítélete előtt, kétségtelen jel által tanusítani kész, hogy gyászos sorsában véres cselszövényének méltó büntetését fölismeri. A haldokló kezét nyújtja anyjának, a kölcsönös bocsánat szavait rebegve; anyja áldása kíséri utolsó leheletét, s a mélyen megindított könnyező néptömeg, térdre borulva, tiszteletteljesen és néma hallgatással nyit útát a szerencsétlen nőknek, kik vérborított öltönyeikben, a városon át szomorú magányukba vonólnak vissza.

Rafael nem volt tanúja e véres eseményeknek, csak több évvel később végezte be azt a művét, melyre őt madonna Atalanta a perugiai San Francesco kápolnája számára fölkérte, és mely fiatalkori művészi lángeszének egyik legmeghatóbb és legfényesebb tanúsága. De ha közelebb állott volna is az eseményekhez, mint kora engedte, ezen vad és egyszersmind elfajúlt idők hatása alig lett volna benne döntőleg észlelhető. Semmi sem jellemzőbb művészi egyéniségére és szellemére nézve, mint hogy benne a művészet a szó legtágabb értelmében a művészszel teljesen egybeolvadt, háttérbe szorítva minden küleseményt és befolyást. Még legkiválóbb kor- és műtársai életében is a művészeti feladatokon kívül álló tényezők, érdekek, szenvedelmek nagyban szerepelnek. Rafael életének tartalma kiválólag a magasztos, a lélekemelő, a szép vagy elbá-

jó szellemétől áthatott, művészi tevékenységében központosúl, melynek növekedő fénye előtt a művész egyénisége majdnem háttérbe szorúl. Fra Angeliconak áhitattól és bensőségtől átlengett képeivel szemben mintegy önkéntelenül a lángoló vallásosságú művész egyénisége tűnik fel előttünk, mely egyedül képes sajátságos varázsú és szeplőtlen szépségű alkotásait velünk megértetni. Michel Angelo törhetetlen erélyét, ritka mélységű kedélyét, szenvedélyes határozottságát és komoly elmélkedését minden alkotásában felismerjük. Tizian kimeríthetetlen változatossága daczára mindig érezteti a lagunák fiának hevesen lüktető életcrejét: míg Rafael műveivel szemben, mint GRIMM (*Leben Rafaels*) igen találólag jelzi, a művész személyéről majdnem elfelejtkezünk. A művész ezen teljes összeolvadása műveivel jelzi kétségkívül a művészi tökély legmagasabb fokát, de jelzi azon határt is, melyen túl már a hanyatlás és a szerves élet nélküli manierismus csirái legbujábbban burjánoznak.

A régi Görögország fénykorát kivéve, alig jelezhető a művészet történelmében egy korszak, mely a tizennegyedik század második felétől kezdve három századon át az olasz művészetnek fejlődéséhez és virágzásához lenne mérhető. Bár különböző árnyalatokban és sajátzerű jelleggel bíró alakításokban az építészet, szobrászat, festészet mesterműveit ép úgy születni látjuk a firenzei köztársaság viharos szabadságának és szenvedélyes párttusáinak légkörében, mint a pápák világra ható uralmának oltalma, vagy Velence arisztokratikus kormányja díszkörnyezett tekintélyének védelme alatt. Maguk a fejedelmi zsarnokok és egymást az uralomban felváltó bitorlók, minden vadságuk, kegyetlenségeik, lelkiismeretlen cselszövényeik daczára, a művészek pártfogásában és fölhasználásában keresték nevük fényének s dicsőségük öregbedésének hatalmas támaszát, míg a városok polgárai szülőhelyeik művészi díszítésében találták örömeiket és vetélkedő büszkeségök kielégítésének fényes eszközét. A művészi alkotás ezen élénksége, mely számos, nagyobb vagy kisebb központokban egyaránt, habár eltérő irányzatokban és határozottan különböző jelleggel fejlődött: művészi légkört szült, melynek számos tényezőkből alakuló befolyása legfényesebben azok által volt képviselve, kikben a lángész eredetisége és szerves egyöntetősége a fölfogás eleven fogékonyságával és a szellemi elsajátítás képességével párosult. És ezek közt kétségkívül Rafaelt illeti az első hely. Művészi életének csak két időszakában, — midőn Michel Angelo magasztos és hatalmas szellemének befolyása nyert ideiglenes uralmat felette, és midőn fénykorának tetőpontján az antik művészet maradványaival való lelkesedett foglalkozása gyakorolta rá elragadó varázsát, — csak e két időszakban találkozunk nála némelykor alakokkal és csoportozatokkal, melyek művei szellemi egységének keretén kívül állanak. A *Borgói tüzvész* víz-

hordó asszonya és a falról leereszkedő ifjoncz, ép úgy mint a *Transfigurazione* előtérben térdelő és az ördögös gyerekre mutató nő, kétségkívül gyönyörű alakok, melyek az antik vagy Michel Angelo akármely ábrájával versenyezhetnek, de melyeknek jelentősége főleg egyéni szépségük öntudatos hangsúlyozásában nyilvánul.

Születésénél és családi összeköttetéseinél fogva Rafael az umbriai festészet műveiből merítette fiatalkori benyomásait. Az umbriai iskolának jellemző vonása bizonyos gyermekded bensőség, mely inkább az ájtatos megnyugvásnak, mint a mélységnek és lelkesedésnek jellegét viseli magán s ezen természeténél fogva könnyen vezet hasonnemű alakzatok egyhangú ismétléséhez; főleg ott, a hol és a meddig a művészet elsajátítása — mint a tizenötödik század vége felé is Olaszország nagy részében — még némileg a kézművesség szervezetének alapján mozog. Maga Perugino, ki alakjai nemessége, szűzi varázsa és áhitatos bensősége által korának mesterei közt oly kiváló helyet biztosított magának, nem tudott gyöngébb műveiben ezen felületes és némelykor édeses egyhangúságtól szabadulni. Rafael fiatalsága daczára nem érezte magát ez által fejlődésében megakasztva, bármily híven őrizte légyen is meg sokáig ezen fiatalkori benyomásainak és tanulmányainak szellemét és irányzatát. Lángesze minden alkotásainak egyéni jellemet és sajátzerű benső életet iparkodott kölcsönözni. Madonnái és szent családjai hosszú sorában azon pillanattól fogva, melyben a kezdet első lépéseinek nehézségeit legyőzte volt, azon magasztos művekig, melyek mint a *Madonna di San Sisto*, ezen téren is a művész bevégezett mesteriségének egy későbbi korát jelzik: mindegyikökből, habár nem mindig hasonló tökélylyel, az egyénített szépségnek, a gyermekded kecsnek és igénytelen bensőségnek azon varázsa uralkodik, melyet a *Madonna del gran duca*-ban vagy az Uffizi *Madonna del cardellino*-jában ép úgy feltalálunk, mint a budapesti nemzeti képcsarnok kis szent szűzében, a müncheni *Madonna di casa Tempel*-ben, a Louvre *Szép kertésznőjében*, a bridgewateri *Madonna del passeggiando*-ban vagy a bécsi Belvedere szent szűzében. Tárgyuk szellemi tartalma magasztos és mély költői szépségű, de ábrázolásuk művészi elemei egyszerűek és látszólag szűk, könnyen kimeríthető körbe vannak szorítva. És mégis, mily gazdag változatosságot, mily kimeríthetlen alkotó képességet tudott Rafael ezen műveiben kifejtetni, ott is, hol fiatalkori benyomásainak jellegét kiválólag megőrizte. Rajzainak gondos tanulmányozása még ezen egyszerű, kevés, bár szellemileg mély jelentőségű alakokra szorító feladatokban is a leggondosabb előkészületet és szüntelen iparkodását tanúsítják, eszményi fölfogását minden tőle kitelhető tökélylyel testesíteni meg. Senki sem egyesítette nálánál inkább a lángész teremtmény készségét és könnyűségét a kivitel módjainak komoly és

beható mérlegelésével. És ha eredeti vázlatait ismét meg ismét megváltoztatja, módosítja, átalakítja: mind ez nem a fölfogás habozásának jele, hanem az alkotó erő bőségének kifolyása, mely benne a tökélyre irányzott, lelkesedett, bár higgadt és kellőleg ellensúlyozott fáradhatlan törekvéssel párosul.

Azon fiatalkori művei, melyek szinte kiválólag a vallási festészet tárgyai körében, de a hagyományos szent családok és madonnák keretén kívül alakultak és feladataikat vagy bővebb és gazdagabb csoportozatokban, vagy ritka szépségű és nemes méltóságú alakokban testesítik meg, mint *A szent szűz koronázása* és predellái a vatikáni képcsarnokban, a perugiai San Severo frescoján neki tulajdonítható alakok, a két kis *Szent György*, de mindenek felett egyik legnépszerűbbé vált műve, a milanói Brerának állítólag közvetlenül Perugino egy hasontárgyú művéből merített, oly igénytelen igéző kecsű *Sposalizioja*: mindezek magukban rejtik későbbi legnagyobb remekműveinek csiráit. Ha ezekkel összehasonlíttatnak, önkéntelenül éreztetik, hogy a művészi fejlődés korának és alkotásainak van egy sajátos vonzereje, mely bizonyos értelemben és fokig gyakran a művészi tökély benyomásainak hatalmával versenyezhet.

Rafael művei sorában az arczképek aránylag csekély számban szerepelnek, de némelyikök bevégezett mesteriségének legfényesebb tanúságaihoz sorozandó. Az arczképfestészetről bátran állíthatni, hogy az, a hol nem egyedül az anyagi hasonlatosság föltüntetésére irányul, vagy nem éri be bizonyos divatszerű fölfogás és típusok ismétlésével: a művészi tevékenységnek némely legtermékenyebb és hatásosabb elemeit rejt, mert közvetlenül az életből merítve föladatát, a jellemző egyénítés hivatása által mindig arra van utalva, hogy a művészi eszmény igényleteit, a ténylegesség követelményeivel egyesítse és kiegyenlítse. Igaz, hogy ez a művészet minden nemének, habár változó alakban, ép oly feladata, mint magának a költészetnek is. Valódi jelvényök GÖTTE szép és mély értelmű szavai szerint: a költészet azon fátyola, melyet neki a valóság keze nyújt (der Dichtung Schleier aus der Hand der Wahrheit). És ezért ott, hol mint rendszerint a művészi hanyatlás korszakában, az élet lüktető ereje, a benyomás önkéntessége és őszintesége, a kivitel eredeti élénksége, bizonyos hagyományos elméletek vagy elvont üres idomok befolyása és tekintélye által háttérbe szoríttatik: az arczkép a festészetnek az a faja, mely egy fényes múlt és egy megújuló fejlődés közt az összekötő kapcsolatot képezi és a művészi szellemnek valódi teremtő szikráját, a hanyatlás és elfajulás sivatag mezején át, a jövő nemzedékeknek hűségesen átszolgáltatja.

A Pitti-képcsarnok *Agnolo Donijában* és feleségében, ezen fiatal-

kori művekben egy bizonyos elfogultság és a kivitelnek némi szárazsága félreismerhetetlen; de egyszersmind a jellemző hűség és valódiság uralkodó vonása is, mely azoknak, valamint *Fedro Inghirami* arczképének, sajátzerű jelentőséget és mintegy életrajzi érdeket kölcsönöz. Ritkán szoktunk magunknak benyomásaink minden elemeiről számot adni; így kétségtelenül a történelmi vagy kitünő jelentőségű egyének arczképeinek hatása gyakran nem kizárólag a művésznak tulajdonítható: van sokszor abban része azon érdeknek is, mely az illetők személyéhez vagy sorsához fűződik; de ott, hol egy teljesen ismeretlen vagy jelentéktelen egyéniség művészi valódisággal testesül meg, és képe századokon át mindig megújuló hatással fogamzik meg a lelkekben: ott a művész arczépeiben is, a teremtmény szerepét teljes jogosultsággal veheti igénybe. A Louvre *Karjára támaszkodó ifjoneza*, kiben egy ideig Rafaelt magát akarták felismerni, megőrzi rejtélyes személyiségének és kifejezésének varázsát, habár némelyek kétségbe vonják hitelességét. Későbbi fénykorának arczképei közt van egy, mely nemcsak kétségtelenül az ő műve, de műveinek egyik legkitünőbbike is. Ha a Louvre *Ifjonezáról* nem tudjuk, kit ábrázol, a Sciarra-palota *Hegedűséről* körülbelől értesítve vagyunk, kinek az arczképe; de nem az ábrázolt személy kelti föl érdekünket, állítólagos névéhez nem kötünk semmi határozott visszaemlékezést. És mégis ezen nemes szépségű fiatal alak, melyben a kora ifjúság kecske, az érlelő férfiaság komolyságával párosul, igénytelen magatartásában, méltóságteljes fesztelenségében és egyszerű öltönyében, az élethűség és művészi valódiság jellegével bír, melynek vonzereje felejtethetlenné teszi és a szemlélő keblében, mint egy kedves fiatal barát vonásait, az évek lefolyása daczára híven megőrizteti. Rafael némely arczképei, mint *Második Gyula pápája* és az *Arragoniai Johanna* több kiváló művészi becsű példányban kerülnek elő, mi némileg megnehezíti a kérdés megoldását, melyikök tulajdonítandó valóban az ő kezének. De kétségtelen, hogy a beható történelmi fölfogás sugallatától vezéreltetve, ő szolgáltatatta át az utókornak a harcziás főpásztor maradandó alakját. A Borghese-képcsarnok *Cesare Borgiája* beható tanulmányozások és döntő okok alapján alig tekintetik többé a Rafael művének, még kevésbé a fedelmi condottiere megbízható arczképének, ámbár egyrésztől jellemző erélye valamely nagy mesterre vall, míg másrésztől az egész alak mintegy megtestesítése mind annak, mit a hagyomány és a történelem a vérengző és cselszövő zsarnok egyéniségéről és tetteiről följegyzett. Az Uffizi hajdan *Fornarinának* czímzett és Rafaelnek tulajdonított női arczképe újabb kutatások nyomán nemcsak hamis elnevezésűnek bizonyúl, hanem a műkritikának egy szándéktalan ironiája épen ama nagy mesternek, Sebastian del Piombonak tulajdonítja, kiről kétségtelen ada-

tok tanúságot szolgáltatnak, hogy egy maga volt kitűnő kortársai közt Rafaelnek szenvedélyes irigye és személyes ellensége. A művészi és a történelmi kritika terén a tények valódiságának buzgó kutatói nem bánhatnak mindig gyöngéd kimélléssel ott, hol egyes hagyományos állításokról vagy föltevésekről van szó, és így ez esetben Rafael buzgó hívei kénytelenek a sok ideig *Fornarinának* címzett, nemes szépségű és költői varázsú firenzei nő alakját, élénk sajnálkozásukra, a Barberini-képcsarnoknak állítólag hiteles arczképeért cserébe bocsátani. Ennek erőyes érzékisége a szellemiebb szépség hiányát nem pótolhatja, de megérteti, hogy azon nőről, kinek egy rég meggyökerezett, bár sok részről kétségbe vont hagyomány tanúsága szerint Rafael utolsó éveiben oly nagy és végzetes szerepe jutott, tulajdonképen oly kevés megbízható tudunk. Rafael saját arczképei hitelessége fölött régóta folynak élénk kritikai viták. talán azon egyedüli fiatal arczképe kivételével, mely az Uffiziak művész-teremében foglal helyet. A müncheni képtár *Altovitijét*, mások szerint *Rafaeljét* illetőleg VASARI életrajzának határozatlan és kétértelmű kifejezései az eltérő vélemények támogatására eszközöket szolgáltatnak ugyan, de biztos alapot alig; maga a mű egy nagy tekintélyű, eredeti fölfogású, éles szemű és eszű, bár némileg szőrszálhasogató műbíró, LERMOLIEFF tanúsága szerint, mostani, nagyban megrongált és hamisított állapotában alig tekinthető többé döntő művészi okmányak.

Az irodalom, valamint a művészet terén a fejlődés rendszerint az átalakulással karöltve jár és ritka az az eset, hogy léptei csak az eredetileg elfogadott irányzat eszmekörének változatlan és kizárólagos kifejtésére és tökéletesedésére szorítkozzanak. Az átalakulás változó jelenségeinek szembevétele a szépművészeti irodalom terén a művészek modorának rendes sorozását hívta föl, melynek mindazonáltal csak akkor van komoly jelentősége, ha nemcsak egyes észlelésekre, hanem a kérdésben forgó művész egész tevékenységének komoly tanulmányozására és főleg teljesen megbízható tényekre és adatokra támaszkodik. Hol ezek hiányzanak, ezen osztályozások valamely művész első, második, harmadik modorának hangoztatása sok esetben üres frázisnál nem több. Mert a fejlődés nem indul vagy érvényesül rendszerint egyenes, változatlan vonalban; a művész fiatalkori alkotásaiban, vagy azok részleteiben, nem egyszer találkozunk későbbi nagyságának meglepő jelenségeivel és annak mintegy sejtelmes előérzetével; míg másrésről a művészi érettség és bevégzett tökély korát is, a fiatalság gyermekded vagy lelkesedett sugallatainak varázsa időnként majdnem önkéntelenül megszállja.

Rafael firenzei és főleg római működésének van mindazonáltal tagadhatatlanul egy határozott, fiatalkori művein nemcsak felülemelkedő, de egyszersmind azoktól sokban el is térő jellege. A megható

bensőséget a magasztos komolyság, az igénytelen kecsét az eszményi szépség, a művészi fölfogás vonzó egyszerűségét az alkotás különböző elemeinek és eltérő tényezőinek nagyszerű összhangja váltja föl, nem rög-tönözve, nem mint egy eltökélett szándék vagy elvont elmélet eredménye, hanem mint önkéntes kifolyása egy művészi lángésznek, melynek hatalma szélesedő látkörének és egyéni fejlődésének arányában növekszik és ép úgy mélyed, mint emelkedik.

A renaissance korszakának van ép úgy egy közös, általános jelleme, mint a hogy vannak számos eltérő árnyalatai, melyek az idők folyama, a szinterek, a vezérférfiak egyénisége szerint módosúlnak. Szenvedélyes, durva erély, határozottan harcias szellem nyughatatlan, változékony tervezgetés; az erőszakoskodás hajlama jellemzi II. Gyula pápát, és pedig nem egyedül a politika vagy a háborús összeütközések terén, de ott is, hol mint a művészet pártfogója lép előtérbe; a mérték és következetesség hiánya, a pezsgő indulatosság, a pillanatnyi benyomások változó hatalma ép úgy nyilvánul politikai működésében, mint síremlékének szüntelenül átalakított, majd ismét közönyösen mellőzött terveiben. Közvetlen utódja X. Leó nem kevésbbé tér el az egyháznak és saját állásának valódi hivatásától. Mindketten képviselői azon kornak, mely egy, a régi világ romjaiból újonnan fölébredt világszervezet és világnézet szellemét átvette s a létezővel és hagyományossal való benső összeköttetése nélkül meghódolt kápráztató varázsának. Csakhogy egyikökben ezen varázs kiválólag a terjeszkedésnek, a hatalomváagnak, az erélyes tetteknek vagy legalább kísérletnek varázsa volt, míg X. Leó a diplomatiái ügyesség, az óvatos előrelátás, a tudományos érdeklődés, a művészeti fejlesztés, az izléses pompa és derült életélvezet terén kereste az antik művelődés fölélesztésének babérjait, alig véve számba, hogy azok nagyrészt nem a keresztyén bensőség és eszményiség talajának növényei, melynek gondos ápolásában és mivélésében gyökerezett hivatása és állásának létjoga.

A renaissance korának politikai tényezői a tizenhatodik század kezdetén nagy átalakulásnak mentek elébe, és Olaszországban is háttérbe szorították azon elemeket, melyek Rafael első fiatalságában döntőleg szerepeltek. A nagy európai ellentétek, versengések és érdekharcok mind inkább éreztették közvetlen befolyásukat. A Habsburgok és Valoisk, a római szent birodalom, Francia- és Spanyolország eszközökül kezdték használni azon elemeket, melyek a tizenötödik század lefolyta alatt önállólag és önérdekükben eselszövényeskedtek, harczoltak, zsarnokoskodtak. Maga a szent szék, a bölcs előrelátással és terélyes szívóssággal kormányzott Velence, az oly mozgalmas politikai életű Firenze csak egyes tényezőivé kezdtek válni ezen általános politikai helyzetnek és irányzat-

nak, melynek szórványos és változékony számításaiban jelentőségük és nyomatékuk az eléjük más, hatalmasabbak által kitűzött szerephez méretett.

Rafael egy kis, elvonult fekvésű fejedelemségnek volt szülőtte, melynek kiválólag az uralkodók személyes tulajdonai, művészi és tudományos hajlamai kölcsönöztek mulandó fényt. Családjának szerény állása alapot legfeljebb egyéni ragaszkodásának szolgáltatathatott születése helyéhez és uraihoz. De ezen érzelmeknek erélyben és mélységben távol kellett állniok azon szenvedelmes résztvétől, melylyel egy Michel Angelo, az ősrégi firenzei család tagja, Olaszország politikailag, szellemileg és művészileg majdnem legjelentékenyebb városának és államának szüntelen változó mozgalmait, fejlődéseit, alakulásait követte. Midőn Rafael Firenzében mindinkább meghonosodott: a művészi tanulmányozás, a szellemi eszmecsere, a személyes baráti érintkezések vették őt kiválólag igénybe; politikai érdeklődésének a vélemények és pártok ellentétei és tusái iránt nem maradt ránk semmi nyoma. Fra Bartolomeo, Michel Angelo és a hozzájuk szegődők voltak meghittjei, mintái, részben mesterei, kiktől ritka fogékonysággal fölvaltva elsajátított mindent, mi művészi tehetségét fejleszthette vagy növelhette; de a nélkül, hogy egyéniségét és ennek sugallatait akármelyiköknek tartósan alárendelte vagy feláldozta volna. Bármennyire lehetett is egyébiránt része már ekkor egy tágabb látkörű és emelkedettebb szellemű társas körben: szellemi alkotó erélye mégis mindig túlnyomólag a művészetnek maradt szentelve. És ezen alkotó erély legfényesebb gyümölcseit Róma volt hivatva aratni.

Eltérők az adatok és vélemények az iránt, mely évtől kellessék tulajdonképen Rafael római korszakának kezdetét számítani; de kétségtelen, hogy a Rómában megoldandó feladatok új lendületet adtak teremő szellemének, és lángeszét oly alkotásokra készítették, melyek főleg a Vaticanának róla nevezett termeit a magasztos művészet valódi szentélyeivé avatták. Nem mintha a stanzák jelenleg is eredeti fényök teljességében díszlegnének. Majdnem kétségbe vonható annak művészi érzéke és állítólagos benyomásainak őszintesége, ki habozna bevallani, hogy azok kezdetben bizonyos csalódás érzésével párosultak. A sok helyt elhalványult színek, az ismételve és nem mindig gyöngéd kegyelettel megkisértett vagy keresztülvitt kijavítások félreismerhetlen nyomai, magok az üres helyiségek, melyek arányaikban épen úgy mint beosztásukban távol esnek a hagyományos fénynek és pompának oly mintáitól, minők a velencei Palazzo Ducale s a firenzei képcsarnokok palotái: mindez gyöngíti és elhomályosítja az első megsejmlés hatását. De épen ezen külső hátrányok éreztetik kettőzött erővel Rafael vaticáni freskóinak szel-

lemi hatalmát, mely annál meggyőzőbben érvényesül, minél komolyabb és őszintébb azon figyelem és odaadás, melylyel magasztos művészi szépségök felismerésére és megértésére törekszünk.

A stanzák freskóinak magyarázatával sokat foglalkozott a művészeti irodalom. Az iránt, hogy a Camera della Segnatura-ban a hittan, a bölcsészet, a költészet, a jogtudomány dicsőítettnek; hogy *Szent Péter szabadulásában* bizonyos vonatkozás kereshető X. Leó ravennai fogságára; valamint a *Heliodorban* és a *Bolsenai misében* II. Gyula pápa politikai erélyére az ellenséges hatalmak irányában és vallásos meggyőződéseinek szilárdságára; hogy az *Attilában*, mint a *Borgói tűzvészben* a Leó pápai név ünneplése szándékoltatott: mindezen hagyományos fejtegetések némi alapossága alig vonható kétségbe. De mennyire eltérők a vélemények, ha ezen általános nézetek részletezéséről és az egyes alakok elnevezéséről van szó. Maga az *Athenei iskola* eredetileg csak a *Bölcsészek* neve alatt említették; VASARI Aristotelesének vagy Platójának később Szent Pál neve jut; a philosophusok, kik szerint a bölcsészetet és az astrologiát, sok más csoportozatoktól környezve, összhangzásba hozzák, apostolokká alakúlnak át; az athenei Areopagban Epicur, híveinek az ismeretlen Isten természetét fejtegeti és a halottak föltámadását hirdeti a megváltó nevében. Az újabb kritikai tanulmányozás, a művészettörténelem anyagának és adatainak gyarapodása tetemesen növelte ezen eltérő, gyakran ellentétes fejtegetések és magyarázatok számát. Jogosultságuk, érdekek és jelentőségek alig vonható kétségbe; bármily gyenge alapon és mesterkéltséggel összevetéseken nyugodjanak is némelykor eredményeik és állításaik: kétségkívül nevelik a művészet alkotásainak történelmi érdekét és művelődéstörténelmi szempontból is sok tekintetben kiváló becsűek. De nem elégségesek.

Nem azok, ama beható felfogás közvetítésére, melyen egyedül nyugszik a műrecek őszinte, tartós és mindig növekedő szellemi élvezete. Olykor el is felejtik, hogy a teremtető szellem alkotó és alakító hatalma azon főtényező, mely műveinek valódi és tartós életet kölcsönöz. Érezzük ezt, ha a Camera della Segnatura-ban Rafael *Disputája* előtt állunk, és felső félkörének magasztos, oly jellemző változatossággal oda állított alakjait tekintjük, míg az alsó félkör mesterileg egyéniesített csoportzataiban az odaadó hitet, a mély elmélkedést, az élénk érdeklődést, a komoly meghatottságot annyi élethűséggel ábrázolva és mindezt a művészi lángész tökélyével, összhangzólag egyensúlyozva látjuk. Az *Athenei iskola* még fényesebben tanúsítja Rafael művészi nagyságát. Akármely magyarázatát fogadjuk el, mindig egy oly feladattal állunk szemben, melynek kiválólag eszményi tartalma minden ténylegességet kizárni látszik és többé vagy kevésbé sikerült, némileg jelképi alakok összeállí-

tására utal, milyennel a régibb mestereknél ismételve találkozunk. Ámde ezek helyett Rafael művében nagy számú idomokkal állunk szemben, melyeknek mindegyike az életvalóság bélyegét viseli, és komoly méltóságában vagy fesztelen magatartásában, elkülönözve vagy másokkal csoportozva, a fiatalság kecsével diszítve vagy az érett kor tekintélyével felruházva, kétségtelenül jelzi azon emelkedett légkört, melyben mindnyájan mozognak. Minél behatóbban mélyedünk el a *Scuola d'Atene* tanulmányozásába, annál inkább csodáljuk elrendezésének mesteri beosztását, az alakok gazdag változatosságát, a csoportozatok egymást kiegészítő összhangját. Gyakran írták le e mű részleteit; a rézmetszés, másolatok, újabb időben a fényképezés népszerűsítették szépségeit és megismertették bizonyos mértékben azokat olyanokkal is, kiknek nem volt megadva Rómát látniok. Jellemző fővonása, mely az idő és emberek minden károsításai daczára, tartós hatását és dicsőségét biztosítja, a legemelkedettebb eszményi fölfogás páratlan egyesítése a ténylegesség élet-hűségével és valóságával, mely a művészi összhang legfényesebb kifejezése. Némely adatok szerint a *Parnasso* a kortársaknál nagyobb sikert aratott, mint akár a *Disputa*, akár az *Athenei iskola*; de minden szépségei és az adott kedvezőtlen tér mesteri felhasználása daczára az újabb nemzedékek alig lesznek hajlandók e nézetet elfogadni, mely részben a tárgynak, Rafael kora izlésének kiválólag megfelelő természetében találja magyarázatát, míg a *Költészet* allegorikai alakja benső összhangzásban áll a terem két fő falfestményének szellemével. Találólóg jegyzi meg BURCKHARDT, hogy a Camera della Segnatura és a sixtusi kápolna mennyezetén Michel Angelo lángeszének páratlan magasztosságú és legyőző hatású alkotásai, első példáját nyújtják egy nagymérvű művészi vállalatnak, melyben az eszme és az alak teljes egyensúlya uralkodik.

Az *Eliodor* és a *Borgói tűzvész* stanzáiban, valamint Constantia termében Rafael a tisztán eszményi térről a történelmire és drámaira lép át. Festményeinek van bizonyos jelképi vonatkozása II. Gyula és X. Leó pápák életének egyes eseteire és az egyház körében tapasztalt viszontagságokra; de ezen vonatkozások nem a festői ábrázolásnak közvetlen föladatai, hanem inkább az udvari hódolatnak vagy utólagos történelmi magyarázatnak voltak tárgyai. *Heliodor büntetésének* elragadó drámai erélye és ép oly szép, mint merész csoportozása, vetélkedik *Attila visszavonulása* szellemi és alaki ellentéteinek hatásos jellemzésével. Mintha Rafael a stanzákban mesterségének minden oldalát érvényesíteni akarta volna. *Szent Péter szabadulásában*, annak angyalaiban és azok világításában a hatásos színezés egy kényes föladatát fényes sikerrel oldotta meg, mely számos kortársánál a mű valódi tárgyát háttérbe szorította, úgy hogy némelyek fölfogásában a főapostol szabadulása a megváltó sírja.

fölött örökdő angyalok képévé alakult át. A *Bolsenai mise* színezése megközelíti a velencei coloristák fényét és tüzét, századokon át megőrizte varázsát. Mint egy mély jelentőségű hitmonda ábrázolata, Rafael ezen műve, a térdelő pápának méltóságteljes, minden kétkedést kizáró alakjában, környezetének tekintélyes komolyságában, az áldozó pap megilletődött meglepetésében, a lépcsőzet alján gyülekezett asszonyok és gyermekek éber részvételében, a testőrök pazar fényében: a művészi hatás legfényesebb elemeit egyesíti. Az annyira csodált és részleteiben, főleg az akadémiai korszakban, oly gyakran utánzott vagy fölhasznált *Borgói tűzvész* a művész önálló uralmának a művészi alkotás minden tényezője fölött kitűnő tanúsága; de közel áll azon határhoz, melyen túl az alaki mesterség nem többé eszköznek, hanem önmagában a művészet céljának tekintetik. *Nagy Constantin ütközete* nem tekinthető többé teljességében Rafael művének, de bármennyit szenvedett is eredeti vázlata Giulio Romano nyers színezése által, még mostani állapotában is a nagy történelmi jellegű csataképek közt első sorban áll. A győző alakja, minden nyugodt magasztossága daczára, alig felel ugyan meg a modern csatakép eszmájének; maga azon, némileg hagyományos modor, melyben, főleg az antik basreliefek mintájára, a ló (és kiválólag a központot képező főszemély lova) alakíttatni szokott, hátrányul szolgált a XV. és XVI. század sok csataképének. De ezen hátrányt bőven ellensúlyozza az egész elrendezés nemessége, átlátszósága és erélye. A Tiberisbe fulladó és a habokkal küzdő Maxentius, a Constantin körül és mögötte folyó elkeseredett és véres tusa, a háttér hídján tolongók élet-halál hareza, mindannyi mesterileg visszatükrözött jelenetei a világra szóló csatának, melynek történelmi jelentőséget a győző diadalbiztos alakja kölcsönöz.

Az úgynnevezott arazzik, melyek a Vatican egy csarnokát díszesítik, nagyobb részt a stanzák remekeinek színvonalán állanak. A sors különös kedvezése mentette meg az utókor számára ezen szőnyegek egy részének cartonjait és pedig épen azokét, melyekben Rafael művészi lángesze legfényesebben tündöklük. Alig követhető közvetlenebbül valamely másik művében sugallatainak mesteri érvényesítése. A szerencsétlen első Károlyt, Anglia királyát illeti a dicsőség, hogy a művészet ezen kincseinek, melyek a szőnyegek elkészültével elhanyagolva heverték, műgyűjteménye látszólag biztos menedékhelyet nyújtott. Cromwellé az érdem, hogy midőn a pártok fondorkodásainak és szenvedélyeinek áldozatul esett fejedelem műkincsei áruba bocsáttattak, Rafael ezen cartonjait az ország részére megszerezettette, melyek későbbi elhelyezésükről a hamp-toncourt cartonnok nevét nyerték. Beható elemzésök és leírásuk külön munkát igényelne. A *Csodás halászatot*, *Elymas megvakulását*, *Ananias rögtöni halálát*, melyet Sz. Pál büntetésül mér rá, de főleg Sz. Pált és

Sz. Barnabást Lystra városában és Sz. Pál athenei prédikációját az alakok nemes szépsége vagy erélyes magasztossága, az érzelmek és benyomások jellemzésének élénksége, a csoportok változatossága és hatásukat kiegészítő egyensúlya, a jellemző részletek kimeríthetetlen bősége és gazdagsága: a művészi alkotás legfényesebb teremtvényei közé sorozzák. Ha találkozott valamikor Rafael Michel Angelonak, tőle lényegében oly eltérő, hatalmas szellemével: a hamptoncourt-i cartonokban, főleg *Sz. Pálban és Barnabásban* s az *Athenei prédikációban* nyilvánul szellemeik érintkezése, mely e helyütt nem az utánczás vagy versenyzés szándékos keresése, hanem szellemeiknek a föladatok természetéből folyó önkéntelen találkozása. A Vatican azon szőnyegei közt, melyek veszendőbe mentek, és a melyek részben vagy legalább nem egészen Rafael cartonjai nyomán készültek, a *Bethlehemi gyermekölés* drámai fölfogása sokoldalúságának és tragikai erélyének mélyen megható példája.

Azon lendület, melyet Rafael működése firenzei és később római tartózkodása alatt és annak folytán nyert, minden művében észlelhető és mindig növekedő fokozatban érvényesül. A Borghese-képcsarnokbeli *Urunk temetése* egyik legkorábbi nyilvánulása. Egyes részleteiben uralodik ugyan bizonyos elfogultság; a művész még nem érte el az alkotás teljes biztosságát; de a mély érzelem, mely művét áthatja és lelkesíti, szellemi és alaki elemeinek bölcs egyensúlya, fölsimerteti, hogy oly művészszel állunk szemben, ki fiatalságának bensőségét megőrizte s egyzersmind érvényesítésének körét tágítani, eszközeit kifejtetni és növelni indul. A *Folignoi madonna* jellemzőleg egyesített alakjai bizonyoságot szolgáltatnak, mily változatos életet kölcsönözhet a művészi lángész oly föladatoknak is, melyek természetöknél fogva a drámai cselekvény érdekét kizárják. Az előtérben álló elragadó kedvességű és megható bensőségű angyalgyermek mintegy előjelensége azon magasztos és földfeletti szépségű alakoknak, melyek a *Madonna di San Sisto*-ban ábrázolva, igazi mennyei tüneményként lebegnek előttünk, és a melyek közt talán csak a *Szent Borbála* nem áll egészen a többiek eszményi magaslatának színvonalán. — Rafael fénykora egyes műveinek: a bolognai *Szent Ceciliá*-nak, a Louvre *I. Ferencz madonnájának* és nagy *Sz. Mihályának*, az Uffizi *Sz. Jánosának*, a Pitti-képcsarnok tőle félig elvitáztott, ritka varázsu *Madonna del Baldachinojának* és *Ezechiélének*: mindezen remekműveknek részletezése és beható megbeszélése köteteket igényelne, általános jelzésük pedig csak ismétlése azon magasztaló elismerésnek, mely századok óta világszerte Rafael nevéhez fűződik. Az alakszépség, a szellemi emelkedettség, az eszmegazdagság, a fölfogás kimeríthetetlen változatossága és bősége, a kivitel mindig fokozódó mesterisége: mindezen tulajdonok Rafael nevével, személyével és műveivel összekapcsolva ma-

radnak. Az egyéni irányzatok és hajlamok szerint mindig fejlődni fognak élénk véleményeltérések egyiknek vagy másiknak elsőbbsége fölött. De az általános benyomás mindig az lesz, hogy azok és alkotójuk a művészet terén kimagasló és majdnem páratlan tüneménynek tekintendők.

Róma ezenfénykorában Rafael még egyszer tért vissza fiatalságának egyik kedvencz földadatához. A *Madonna della seggiola* (1516), mely alkotó elemeiben, csoportozásában és arányaiban fiatalkori madonnái terén áll, nem bír ugyan többé azoknak teljes gyermekded kecsével és bensőségével, de rajzának és színezésének ragyogó szépségében oly annyira népszerűsíti a szent szűz anyai gyöngéd szeretetét, boldogító érzelmét, hogy főleg a nép naivabb kedélyére hatása, sok más mélyebb vallási érzelmű hasontartalmú műnek jelentőségével fölér.

Élete minden korszakában találkozunk arczképeivel. Szerette azokat, mint legtöbb elődje és kortársa is, történelmi és eszményi alkotásainak élénkítésére és érdekcsitására fölhasználni; de mintha ezen téren is mindig növekedő mesteriségének újabb fényes tanúságát akarná nyújtani: X. *Leó pápájában* és az őt környező de Rossi és Giulio Medici bíbornokokban oly arczképet teremtett, mely jellemző élethűségében, berendezésében, színezésében a történelmi arczkép legfényesebb mintájának tekinthető. Elhalványúl mellette igénytelen egyszerűségében barátjának, *Castiglione Balthazarnak*, arczképe, ha ugyan valamikor elhalványúlhatna egy arczkép, melyről *Castiglione* grófné távol levő férjének azt írhatta: «Megszólítom, mintha nekem válaszolhatna».

Nem válhatni el Rafaeltől azon hatás számbavétele nélkül, melyet rá az antik közvetlenül gyakorolt, és mely a Farnesina freskóiban s a vaticáni loggiák diszitményein nyert kifejezést. Római nagy vállalatainak körén kívül is szerette a fresko-festést gyakorolni, mely hajlamának a Santa Maria della Pace *Sybillái* kitűnő tanúságát nyújtják. Sok ideig főleg a Michel Angelo utánzásának vagy a vele versengésnek bizonyosságát keresték ezekben. Azonban ez az egyoldalú szempont nem volt képes ritka szépségeik hatását gyöngíteni, de háttérbe szorította elfogulatlan méltánylásukat. És mégis ha egy nagy szellem befolyásának valószínűsége alig vonható kétségbe, főleg oly egyéniségnél, ki, mint Rafael, soha sem zárkózott el a művészetnek akármely nagy mozzanata vagy fejlődése elől, ha személyes viszonyaik a versenyzést, főleg a fiatalabbik részéről időnként fölhívhatták, és valószínűleg föl is hívták: a ki csak Rafaellel komolyan foglalkozott, nem fogja *Sybilláiban* Michel Angelo egyszerű utánzását vagy a versenyzésnek kizárólagos nyomait keresni. A *Sybillák* nem utánzásai, de utóhangjai Michel Angelo műveinek; mert Rafael művészi jellemének egyik fővonása, hogy rendkívüli fogékonysággal és elsajátító képességgel bír, de csak azon határig, melyen túl saját művészi

egyéniségének fölládozása vagy eltagadása forogna kérdésben; bármily téves fejlődésnek mindig határt szabott művészi lángeszének erélye és öntudata, talán önkénytelenül, de mindig ideje korán. Oly értelemben a Farnesina *Galatheájában* és *Psyche* történetének tervezeteiben, valamint a loggiák diszítványeiben, szintén azon antik utóhangját ismerhetjük fel, melynek mindinkább fejlődő és napról-napra gazdaguló ismerete Rafael legélénkebb érdeklődését hívta föl. Annyival inkább hathatott ez akkori alkotásaira, minél közvetlenebbül merítettetek tárgyaik a régi világ eszmeköréből és költészetéből. És mégis mily önállósággal érvényesítette Rafael saját felfogását ezen ritka varázsú műveiben, melyeknek szépségeit se tanítványai nyers és kirívó színezése, se az idők mostohasága nem voltak képesek teljesen elenyésztetni. Ezek az antikkkal sokban határosak, de nem azonosok és nincsenek hagyományainak vagy mintáinak vakon alárendelve. Rafael alakjai: *Galatheája* és az őt környező *Amorinok*, *Tritonok*, *nymfák*, a *Psychét* lebegve kísérő *Mercur*, az *Amort* ölelő *Jupiter*, a nászünnep jegyesei és a Farnesina gazdag alkotásainak számos más alakja és részlete: a régi világ szelleme föllelevenítésének sikeres tanúságai. E föllelevenítés azonban nem az antik szellem alkotásainak egyszerű utánzása: szüleménye inkább a renaissance embere önálló művészi sugallatainak, melyekben az antik benyomásai tükröződnek vissza. A loggiák diszítványai, melyek alap gondolatukban közvetlenebbül látszanak az antik példákra visszavezethetőknek, ugyanazon jelleget viselik, s a régi világ mintái fölhasználásában és átalakításában, valamint azon szellemes tapintatban, melylyel a helyiség építészeti berendezéséhez szabvák és azzal összhangzólag létesítvék: alkotójuknak ösztönszerű művészi önállóságát fényesen bizonyítják. Rafael ú. n. *Bibliája* nem áll semmi benső összeköttetésben a loggiák diszítványeivel. Mostani rongált állapotában nagyrészt csak tökéletlenül élvezhető, annál is inkább, mert eredetileg is kivitele túlnyomólag tanítványaira volt bízva. De ha régibb rézmetszetek és másolatok alapján behatólag tanulmányozzuk, Rafael kimeríthetlen eszmebőségét és szelleme változatos rugékonyságát ép úgy tanúsítja, mint más téren és arányokban mozgó művei. A többiek közt *Éva teremtése*, *Lóth és leányainak menekvése*, *Jakab találkozása Rachellel*, *Az álomfejtő József*, valamint a számos, első művei ösztönszerűségére emlékeztető tájképi hátterek igénytelen kecsük, élénkségük és jellemző szépségük által legkitünőbb munkái közé sorozhatók.

Rafael életének külső eseményeiben alig jelezhetők kitünőbb érdekű mozzanatok. Fiatalkorára nézve elég gyérek az adatok; még sienai tartózkodását, Pinturichióhoz való viszonyát és a sienai *Libreria freskóin* való közreműködését illetőleg is ép oly eltérők, sőt ellentétesek a nézetek és állítások, mint firenzei vagy római első útjának időpontjára

és tartózkodásának tartamára nézve. Csak római viszonyai állandósításával lép életrajza biztosabb és kritikailag tisztázott tények terére. De ezen szempillanattól fogva sem mutathatnak föl Rafael életírói pályájának külső lefolyásában mást, mint egy ritka szerencsétől és majdnem általános elismeréstől kísért lángeszű művészi működést, mely mindinkább kivételes fényű művészi állássá alakul. Napról-napra növekszik jelentősége és tekintélye, de nem a külső elismerés, hanem azon szellemi hatalom súlya által, mely alkotásainak csodaszerű változatosságával az elismerést kivívni tudja, midőn annak majdnem szakadatlan táplálékul új meg új kincseket szolgáltat. Azon első pillanattól fogva, melylyel Rafael magát a művészetnek szentelte, azon végnapokig, melyekben a művészet minden ágait fölkarolva és tanulmányozva, X. Leó pápa által, Bramante halála után, Sz. Péter temploma építő mesterének neveztetett ki (1515.): mennyi alkotásban, mily sokféle irányban nyilvánult eszmegazdagsága és fáradhatlan tevékenysége! A siker által soha el nem kaptatva, babérjai élvezetében meg nem nyugodva, földadatait a legkülönbözőbb megoldások szempontjából szokta tanulmányozni; mindig a legnagyobb tökélyre és magasabb fejlődésre törekedve, de se nem kapkodva, se nem kételkedve, szellemében a lángész sugallatainak lelkesedése a higgadt mérlegelés képességével ritka mértékben egyesült. És ha tekintjük, mennyire meg tudta magának az általános rokonszenvet szerezní, mily hő ragaszkodással sorakoztak köréje tanítványai és barátai; ha szemügyre vesszük, mily igénytelen józansággal intézte magánügyeit és a nap gyakorlati földadatait: mindinkább háttérbe szorúl azon sokáig divatozott kép, melyet egy érzelgő korszak és irányzat nevéhez kapcsolt, és mindinkább érvényesül azon meggyőződés, hogy természetében és jellemében a férfias akaratnak és szívósságnak ép annyi része volt, mint a gyöngédségnek és bensőségnek. Aránylag rövid életet élt; de kevés halandó élte életét oly teljesen, mint ő. A művészet iránti lelkesedés és odaadás volt annak lelkesítő eleme; a művész összeolvadt személyében az egyénnel. Ugyanazon két szó, melynek valóstítására műveiben szüntelenül törekedett, jellemzi benne fővonásként ép úgy az embert, mint alkotásait: összhang és egyensúly.

SCHWEIZI ÚT.

SZÁSZ KÁROLYTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1889 FEBRUÁR 24-DIKÉN.)

Láttalak Schweiz, ős szabadság
S munka honja,
Jártam szikla-bérczeid'!
S lelkemet még visszavonja
Mint a honvágy —
Nem tudom mit érzek itt.

Más a lég is itt mint másutt:
Bérczi tájid,
S fölöttök az égi bolt!
Szív se fáj itt,
S népet, ezzel egy ivásut,
Többet tán a föld se hord.

Zöld erdős hegyek ölében
Álmadozva,
Kék vizű tók rengenek:
Felhőt napfény úz az égen,
S bércz-magosba'
Föl-fölsí a rengeteg.

Kis faluk, mint fecske-fészek
Függenek fenn
Magas bércz meredekén.
Szédülők, ha csak felnézek —
De az ártatlan szivekben
Félelmet nem sejtek én.

Hegytetőn, kis fa-toronyból
Kis harang szól,
Visszazeng a szikla-part ;
S a ki hallja ;
Szíve érzi, szája vallja
Isten az, ki óva tart !

Duzzadó emelőjü kecskék,
Tehén-csorda,
Járják a hegy oldalát ;
Szénagyűjtő friss menyecskék,
— A bokorba'
Hűsel az apró család.

Mig a férfi, töltve szívét
Kedv s bátorság,
Gyárba vagy munkára ment,
S égbe bízva végzi mívét —
Boldog ország,
Hol a hit s a munka szent !

Te vagy az az istenáldott,
Véren váltott,
Boldog ország, Tell hona !
Hol erény a munka társa
S ég áldása
Fejeden a korona !

Sürgő városid piarczán,
Boldog arczán
Függ sovár tekintetem —
Képzeletben,
Mint a föld a hol születtem,
Szinte úgy tűnsz föl nekem !

Ringatóztam tóid keblén,
Álmadozván,
Mintha csak anyám ölén —
S szellők nyelvén
Annyi emlék szólva hozzám,
Magam otthon képzelém.

Majd az erdőn, zajtól távol,
Kis pataknak
Csörrenését hallgatom —
Majd a Rajna-zuhatagnak
Morajától
Bömböl és zúg a vadon.

Bércz-magasból,
Hol az utas feje szédül,
Néztem a mélységbe le —
Majd a mélyből
— Szemet, szárnyat kérve sastól —
Bérczre föl, vágygyal tele.

A vasút majd nyílt lapályon,
Hegyi tájon
Vitt a szabad ég alatt;
Majd a hegy gyomrába törve,
Körbe-körbe,
Fúrta át a bércz-falat.

Hol természet és művészet,
Harczra kelve
S egyesülve, tett csodát,
S istenkéz és ember-elme
Egykép bámulatra késztet,
Felűlmúlva önmagát:

Kerek útján szebb országot
Nap se' láthat,
Mint te vagy, Helvétia!
Véren szerzett szabadságod,
Koronádat,
El se is veszítsd soha!

(Locarno.)

EMLÉKEZÉS SÁROSY GYULÁRA.

VADNAY KÁROLYTÓL.

(FELOLVASTATOTT 1889 FEBRUÁR 24.)

Föl van jegyezve fiatalkori naplómban, hogy midőn 1856 szeptember 2-án, az akkori szépirodalmi napi lap: a *Hölgyfutár* szerkesztőségének hátsó, udvari szobájában, — a Lipót-utca Tölgyesi-féle házában, — ugyancsak rágtam volna a tollam szárát, némi-nemű birálatot lévén abból kiszorítandó a Laube *Essexéről*, melyet azelőtt való este Feleki Miklós jutalomjátékára, a nemzeti színházban először adtak elő: egyszer csak a hátam mögött megzörren az üvegajtó s nehézkes robajjal lép be egy köpczös alak, nagy, erős bozontos fejjel, sűrű rótszínű szakállal, barnáspiros arczczal és kesernyés mosolyú, hunyorgó szemmel. Nem is köszön, csak rám kiált:

— Nos, mit firkálsz, kis öcsém?

— Betűket! — felelem kurtán a kurta kérdésre, rá nézve a mellette álló Tóth Kálmánra, ki sehogysem sietett bemutatni a vaskos vendéget, noha e végett eléggé érthető kérdőjeleket pillantottam feléje.

— Betűket? — kérdé kissé rekedtes, de izmos hangon az ismeretlen vendég, irásom fölé hajolva. — Hát ezek is betűk? Én ugyan nem tudnám elolvasni ezeket az apró, szemszűrő mákszemeket. S mi kerekedik ki aztán e mákszemekből, ha szabad kérdenem?

— Színházi kritika.

— Ne mondd! Ejnye be fiatalon kezded a kritikát! Remélem legalább is vagy olyan részrehajlatlan, mint a nagyapád kuttyája volt. Sohase nézz rám olyan haragosan. Az derék egy kutya volt: nem harapott, csak egyszerűen ártalmatlanná tett nagy urat és szegény legényt egyaránt, ha rossz helyen jártak. Nem tett különbséget köztük, s csak a maga kötelességét érezte.

Szúrta az érzékenységet, hogy kuttyához hasonlított s száraz hangon kérdeztem:

— Kihez van szerencsém?

— Egy szerencsétlenhez, öcsém, a ki látott valaha szép napokat is, de ki a sok baj és gond közt elfeledte már azt az illemszabályt, hogy

első találkozáskor voltakép első dolog a bemutatás, aztán következik a társalkodás s csak később a bizalmaskodás. De hát ebben a felfordult világban minden rend felfordult. Magamból is, ki ember voltam valaha s lehetek tán még ezentúl is, üldözött vadállatot csináltak. Tudod, öcsém, nem más vagyok én, mint a cseh atyafiak közül legkegyelmesebben hazaresztett vén *Arany Trombitás*.

— Sárosy Gyula? — kérdém meglepetve s a mint apró álmos szemével igent hunyorított, két kézzel ragadtam meg az egyik kezét s örvendező tisztelettel néztem torzomborz arczára és elhanyagolt öltözetére. Tóth Kálmán pedig szeliden mosolygott a meglepetésemen. Eleget szavaltam én neki az *Arany Trombitából* (mert tudtam az egészet könyv nélkül), hogy elgondolhassa jó előre: ej be meg lesz lepetve ez a gyerek, ha megtudja, kivel áll szemben.

Valóban rögtön megbocsátottam a kutya-hasonlatot, melyet — a mint utóbb megtudtam — nem is volt okom rossz néven venni. Vas Gereben ép akkor adta ki *Régi képek* című adomás jellemzéseit, sokat beszélve azokban gróf Festetich Györgyről is, arról a különcz, de magas szellemű, dúsgazdag és hazafias nagyúrról, kinek az én nagyapám, jogi és jószág-igazgatója, teljhatalmazottja volt, munkás segédje a Georgicon virágoztatásában, a helikoni ünnepélyek rendezésében, a magyar költők nevére keresztelt élőfák ültetésében és sok egyéb jó ügy előmozdításában. A *Régi képek*ben el van beszélve a többi közt az a történet is, hogy volt az én nagyatyámnak egy hatalmas komondora, mely az idegent nem harapta meg, hanem a ruhájánál fogva odahúzta a maga kutyaóljához s ott őrizte reggelig. Történt egyszer, hogy a nyugtalan vérű grófnak éjjel valami fontos dolog jutott az eszébe s rögtön indult a jószágigazgatójához, hogy tanácsot kérjen tőle.

De a mint az udvarba lépett, a komondor azonnal megrohanta s bársony zekéjénél fogva az ólhoz húzta, vigyázva rá, hogy onnan egy tapodtat se mozduljon. A gróf hallott e kutyáról s most jutott csak eszébe, hogy milyen kár volt neki az éji látogatásra indulni, mivel hogy most már reggelig csak e kutyával konferálhat. Próbált egyet-egyet kurjantani, de a házban mélyen aludt mindenki. Próbált szabadulni is egy párszor, de a komondor rögtön megkapta a zekéjét. Meg kellett adnia magát a sorsnak bölcs ember módjára. Reggel aztán az ébredő cselédség riadva vette észre, hogy mi történt! Kiszabadították a gróft s lánczra verték a kutyát. A gróf pedig sietett a nagyapámhoz, elmondani, hogy milyen kellemetes egy éjtszakája volt. Nagyapám felháborodva kiáltott ki a huszárához: «Lőjjétek agyon azt a kutyát mindjárt!» — «Sohase bántsák, — parancsolta a gróf. — Ha minden gazdatisztem ilyen lelkiismeretesen teljesítené a kötelességét: az volna csak nekem jó. De kedves Vadnaym! Egyet mégis

tanácsolok. Mivel hogy maga jól ismeri a kutyája természetét, meg ismeri az enyémet is, a ki bizony nyughatatlan ember vagyok s eljöhetnek még ide máskor is éjjel, ha ép akkor jut eszembe valami : hát hogy az embernek ne kelljen az egész hosszú éjszakán át pusztá földön kínlódnia, tétes-sen legalább a kutyaól mellé egy derekaljat !» Nagyot nevettek s az esetből nem lett több.

Vas Gereben ezt a történetet, melyet addig magam sem hallottam, előtte való nap a *Régi képek* kefelevonatából olvasta fel Sárosy Gyulának. Tetszett neki, nagyot nevetett rajta s kapott az alkalmon, hogy másnap az unokára alkalmazhatta.

Megtörtént utóbb is, mikor a fiatal színésznőknek élesen megmondtuk a hibát, de az ünnepeltekét elhallgattuk, hogy Sárossy Gyula azzal évődött velem : «Nyilat röpíttek a kis Psychére, de Juno előtt csak csoszogtok. Látod, a nagyapád kutyája a grófot sem kimélte, ha úgy hozta magával a kötelesség !» Vagy ha éles kiméletlenség fordult elő a kritikában, így szólt : «Öcsém, ne vedd zokon, de megint a keszthelyi kutya jutott eszembe : az nem harapott a húsba, csak a zekét rázta meg fogaival, ha mindjárt gróf volt is benne !»

Az első találkozáskor Tóth Kálmán megjegyzé :

— Ne félj, Gyula, hogy az *Arany Trombita* elvesz, míg ez a tisztelő él. Égettek legyen bár meg minden példányát : tudja ez szóról-szóra, elejétől végig. Melyik fejezetét akarod hallani ?

— Most egyiket sem, — szólt s mosolyogva rázta meg a kezemet. — Most szomjas vagyok. Tedd le a tollat, öcsém, s menjünk ebédelni a *Borsajtóba*. Majd délután szavalunk.

Visszamentek a nagy szobába, én meg kezdtem öltözködni, nagy örömmel gondolva az új ismerősre, kit mint költőt én már gyermekkorom óta ismertem.

Jó szüleimtől nagyon korán örököltem a magyar költők szeretetét. A téli estéken atyám fenhangon szokta volt anyámnak olvasni a jó és új könyveket s én mindig mellettök valék. Kettő tett rám élénkebb hatást Kisfaludy Sándor regéje, a *Csobáncz*, s báró Jósika Miklós *A csehek Magyarországon* című regényéből Vadna várának eleven rajza. Ezek voltak legelső irodalmi benyomásaim. Később, a mint kezdtem fölcseperedni, szüleim könyveiből s lapjaiból kedvtelve írogattam ki költeményeket, melyek nekem jobban megtetszettek. Emlékszem rá, hogy a Császár Ferencz jótékonyczélú szép albumából : az *Aradi Vészlapokból* Sárosy Gyulának írtam ki egy költeményét, melyben a múlt időkről szólva, írja :

«Emlékezet szállj le rája,
S rajta, mint a tó sirálya,
Csókold meg a levegőt!»

Ez a kép, mely nagyon szépnek s eredetinek tetszett nekem, véste be először rokonszenvembe a Sárosy Gyula nevét. Rövid idő múlva már szavalgattam *Pipadalát* s *Börtöndalát*; a forradalom vége felé pedig — megszereztem az *Arany Trombita* egy példányát, csakhamar megtanultam számos részletét s a tábori tűznél nem egyszer gyújtottam rá az erős hangzású versekre :

«Véreim, magyarok! nagy időket élünk
Trombitahangokon, ágyúkkal beszélünk;
Magyarország felett meggyült a zimankó,
Majd annyi a bajunk, mint a bécsi bankó.»

Csodálatos krónikás vers, mely a forradalom lázát, elszántságát, vérmes reményeit ép oly tüzes nyelven hangoztatja, mint a milyen sötétten festi: gyűlöletét és ellenségeit. Lapjain a lánczait tépő idő üvöltése hangzik. Vannak örökszépségű részletei a szabadságról, mely

« . . . . . felséges egy plánta,
Csak oly földben terem, melyet ágyu szánta,
Vér az ő trágyája s úgy virúl kedvére,
Ha golyóbis-zápor hull a gyökerére;»

vagy a huszárról, kit a költő lelkesen dicsőít, azzal végezve :

«Menyecske! ha feléd huszár nyújtja száját,
Csókold meg a világ első katonáját;»

vagy a haza oltalmára hazaszáguldó lovas vitézekről :

«Domb nekik minden hegy, keskeny minden árok,
Ők azok a szökött Württemberg-huszárok.
Szöknek és szivőknek az az óhajta,
Hogy szemök a magyar földet még meglássa.
Nem bánják ők aztán, bár izekbe messék:
Csak szivők darabja magyar földre essék.»

A fiatalság lelkesedése, a hazafiak elszántsága, a honvédek vitézsége és diadalmaik maig is lánggal égnek még e krónikás vers lapjain. De vannak gyűlölködő, ócsárló adáz haragú részletei, nemcsak azokról, kik a szabadságharcz ellen küzdöttek, fenekedtek; hanem azok ellen is, kik reményt veszttve a vihartól elvonultak, s ezeket a részleteket ma már, a kiegyezés után több mint két évtizeddel, csak azok érthetnék meg, kik teljesen vissza bírják képzelni e viharos időszak ingerült túlzásait. Más idők hangja és szelleme az, mely miatt e szenvedélytől lobogó s vereselésében mestermunka ma már nem forog közkézen. De megmarad annak, a mi: egy elszánt tettekhe hevült, lázas idő szenvedélyei, nagyratörése, dicsősége és vérmes gondolkozása tükörének. A leveretés első éveiben egyszersmind az elbúsult, elkésérült hazafiak vigasza volt. Akkor, sok gyöngéd nőnek is, ki szerette, siratta hazáját, jól esett e költővel

szitkozódnia — titkon. Mert az ötvenes években minden titkolt mű közt ez volt a legtiltottabb munka. Költőjét, a ki bujdosott, lappangott, mindenfelé szaglálta a kémek orra, kereste a csendőrök szuronya. Szerencsére sokáig nem találtak rá. Gyöngyösön rejtőzött Sorsics Albert nével, mint tanító s bár poétai tolla akkor sem pihent s többi közt az önkényuralom elején neki tulajdoníták azt a mindenütt közkezen forgott, de csak írásban terjeszthető, keserű gúnyú verset, mely a bálokban megjelenő nőkre volt írva: «Tánczolatok hazám leányi!» Örök becsületére szolgál a mátraaljai jó magyar városnak, hogy az a halálra keresett forradalmi költő ott lappanghatott sokáig, a nélkül, hogy egy haja szála is meggörbült volna. Pedig a rejtegetés nagy veszéllyel járt. Egy novemberi éjszakán csendőrök rontottak a költő lakására, s ő félig öltözötten, kalap nélkül menekült a mellék-utczára néző kis kamara ablakán keresztül, s átázva, csatakosan, holtra fáradtan érkezett Rédére, költő barátja: Vachott Sándor házába, de bár a házi gazda maga akkor ép otthon sem volt, mégis meghurczoltatásnak, börtönnnek, elmekórnak kellett áldozatul esnie, a miért az *Arany Trombita* költője nála keresett menedéket. A gyöngyösi polgármester, ki nem méltó arra, hogy nevét e helyen kiejtsem, tette föl magában, hogy Sárosyt kézre keríti, ezim, rendjel, hivatali előhaladás reményében. A hosszú ideig tartott menedékhelynek tehát vége szakadt. Azt is, a kinél az *Arany Trombita* példányát megtalálták, lánczra verve hurezolták hosszú fogságra. Olyannak tartották e művet, mint a Kossuth-bankót: elégették rögtön, hogy a magva is kiveszzen. Nem egy hazafi tanulta meg akkor könyv nélkül, mielőtt példányát az eshető baj kikerülése végett maga semmisítette volna meg, ezt a hosszú krónikás verset, hogy megmaradjon az emlékezetében, a honnan az erőszak nem kobozhatja el. Az én jó anyám megőrizte egy példányát, s utóbb ha valakit nagyon meg akart tisztelni, leíratta számára meghitt ember keze által. Ekkép a mi hajlékunkban Sárosy Gyula titkos költői eszmény volt: az elszánt hazafiság eszménye. Aggódunk miatta, midőn hallottuk, hogy a hosszú rejtezkedés után végre is elfogták s Gyöngyös-ről a fővárosba, az Újépületbe hurezolták. Szerencsére akkor már a megtorlás ádáz keze kifáradt a sok kegyetlen munkában. Nem börtönre ítélték a költőt, hanem számkivetésre. Csehek közt kellett laknia s onnan került vissza.

Megvallom, mikor először ismerkedtem meg vele, örömembe keserűnyés csalódás vegyült. Az üldözött költőről egészen más képet teremtettem én magamnak. Szenvedő, érdekes alaknak képzeltem, a sok gond által megviselt, de eszményies külsővel. S láttam egy testes embert, elhanyagolt ruhában. Lehetetlen volt egy pillanatra Sir John Falstaffra nem gondolnom, a kit «felfujt a bánat». Nem költőt mutató jelenség

volt ez, inkább egy vén falusi rektorhoz hasonlított, kit bú, baj, elkese-
rültség elbozontosítottak. De elgondolva keserveit, szenvedéseit, termé-
szetesnek kellett találnom, ha a sok hányatás kivette formájából. Valaha
ő — a mint mondá nekem — szép «napokat látott». A közélet jelesei
közé tartozott. Becsülték mint költőt, tisztelték, mint a társaságok elmés,
rokonszenves tagját. De a sors ellene fordult. Családi életét feldúlta a nő,
a kit szeretett. Majd a forradalom hullámaiba veté magát s hajótörést
szenvedt. Úgy szólván egy darab deszkába kapaszkodva tarthatta fenn
magát, hogy a bős vizeknek ne essék martalékúl. Mi vigasztalás, mi re-
ményesség maradhatott meg neki? Ki volt forgatva sarkaiból — csoda,
hogy kétségbe nem esett.

A mint jobban megismertem, a hányszor csak megpillantám, min-
dig kedvem lett volna e shaksperei velős szavakkal köszönteni: «Vitor-
láid meg vannak bár tépve, derék hajónak látszol».

És ennek a hajónak volt is még néhány átadni való kincse.

Annak hírét, hogy a cseh földről hazakerül, már elébb is hallottuk.

A Gizella főhercegnő születése sok hazafinak lett akkoriban öröm-
napjává, a mennyiben megnyitá előttük a szabadulás kapuját. Jöttek
haza számosan állambörtönből és számkivetésből.

Liszniai Kálmán, ez a szeretetreméltó víg epikur, ki éppen akkor
épült ki sulyos betegségéből, julius közepén egy reggel rózsás kedvvel
nyitott szerkesztőségünkbe.

Tóth Kálmán, a ki nagyon szerette, szeliden kezdte leczkézteni:

— Na Kálmus, te ugyan szépen tartod az ígéretet. Mikor beteg
voltál, megfogadtad nekem, hogy ezentúl *bibliai életet* fogsz élni. Korhely
vagy te bizony most is.

— Nem vagyok biz én! — felelte kedves hangon, de sértődve.

— Dehogy nem vagy. Ha Beóthy Laczihoz és Balogh Zoltánhoz
harmadik cimborát keresünk . . .

— Na akkor aztán — folytatta komikus önmegadással — csak
ugyan engemet kell hozzájok harmadiknak tenni, mert hát én tartok leg-
inkább velők. Most is együtt mulattunk!

— Reggelig?

— Kivételképen. Örvendeznünk kellett, mert jó hírt hallottunk.
Jön haza Sárosy Gyula. Akkor vége a mi triumvirátusunknak. Ez a ne-
gyedik erő nagyhatalom. Czár lesz köztünk.

Nagyot neveltünk.

Valóban akkor naponként láttunk haza szabadult államfogylyokat,
kivált esténként a nemzeti színház páholyaiban, hol egyik-másik előkelő
család vendégei voltak. Ép ez időben egymást követte operánknál a világ-
hírű vendég. Carrion után, kit — mert nagyon tudott trillázni — a *teno-*

risták csalogányának neveztek el, jött a hatalmas hangú Bettini, kinek neve a *tenoristák oroszánja* volt. Nagyon képes beszéd uralkodott akkor, midőn a költők is csak allegóriákban fejezhették ki honfi keservöket. A hat-hét évi börtönsírból kiszabadult egykori hősök vagy parlamenti szónokok igen nyugodt arcú, kevés beszédű hallgatók voltak. Némelyik olyan halvány mintha valóban a sírból lépett volna ki. Mind nyugodt, férfias arc azonban, kikre jól esett nézni. Látszott, hogy a sivár évek fogsága után mint élvezik a zenét, a gázfényt, a díszet, a sokaságot. Volt köztük egy beszélyíró is: Remellay Gusztáv, ki július közepén köszöntött be hozzánk, zsebében egy csomó történeti vázlattal, megannyi anyag kézirat, hanyag stil, hanyag kidolgozás, de mind érdekes tárgy. Olyan volt a munka is, mint ő maga: pongyola. Mikor egyik epés tár-sunk azt mondta neki: *színtelen munkák*, nevetve válaszolta: «Senki se kívánhatja a pinczében nőtt növényektől, hogy színök legyen. Ezek börtöni termékek». A szabadságharcz alatt Remellay mint kemény hadbíró működött a Görgői Arthur seregénél. Annyi embert lövetett föbe, köztük egy pár megyei császári biztost, hogy csoda, ha maga is ugyan e sorsra nem jutott. Két évi börtön után még mindig sok fogékonysággal került haza s különösen tudta élvezni a színházat. Többi közt úgy megtetszett neki *Romeo és Juliában* a Fáncsy Ilka fiatalon csengő hangja, hogy azt mondta rá: «Kár, hogy a csarnokban nem árulnak füleket, mert én tizenkét füllel szeretném ezt a hangot élvezni, a Hollósy Kornélia énekét pedig legalább is huszonnéggyel.»

Általában az az időszak, mely olyan rideggé és keservessé vált a politikától, a színművészetek élvezésének aranykora volt. Azt a néhány hirlapírót ki az időszaki sajtóban dolgozott az *Úr szőlőjében*, a mint akkor mondtuk, nappal ugyancsak zaklatta a sajtó-rendőrség minden hiábavalóságért s a *Hölgyfutár* 1856 vége felé azért kapta a második *megintést*, mely után már csak a lap betiltása következhetett, mert a jogászokat megdicsérte azon szándékukért, hogy báljukon magyar ruhában készülnek megjelenni. Mivel a látogatásra készülő fiatal császár elé a felhívott mag-nások vonakodtak banderistácul menni, a rendőrség ezért is rajtunk, hirlapírókon tölté ki haragját. De a magánélet és a színházi esték annál melegebbek voltak. Az előadásokat annyian nézték, hogy egyszer Bernáth Gazsi, ki szerette a képtelen nagyítások használatát, vacsoránál azt mondta: «Egy vidéki család szerette volna hallani az *Észak csillagát*, de nem fért be, a pénztártól egyenest hozzám szalaadt a csarnokban s minden áron páholynak akarta kibérelni az én nagy kalapomat, hogy az operát onnan nézze a földszintről».

Ez év nyarának végén két országos esemény fordult elő: augusztus 31-én az esztergomi bazilika fölszentelése, szeptember 24-én pedig a

császár bevonulása a fővárosba. Mi fiatal írók, a fölszentelést megnéztük, a bevonulást nem. Esztergomban láttuk a fiatal császárt, a kiről a törhetetlen reményű Török János azt mondta nekünk: «Öcsém, lesz még ebből szeretett király!» Láttuk a fényes udvart. Láttuk Bach minisztert, az akkor gyűlölt hatalmast, egy jó főpap szerint: azt a sötét árnyat, mely a fiatal uralkodó elől elfogta a világosság napját. Láttuk Kuthy Lajost is, a megyei biztosok egyenruhájában, melyet pogányul lenéztünk rajta. Mi csak Liszt Ferenczet ünnepeltük, ki akkor még a legújabb szabású párisi frakkban, gomblyukában a francia becsületrend piros szalagjával, igazgatta az *Esztergomi misét*. Milyen nagy éljenzajt csaptunk már akkor is, midőn augusztus 12-én megjelent a nemzeti színház egyik földszinti páholyában a *Rigoletto* előadásán. Hosszú alakjával nem győzött eléggé hajlongani. Közel hozzá egy másik páholyban ült a fekete szemű, bájosan szép Senorra Pepita is, ki az *El Oléval*, e szenvedélyes spanyol néptánczczal annyiszor elragadt bennünket; de most alig láttuk Lisztől. Az esztergomi nagy ünnepen is ő volt nekünk a — király, a zene királya. Az idő titkos stíljében és érzésével írtam be naplómbe akkor ő róla e szavakat: «A mint felállt a khóruson, mint egy szobor, még pedig zengő Memnon szobor a világi fénytől, pompától, mily örömet fordultunk el, nézve feléje, ki joggal birja trónját, megkoronázva a lángelme által».

Hívtuk mi akkoriban Sárosy Gyulát is erre a nagy ünnepre, de ő keserű mosolylyal mutatott magán végig s azt válaszolta: «Nem odavaló vagyok! Viharmadár voltam, nincs papagálytollam!»

Otthon élt ő a pihenésnek, a barátságoknak, néha a munkának. Ez az otthon pedig a muzeum-út és Sándor-útcza sarkán fekvő, sajátos, régi stílű Luby-ház földszintjén volt, ablakaival a muzeumi kert akkori dísztelen deszkakerítésére nézve. Nem létezik ma már ez a kettős tetejű, egyemeletes, ódon nemesi ház sem, melynek két oldalszárnya kinyult az utczáig, míg homlokzata benn feküdt az udvar háttérében s elől rácsos vaskapuja volt. Oda vonúlt a csehországi számkivetésből hazakerült poéta, ki ott künn sem volt fogoly, csak rendőri felügyelet alatt tartott száműzött, ép úgy, mint a másik forradalmi trombita: a *Márcezius Tizenötödikének* szerkesztője: Pálffy Albert, ki Budweisből egy jó feleséggel került vissza. Sárosy nem hozott magával haza egyebet keserű emlékeknél, meg a saját maga apró gipsz mellszobránál, melyekből egy-egy példányt ajándékozott barátainak e szókkal: «Látjátok, ott is tudták, hogy nem vagyok éppen hitvány ember».

A mint az országban híre futott, hogy már itthon van s újra van otthona: mindenfelől ajándékokkal kedveskedtek neki. Kapott sok sonkát azoktól, a kik tudták, hogy ez az egyedüli kedvencz étele s kapott jónál jobb bort: hadd keresse benne az igazságot, a ki úgy sem kaphatja

azt mástól e hozzá oly igazságtalan időben! Egyik szobájában a nagy asztal mindig meg volt rakva sonkás tálakkal és boros palaczkokkal. A másik, a hol pongyola ruhában s nagy kényelem-szeretettel üldögélt, barátokkal, jó ismerősökkel és jó hazafiakkal telt meg. Nem igen hagyták dolgozni. Szükséget nem látott, mert a kik a régiebb jó időből ismerték őt és becsülték tehetségeit: megemlékeztek róla. Előkelő úrnők, mint gr. Nádasdy Lipótné és Bohus Jánosné, bőkezű urak, köztük Csernovics Péter s lelkes irodalombarátok, mint Tomori Anasztáz, áldozatkészek voltak iránta. «Ezt meg kell hálálni!» — mondta egy nap író társainak. — Hamar kész volt a terv, hogy kiad egy *Albumot*, s bele teszi gr. Nádasdyné nagyreményű fia, a Csernovics, Tomori és mások arcképeit — hálából. Hamar bele is fogott a szerkesztésbe s mi többen szívesen segítünk neki. Alig volt író, a kit felszólított, hogy ne küldött volna dolgozatot a hazakerült számüzöttnek, kiben úgy szólván a kerges nyelvű, de meleg szívű, vén Kent lovagot láttuk, a bátor szókimondásért szenvedőt, ki kénytelen volt: «öreg lábakkal új országba menni». Előfizetők pedig csakhamar omlottak az ország minden részéből. Élénken jut eszembe, hogy 1856 márczius 4-dikén ép akkor nyitottam be hozzá, midőn többi közt az én édesanyám levelét bontá föl, melyben ötven előfizető pénze: másfél száz forint volt. Megölelt örömében az öreg: «Te, fiú, beszélt irtál nekem Garibaldi első nejéről, anyád meg ötven előfizetőt küldött Miskolczról. Ti az én családom vagytok! Éljetek!» küldött is még az nap egy nagyobb arcképet anyámnak, saját kezeivel írva alá jellegjét:

«Az élet álom, az valódi böles.
 Ki ébren él, de mindig álmodik!»

A részvét föl-föllelkesíté a vén, törött szárnyú dalnokot s a lelkesedés ily óráiban írta meg: *Ingeborg önszületése napján* című, szomorú refrainú költeményét: «Szegény anyám, ha tudta volna, dehogy szült volna engemet!» Ingeborgot kellett a címbe hazudni, hogy megjelenhessen e szubjektív vers, melybe a költő beleönté multjának minden keserűségét, mélabús sohajokkal. Utolsó éveiben ezt szerette szavalni jó ismerőseinek.

Háztartását egy koros nő, Farkas Mária nevű, vezette nagy buzgalommal. Volt a háznak egy vidám pillangója is: kedves fiatal lány, egy elhalt honvédtiszt árvája, ki akkor kezdte emelgetni színpadi szárnyacskaít s később a nemzeti színház és a bécsi udvari opera jeles tánczosnője lett: Rotter Mari. Rokonságban állt a házvezető nővel, s *Gyula bácsi* nagyon szerette és buzdíttatta ezt a vidám, kedves leánykát. Gyöngéden és szomorúan mondogatta neki: «Te boldog vagy, előttd a jövő, Isten óvjon minden veszedelemtől!» Ilyenkor látszott csak, hogy a kemény kéreg alatt jókora lágy érzés maradt meg szívében. Hódolata legnagyobb

volt Hollósy Kornélia iránt. Ez a kellemmel és jósággal megáldott nő tudta őt legkönnyebben kimozdítani odújából, a megszokott otthonból, mikor férjével meghívatta asztalához egy kis *egrire*. Olykor költőnk megjelent az estélyén is s ilyenkor tőle telhető gonddal öltözött ki, vele más-ként beszélt, mint mással, még a hangja is lágyabbá vált. Megegett, hogy meglátogatta őt színházi páholyában is.

Onnan nézte lelkesedve a Ristori Adél játékát is, ki 1856 november 21-étől 29-dikéig hat este lépett föl hat tragikai szerepben, mint Stuart Mária, Medea, Myrra, Pia de Tolomei, Francesca da Rimini és Rosamunda s egy bájos kis vígjátékban: *I gelosi fortunatiban*. A mai hűvös, fölhevülésektől tartózkodó időben bajos volna elhiteni azt az elragadtatást, melyet ez a gyönyörű alakú, csodálatos hangú, megrázó szenvedélyű, szép olasz asszony előidézett. Mikor *Medeája* után Bulyovszky Lillát haza kísértem, magából kikelve mondá: «Tudja, ha én most tragikai színésznő volnék, magamat olyan nyomorult semmiségnek érezném, hogy vennék egy pisztolyt s agyonlőném magamat!» Ebből a mondásból meg lehet itélni a hatás mámorát. Volt egy igen fiatal dolgozó társunk (húsz év múlva szereplő képviselő), kit hosszú ideig lelt a Ristori-láz hősege, s ki akkor angol pontossággal számította össze, hogy az elbűvölő olasz művésznőt hat este hányszor tapsolták ki: *százharminczhatszor*.

A szemnek, szívnek és képzeletnek ez a gyönyöre még a Sárosy Gyula megviselt lelkét is föl villanyozta. A mint egy este haza ment: ódát írt róla. Ezt aztán, a Tóth Kálmán dicsőítő költeményével együtt, sok száz példányban kinyomatva, vörös, fehér és zöld lapokon szórták le a karzatról a *Francesca da Rimini* előadása alatt. Mintha most is látnám, hogy midőn az elbűvölő *Francesca* a koszorúk özönében megpillantott egy széles nemzeti szalagot s eszébe jutott, hogy ugyanezek a színei az ő nemzetének is, mely ép úgy le van igazva, mint a magyar: fölvette azt, kebléhez szorította és hévvel csókolta meg. Mily riadás tört ki ekkor! Sok nő, de még férfi is, törülgette könybe lábbadt szemét. Nagyon érzékenyek voltunk akkor, — hiszen nagyon sokat szenvedtünk!

És ez a közös szenvedés a magán-életnek valami különös barátságos melegét idézte elő. A nagygyá nőtt főváros mai zajos és fényűző társasélete igen rideg az akkorihoz képest. Az írói és művészi körök a társas vidámság kellemes összhangjában éltek. Lonovicsné-Hollósy Kornélia, ez ünnepelt dalművésznő, a Zrínyi-épület emeletén nyílt házat vitt, hol főrangúak és írók, földbirtokos családok és művészek gyakran találkoztak. Bulyovszky Lilla, ki szép szerepeket játszott és érdekes beszéleyeket írt, gyakran adott ebédet. A Jókai-pár és Szigligeti svábhegyi villáiba víg szüretekre jártunk. Kaiser-Ernstné, a drámai opera szép

asszonya, nem egyszer estélyre hívott meg s egy ily estélyen ismerkedtünk meg közelebről a szerezsen művész Ira Aldridge-sel, kinek Othellóját csodáltuk, a kinek angol felesége azzal volt legjobban tele, hogy a meiningeni herczeg házi érmet adott a férjének. Az öreg tudós Almási Balogh Pálnál, kinok lelkes neje 1850 végén lánczba verve ült a fogházban, mert lelkes magyar asszony volt s kinek szép lánya és nagyobbik fia hangzatos verseket írogattak: nagy és érdekes vacsorákat adott, hol néha apró, fekete aztékekkel, természeti csodákkal, ültünk együtt. Tóth Kálmán neje: Majthényi Flóra thea-estélyeken ismertette meg a fővárosunkba jött idegen művészeket a magyar írókkal. Nála köszönté föl egyszer a bécsi népszerű humorista: Saphir az akkor itt zongorázot Klaus Vilmát oly czifrán, hogy «a jobb keze pacsirta, a bal keze pedig csalogány». Nála egyszer még Volkmann Róbert is, a nagy néma, toasztott mert mondani, de az csak három szóból állt és csak hárman hallottuk. Akkor még vendéglős is volt, ki olykor külön teremben lukullusi lakomát adott törzsvendégeinek. Az «Arany sas» akkori s ma is élő Wimmer bácsija olyan bőséges disznótorokat tartott, meghíva előkelő urakat, híres ügyvédek, írókat, művészeket, hogy egyszer a sok pathetikus köszöntő után Bernáth Gazsi — az asztalfőn ülő Fáy Alajos borsodi nagybirtokoshoz «szállva», — drasztikus toasztban mondott ellen: «Uraim! Ne hagyjuk magunkat elámítani. A korcsmáros spekulációból hizlal így bennünket. Ma ide hívott, mint czingár embereket, hogy holnap eladhasson, mint kővér sertéseket!» Lett nagy hahota.

Másnap még Sárossy Gyula is azt mondta rá: «Ezt már magam is szerettem volna hallani, bánom, hogy nem mentem el!» Mert a kényelem szeretete otthon tartá. Nem szerette «kicsipni» magát, s legfőlebb a Holósy Kornélia kedvéért tette meg. Ezért megtett mindent. Az ő eszméje volt az is, hogy magyar írók nagy emlék-albummal tiszteljék meg a művésznőt. Az ő neve aláírásával kértük föl az írókat, hogy egy-egy emléklapra írjanak valamit, s írtak mind szívesen. Arany János, Eötvös József, báró Jósika Miklós is. S az a nagy zöld bársony kötésű, ezüst ékítésű díszalbum ma is kedves emléktárgya a csanádi főispán nejének. Mikor Dobsa és én, mint küldöttek, átnyújtottuk neki, jó kedvében azt mondta nekünk: «A mi örömet most érezek, azt én szóban nem tudom, csak énekelve tudnám tán igazán kifejezni, bele öntve egész szívemet».

Sárossy Gyula már elébb is nagy örömet szerzett a művésznőnek, ki egy nap azt mondta neki: «Nagyon szeretem a szép zenét s midőn az *Ilkában* Sárköziék rágyűjtanak a bokázó nótára: «Széna terem a réten», mindig irigyelem magukat, hogy annyit mulathatnak jó czigány zene mellett». Akkor még nem volt szokásban, hogy fővárosi hölgyek is el-elmenjenek vendéglőbe vacsorálni; de különben is egy énekesnőnek

óvakodnia kellett a dohányfüstös termektől. Sárosy Gyula, megcsókolta a nemes nő kezét, azt mondván neki: «No majd lesz az én lakásomon nem sokára jó népzene, jobb, mint a vendéglőkben, ha eljön meghallgatni?» «Itt a kezem, elmegyek.»

Tomori Anasztáz gondoskodott aztán, hogy mentül jobb népzene legyen, s nem csak a főváros legjobb zenekarait hívta oda, hanem Debreczenből felhozatta a híres Boka Károlyt is, kinek vonójáról azt tartotta némely alföldi mulató úr, hogy kivirít a kezében, mikor játszik vele, azért kap tőle a hallgató olyan rózsás kedvet. Emlékezetessé vált sokunknak az az este, 1857 február 11-dike, a vén Luby-ház földszintjén, midőn három népzeneke kelt valóságos hangversenyre Hollósy Kornélia előtt. Mindegyik azon volt, hogy túltegyen a másikon. Nagy estélyt csaptunk s a lakomaasztal közepét a Vörösmarty mellszobrával ékítettük, a *Vén cigány* költőjével, a ki keserű kedvvel énekelte hattyúdalában: «Húzd, ki tudja meddig húzhatod!»

A nagy asztalt körül ülte a sok író és művész, tarkázva néhány szép asszonynyal. A hogy Boka Károly és Patikáros Ferkó akkor egész lelkökből játszottak, olyan magyar zenét én nem hallottam soha, sem azelőtt, sem azóta. Ritkán volt szünet. Mikor Jókai észrevette, hogy valaki az asztal végén toasthoz kezd fészkelődni, megelőzte a veszedelmet felszólalván: «Azt megmondom, hogy ezúttal toast ne legyen». Egressy Gábor komolyan, Barabás Miklós nevetve jegyzék meg: «Úgy van, szó se most a szóról; legyen ez az este egészen a zenéé!» A méla busongású debreczeni hallgató nóták s a szikrázó tűzű pesti csárdások egészen fölvillanyozták a művésznőt. Sárosy Gyula odaszólt a primásoknak: «Barátim, soha sem játszatok még ilyen gyönyörűen!» «Nem is játszottunk ám még soha ilyen hallgatónak», — felelte a szóban, ruhában gavallérkodni szerető Patikáros Ferkó, oda intve szemével a dalművésznő felé.

— Reggelig maradnék, — mondá ez, — ha holnap nagy szerepet nem kellene énekelnem.

S a hegedűk, bőgők klarinétok mily riadó heve volt az az induló, melylyel az együtt játszó zenekarok az ő távozását kísérték.

— Sohasem fogom elfelejteni ezt az estét. Köszönöm! — mondta Sárosynak és Tomorinak, midőn eltávozott.

Nem felejtettük el mi, a többiek sem, a kik még élünk abból a társaságból. De sokkal több már azoknak a száma, kik nem emlékezhettek arra többé! Midőn most akkori naplójegyzeteimet forgatom, minden lapjára esik egy bánatos árnyék, melyeket temetői sirhalmai vetnek oda.

Maga az *Arany Trombitás* is azontúl nem élt már többet négy esztendőnél. Ebből sem volt kettő már igazi élet. Árbocztalan, vihar-

tépett hajója egyre lejjebb merült s nem volt már semmi átadni való kincs rajta az emberek számára. Megérte még azt a rövid politikai virradatot, midőn a haza választottjai összegyűltek s Deák Ferencz felirataitól kapott új erőt, lelket az egész nemzet; de Sárosy nem volt a reménykedők közt. A mi hátra volt még számára: az a testi, lelki elhanyaglás vala. Az országgyűlés szétoszlata után három hóval, 1861 november 16-án szűnt meg élni. Nem érthette meg s tán ha megéri is, nem értette volna már meg nemzetünk sorsának amaz áldott fordulatát, mely után az ő *Arany Trombitájának* leglázasabb lapjai évről-évre mindinkább anakronizmuszá váltak.

A mikor meghalt, a Kisfaludy-Társaság, melyről csak az imént hulltak le a tízéves némaság bilincsei, a megint rosszabbra fordúlt közviszonyok közt nem róhatta le kegyeleti tartozását ez elhunyt jeles tagja iránt emlékbeszéd tartásával. Érzem, hogy ennek hiányát utólag csak igen fogyatékosan pótolhatja ez a vázlatos emlékezés, mely hanyatló életének csupán egy pár esztendejére vonatkozik. Egykori költői érdemeihez sokkal méltóbb lesz a tavaszi ünnep, melyen az aradiak kegyelele emléktáblával jelöli meg a borossebesi házat, melyben született s életére és műveire vonatkozó emlékalbumot ad ki tiszteletére. Ne is engedjük át könnyen nevét az enyészetnek. Hisz egy nagy idő lángoló lelkű krónikás költője volt s egy igen szomorú idő megtört lelkű áldozata lett!

A HAJNAL ELLEN.

ÁBRÁNYI EMILTÓL.

(FELOLVASTATOTTI 1889 FEBRUÁR 24-DIKÉN.)

A mélységes középkor kezdetén
Nem volt nagyobb úr messze Ázsiában
Mint a tatár khán. Dús gazdag király,
Hős hadvezér, szerencsés hódító.
Északról délig minden tartományt
Igába döntött. Megszámlálhatatlan
Haddal rohant keletre és nyugatra,
Mint duzzadt felhő, mely házat, vetést
Szétdúl, lever. S czikázó kardja volt
E föllegek tüzes villáma. Ércznél
Keményebb, durvább, hogyha lázadó
Dacot kellett magába fojtani,
De dőzsölés közt a hizelkedőnek
Marokkal szórta sáppadt kincseit.
Minden szeszély, a mit korlátatlan
Uralkodás szül, — minden góg, a mit
Hosszú szerencse alkot és növel;
Ő benne megvolt s úgy ölelkezett
Gonosz szívében, mint két összefont
Mérges kigyó.

Nem régen tért haza
Új hadjáratból, győztesen leervén
Egy zendülő fajt, mely trónjára tört.
A hadsereg még együtt táboroz
Határtalanba nyúló sík mezőkön.
Tömérdek foglyot rabbilincseken
Hurczolt magával és ítéletet
Most tart fölöttük. Sátrában pihen,

S míg fékevesztett vad dorbézolás
 Zajog körülte, bérencz dalnokok
 Félisten voltát csalfán hirdetik ;
 És mennél többet hurczoltat halálra,
 Kivül a jajszó mennél hangosabb,
 Kivül a köny mennél jobban megárad,
 Annál merészebb a dicsőítés.

Már kétszer hét nap elmúlt s a pohár
 És a bakó még egyre működik.
 Ekkor — hahó ! Ki az ? Ki húzza félre
 A cifra sátor lengő függönyét ?
 Kéretlenül ki mer belépni most ?
 Fenséges arczú hófehér szakállú
 Aggastyán áll ott. Mintha bűv-erő
 Taszítná őket szerteszét, az örök
 Szétváltak és utjából mind kitértek.
 Ott áll az agg ; proféta nem lehet szebb.
 És nem lehet égőbb tekintetű
 Mikor benéz a burkolt századokba.
 Sugárzó szemmel a sötét királyt
 Tetőtől talpig végig mérve, nagy
 Nemes haraggal ily szavakba kezd :
 «Kegyetlen tigris, véres szörnyeteg,
 Éjfél szülötte — reszkess ! megvirad még !
 A hajnal eljön és téged legyőz,
 A hajnal eljön és trónod ledől,
 A hajnal eljön s meg leszünk boszúlva,
 A hajnal eljön s véred fölpiroslik !
 Légy átkozott. . !»

Ép akkor húnyt a nap le
 Ezüstfehéren, mint az agg haja.
 Döbbenve néz a mámoros vezér,
 Aztán fölordít kétszeres dühvel :
 « «A hajnal eljön s nem fogod megérni,
 A hajnal eljön és fejed lehull ! » »

A hajnal eljött és meghalt az agg.
 De bárhová néz a komor király

— Megfoghatatlan! — mintha mindenütt
 Elébe állna egy intő alak
 Merev szemekkel . . . mintha mindenütt
 Rászólna egy száj tompa, síri hangon :
 «Reszkess! A hajnal eljön és legyőz,
 A hajnal eljön és trónod ledől!»

Fut a király sátrában föl s alá,
 Ijedten bámul egy-egy pontra, aztán
 Parancsolón, kevélyen integet,
 Mint hogy ha egy nem látható alaknak
 Rendelne sürgős távozást. Se mámor,
 Se fáradság nem hoz szemére álmot.
 Nem tud pihenni, ámbár untalan
 Ledől az ágyra. Tomboló fejét
 Szorítja némán két forró kezébe
 S töpreng, beszél, viaskodik magával.
 Napok, hetek eképen múlnak el.

Egy este — már az alkony árnya megnyúlt
 A földeken — hatalmas gondolat
 Villant agyában. Felszökken, kaczag,
 S a harsonákat rendre megfuvatja.
 Jönnek rohanvást a csapat-vezérek.
 Sátrába gyűlnek és várják, lesik
 Világverő királyuk nagy parancsát.
 S a khán megszólal: «Talpra, emberek,
 Puzdrás gyalog, dárdát vető lovas,
 A mennyi had van és a mennyi gép
 Követ dobálhat, jöjön mind utánam!
 A hajnalnak hadat izentem én,
 Mert tudnotok kell: életemre tör!
 De meglátjuk, ki a hatalmasabb.
 Nem engedem fölkelni a napot,
 Nem engedem, hogy többször megviradjon,
 Nem engedem, hogy több hajnal legyen!»

A főnökök bámulva összenéznek,
 De a vezér szörnyű tekintete,
 Komor parancsa nem tűr késedelmet
 Sem ellentmondást. És egy óra múlva

Kürtök riadnak szerte a homályban,
 A kardokat csörögve fölsatolják,
 Szerszámot vetnek a pihent lovakra,
 Ij, dárda rendben és a harci jelszó
 Harsány torokból zúgva száll csapatról
 Csapatra, mint a vijjogó madár,
 Mely a vihart röpködve megjelenti.
 És megmozdúl az óriási tábor
 S vonúl keletre, a határ felé.

Sötétség ült a néma táj fölött,
 De fenn világos, tiszta volt az ég.
 A mindenségnek apró mécsei
 — Meggyújtva mind — szeliden tündököltek
 Az éjfélnél könnyű fátyolán keresztül.
 És fölvonultak rengeteg tömegben
 A hódító khán délceleg sergei;
 Gyalog, lovas szép, hosszú harci sorban
 Egymásután megállott, mintha erdő
 Nőtt volna ki mesés, nagy gyorsasággal
 A pusztaságból; mintha hirtelen
 A síkság minden fényes porszeme
 Egy csillogó harczossá változott vón.

S fehér lován buzdítva járt körül
 Villámló karddal, villámló szemekkel,
 A hódítók, a győzők mintaképe.
 S a hadsorok élén megállva, rémes
 Fogadkozással, fenyegetve így szólt:
 «Az éjtszakára, mely híven velem tart,
 Az éjtszakára, melyben életem
 És trónom biztos, szentül esküszöm:
 Nem engedem, hogy többször megviradjon,
 Nem engedem, hogy több hajnal legyen!»

S e pillanatban, mint egy halk sohaj,
 Átreszketett a sűrű éjtszakán
 A fünek, fának harmatot vivő
 Hűvös fuvallat, első hírnökeül
 A nesztelen' közelgő szürkületnek.

A hódítót borzongás járja át,
 Daczos, bős hangon jelt ad : Rajta most !
 És elröpül sziszegve százezer nyíl,
 Átfúrja gyilkos vágygyal a leget, de
 Sebet nem osztva senkinek, sehol,
 Pattogva hull az alvó földre vissza.
 Most új parancs — és dárdák hullanak
 Csomóstúl, mint süvöltő mennykövek
 Az égre föl és onnan visszaverve
 Le a homokba, céltalan futással.

És új parancsra súlyos, durva gépek
 Szörnyű erővel, mint sziklát dobáló
 Vad óriások, szórják a követ
 Parittyaként a feshő pirkadásra,
 Mely nyílni kezd a láthatár fölött.
 Hiába minden harci zaj, hiába
 Nyíl, dárdá, ostrom — a parányi fény
 Mindig nagyobb lesz, észrevétlenül
 Dereng, kitágul, árad fönt s alant,
 Míg végre mint egy szép mosolygó gyermek
 Ki bőleseyéből gyöngéden pirosuló
 Arczczal kilép, ott kandikál az égbolt
 Ketté hasadt kárpitja közt a hajnal.

És minden ébred, minden él, zibong,
 Madárcsicsergés víg zenéje száll
 Örvendező himnuszként a magasba,
 Kelyhét kitárja csöndes bókolással
 Minden virág a kedves fény előtt
 S ajándokul átadja balzsamát ;
 A napsugár csókjára édesen
 Megreszket fű-fa — vígan lejt a víz
 Kanyarogó útján, — tündökölni kezd
 A végtelenség s azt susogja, bújja,
 Dalolja minden mozduló teremtés,
 Minden parány : Élet, remény, szabadság !
 Bibor palástban ott jön a királyok
 Királya, ott kél lassan a dicső gömb,
 Hozván magával a képzelhetetlen
 Mindenhatónak látható szerelmét.

És porba dől az ostromló sereg
Mély áhitatban ; fegyverét elejti,
S karját kitárja, hangos, szent imában.

Nem hallja már bőszen hangját a vezérnek,
Nem látja már, mint vágtat egy maga
Tajtékzó ménén örült gyorsasággal,
Vadúl sikoltva és kardját emelve
A pusztaságban, míg lehull lováról,
Míg néma lesz a káromló ajak,
Míg végsőt dobban a kemény, goncsz szív,
S rászáll szemére az örök sötétség.

TARTALOM.

Hivatalos közlemények.

	Lap
I. Gyulai Pál elnöki megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság XLII. ünnepélyes közülésén 1889 február 24-dikén	3
II. Beöthy Zsolt titkári jelentése ugyanakkor	12
III. Pályázati jelentések 1888-ról	17
1. A mértékes magyar verselés története	17
2. Humoros vagy szatirikus regény	19
3. Novella	19
4. Petőfi életrajza	20
IV. A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei 1889-re	22
V. A Kisfaludy-Társaság XLII. ünnepélyes közülésének tárgyai ...	23
VI. A Kisfaludy-Társaság 1888—1889-diki jegyzőkönyveiből kivonatok	24
VII. A Kisfaludy-Társasághoz benyújtott munkákról bíráló jelentések	32
1. Balázs Sándor beszélyeiről	32
2. Reviczky Gyula Magány című újabb költeményeiről	34
3. Szemere Pál összegyűjtött munkáiról	41
4. Kunoss Ignác Török népmeséiről	43
5. Imre Sándornak A néphumor a magyar irodalomban című értekezéséről	44
6. Goethe Tassoja; fordította Kazinczy Gábor	50
VIII. A Kisfaludy-Társaság Alapszabályai	52
IX. A Kisfaludy-Társaság Ügyrendje	59
X. A Kisfaludy-Társaság személyzete 1889 február 24-dikén	71
XI. A Kisfaludy-Társaság elhunyt tagjai 1889 február 24-dikeig ...	74
XII. A Kisfaludy-Társaság alapítói 1889 február 24-dikeig	76
XIII. A Kisfaludy-Társaság újabb kiadványai 1885—1889	81

Irodalmi munkálatok.

<i>Bayer József</i> : Shaksperei nyomok irodalmunkban és a magyar színész- szet műsorán 1790—1837. (Székfoglaló.)	85
I. Kazinczy Ferencz Hamlet-fordítása	85
II. Shaksperei drámák és előadók	99

	Lap
<i>Kecskeméti Lipót</i> : A paradicsom a középkori zsidó költészetben ...	123
Bevezetés ...	123
A spanyol-zsidó költészet Édene ...	125
Az olasz iskola Édene ...	129
Az Éden berendezése. Sátrak ...	131
Az Éden lakói. Az őskor üdvözlői ...	134
Az Éden-lakók erényeik szerint. Typusok ...	138
Humor az Édenben ...	143
<i>Radó Antal</i> : <i>Genevra</i> . Ariosto Örjengő Lórántjából ...	148
<i>Sturm Albert</i> : Ring Mihály emlékezete ...	172
<i>Horváth Boldizsár</i> : Költemények (Székfoglaló.) ...	178
I. Egy kriminális bírónak ...	178
II. A halálhoz ...	181
<i>Gróf Szécsen Antal</i> : Rafael ...	183
<i>Szász Károly</i> : Schweizi út (költemény) ...	200
<i>Vadnay Károly</i> : Emlékezés Sárosy Gyulára ...	203
<i>Ábrányi Emil</i> : A hajnal ellen (költemény) ...	216

Magyar Tudományos Akadémia

Könyvtára 10310/195...2 sz.